

**Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Міністерство освіти і науки України**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САМЧУК ЛАРИСА СЕРГІЇВНА

УДК: 17.023.31-029:3:81'246.3

ДИСЕРТАЦІЯ

**МОВНА ОСОБИСТІТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ
ФІЛОСОФІЇ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ /Л. С. САМЧУК/

Науковий керівник: Балащенко Інна Валеріївна, кандидат
філософських наук, доцент.

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

**Самчук Л. С. Мовна особистість як категорія соціальної філософії.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Кваліфікаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – «соціальна філософія та філософія історії». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2021.

Кваліфікаційну роботу присвячено актуальній для сучасної соціально-філософської думки проблемі – категорії мовної особистості, розгляду питання про її структуру на засадах міждисциплінарного синтезу як компонента тетради мова-культура-людина-суспільство, формуванню вторинної мовної особистості у сучасному українському суспільстві. Мета кваліфікаційної роботи полягає у виявленні особливостей мовної особистості як категорії соціальної філософії. Суспільство і культура – два важливих компоненти, що впливають на мову. Проблема, пов'язана зі ступенем взаємодії мови і культури, є сьогодні однією з найскладніших і найсуперечливіших у філософії, мовознавстві, культурології, семіотиці. Продовжено наукову традицію Л. Вайсгербера щодо розуміння мови як культурного надбання та її ролі у житті суспільства і конкретної людини при розгляді як форми суспільного пізнання. Визначено, що мовна особистість – ідеальний образ носія культурних знань, який вільно володіє стратегіями і тактиками комунікації, цінностями, нормами поведінки, так і окремий суб'єкт, який володіє власним досвідом мовної комунікації. Результати дослідження та запропоновані положення є важливими для подальшої філософської рефлексії представленої проблеми і розвитку сучасної освіти. Основні положення кваліфікаційної роботи можуть бути корисними для розробки широкого кола суміжних та спільних тем у соціальній філософії, психолінгвістиці, лінгвокультурології, педагогіці, теорії соціальної комунікації, а також міждисциплінарних досліджень проблем практичної реалізації мовної особистості як категорії соціальної філософії.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні засади дослідження мовної особистості у соціальній філософії»* – проаналізовано стан дослідження проблеми мовної особистості як категорії філософії, лінгвістики, педагогіки, психології, окреслено підходи до розуміння понять мовна особистість, дискурсна особистість, комунікативна особистість, зазначено на необхідності створення та розгляду тетради мова-культура-людина-суспільство та описано взаємозв'язки компонентів зазначеної тетради.

Наявність мовної здатності в індивіда як носія мови є необхідною, але не достатньою передумовою становлення мовної особистості. Онтологічними засадами для її актуалізації є мовна спільнота, до складу якої входять такі соціальні константи, як культура, мова та комунікація. Поєднання індивідуального дискурсивного досвіду та соціальних детермінант засвоєння мови й породжує ту самобутню, унікальну цілісність, яка називається мовною особистістю. З'ясовано та деталізовано комунікативну природу мовної особистості крізь призму трьох теорій – комунікації, дискурсу та мовної особистості. Поняття мовленнєвої особистості для нас є синонімічним поняттю дискурсна особистість.

У другому розділі – *«Самореалізація мовної особистості в сучасному суспільстві: роль діалогу в комунікативному процесі»* – розглянуто мовну особистість як учасника освітнього процесу, специфіку діалогічного спілкування, діалогічність у сфері вищої освіти, специфіку функціонування віртуальної мовної особистості.

Міжособистісна комунікація розуміється як процес одночасної мовної взаємодії комунікантів і їх впливу один на одного. Комунікативний простір визначено як середовище, в межах якого відбувається процес спілкування, взаємодія мовних особистостей. Розглянуто особливості дискурсивної мовної особистості в межах моделі соціокомунікативної ситуації. Описано процес соціалізації вторинної мовної особистості здобувача освіти в сучасному

українському суспільстві. Введено в науковий обіг поняття «діалог мовної особистості», під яким ми розуміємо комплексний спосіб самореалізації особистості і комунікування її з іншими особистостями, соціальними групами, суспільством на основі системи ціннісних орієнтацій, взаємної соціокультурної адаптації, можливостей постійного «перемикання» зі слухання на говоріння, зі сприйняття, розуміння на планування і породження власного висловлювання. Для самореалізації у професійній сфері діалог є чи не найціннішим засобом прояву себе, свого «я», пізнання інших, реалізації творчого потенціалу. Діалогічність на засадах толерантності сприяє формуванню та розвитку поведінкового репертуару студентів. Уточнено з'ясування сутності дискурсивного і комунікативного простору, які ми розмежуємо, бо основою дискурсивного простору є соціокультурне логіко-рефлексійне середовище, а фундаментом комунікативного простору – середовище, в межах якого відбувається процес спілкування, взаємодія мовних особистостей. Таке тлумачення вплинуло на наше розуміння категорій мовна особистість, комунікативна особистість і дискурсна особистість.

Третій розділ – *«Специфіка формування мовної особистості у сучасній Україні»* – присвячено розгляду концепції вторинної мовної особистості, полілінгвізму як фактора формування мовної особистості, мовної особистості персонажа сучасної української літератури та її цінностей у сучасному українському суспільстві.

Мовну особистість персонажа визначено як складну багаторівневу функціональну систему, що вміщує лінгвістичну компетентність (структурно-семантичні та семантико-стилістичні особливості мовлення персонажа), комунікативну компетентність (прагматичні установки, соціальні, етичні та індивідуальні особливості), когнітивну компетентність (світові знання, тезаурус) та соціокультурну компетентність (особливості національного мислення та сприйняття). З'ясовано, що ціннісними орієнтаціями мовної особистості персонажа сучасної української літератури

є: свобода; незалежність; братерство; мультикультуралізм, який проявляється у прагненні до комунікації «Я-інший»; схильність до філософичності; соціокультурна перцепція, визначено наступні групи цінностей: абсолютні – доброта, любов, правда, чесність, гідність, свобода; національні – патріотизм, національна гідність, політичні прагнення, історична пам'ять, прагнення до єдності; громадянські – права та свободи, соціальна гармонія, повага законодавства; сімейні – вірність, злагода в сім'ї; особистісні – риси характеру, стиль життя, поведінковий репертуар.

Ключові слова: мовна особистість, діалог мовної особистості, вторинна мовна особистість, самореалізація мовної особистості, полілінгвізм, соціокультурна полілінгвальна мовна особистість, комунікативний простір, дискурсивний простір, міжкультурна комунікація.

SUMMARY

Samchuk L. S. Linguistic Personality as a Category of Social Philosophy. - Manuscript.

The qualifying scientific work for the degree of Candidate of Philosophical Sciences in specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – State institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”. – Odesa, 2021.

The qualification work is devoted to the problem relevant to the modern socio-philosophical thought – to the category of linguistic personality, consideration of its structure on the basis of interdisciplinary synthesis as a component of the notebook language – culture-human being – society, the development of secondary linguistic personality in the modern Ukrainian society. Society and culture are two important components that influence language. The problem of the degree of interaction between language and culture is today one of the most complex and controversial ones in Philosophy, Linguistics, Culturology, and Semiotics. L. Weisgerber's scientific tradition of understanding language as a cultural heritage and its role in the life of society, as well as in the life of a particular person when considered it as a form of social cognition is continued. It

has been determined that a linguistic personality is an ideal image of a bearer of cultural knowledge, who is fluent in communication strategies and tactics, values, norms of behaviour, as well as a separate subject who has his / her own experience in language communication. The individual's language ability, as a native speaker's one, is necessary but it is not a sufficient prerequisite for the development of a linguistic personality. The ontological basis for its actualisation is the language community, which includes the social constants as follows: culture, language and communication. The combination of individual's discursive experience and social determinants of language acquisition creates the original, unique integrity which is called "linguistic personality". The communicative nature of the linguistic personality has been clarified and detailed through the prism of three theories – communication, discourse and linguistic personality. We consider the notion "speech personality" to be synonymous with the notion "discourse personality". Interpersonal communication is understood as a process of simultaneous verbal interaction of communicators alongside their influence on each other. Communicative space is defined as the environment within which the process of communication takes place, the interaction of linguistic personalities. The peculiarities of a discursive linguistic personality within the model of sociocommunicative situation have been considered. The process of socialisation of the learner's secondary linguistic personality in the modern Ukrainian society has been described. The notion "dialogue of a linguistic personality" has been introduced into scientific circulation; we interpret it as a comprehensive way of self-realisation and communication with other individuals, social groups and society basing on the system of values, mutual socio-cultural adaptation and the possibility of constant "switching" from listening to speaking, from perceiving and understanding to planning and generating one's own utterances. For self-realisation in the professional sphere, dialogue is, perhaps, the most valuable means of expressing oneself, one's "self", cognising others, realising one's own creative potential. Dialogueness on the basis of tolerance contributes to the development of the students' behavioural repertoire. The essence of discursive and communicative

space has been clarified, taking into consideration the fact that we differentiate them. The basis for discursive space is a socio-cultural logical-reflective environment, whereas the foundation for communicative space is the environment where the process of communication and interaction of linguistic personalities take place. This interpretation influenced our understanding of the categories “linguistic personality”, “communicative personality” and “discourse personality”. The linguistic personality of a character is defined as a complex multilevel functional system that contains linguistic competence (structural-semantic and semantic-stylistic features of the character’s speech), communicative competence (pragmatic attitudes, social, ethical and individual features), cognitive competence (world-related knowledge, thesaurus) socio-cultural competence (features of national thinking and perception). It has been found out that the value orientations of the linguistic personality of the character of the modern Ukrainian literature are as follows: freedom; independence; brotherhood; multiculturalism, which is manifested in the desire to communicate “I – a different person”; the tendency to philosophical, socio-cultural perception. These groups of values have been defined: absolute – kindness, love, truth, honesty, dignity, freedom; national – patriotism, national dignity, political aspirations, historical memory, the desire for unity; civil – rights and freedoms, social harmony, respect for the law; family-related – fidelity, harmony in the family; person-centred – character traits, lifestyle, behavioural repertoire.

Keywords: linguistic personality, dialogue of a linguistic personality, secondary linguistic personality, self-realisation of a linguistic personality, multilingualism, sociocultural multilingual linguistic personality, communicative space, discursive space, intercultural communication.

**НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ
НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Самчук Л. С. Мовні конфлікти в Україні як об'єкт дослідження філософії освіти // Наукове пізнання: методологія та технологія: Філософія. 2014. Вип. 2. С. 144-149.
2. Самчук Л. С. Мовна освіта у соціокомунікативному аспекті // Наукове пізнання: методологія та технологія: Філософія. 2015. Вип. 1. С. 167-171.
3. Самчук Л. С. Особливості полілінгвізму як фактора формування мовної особистості у філософії освіти // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (25 травня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський). Частина 2. С. 106-108.
4. Самчук Л. С. Соціокультурна парадигма та її вплив на освітній простір // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2016. Вип. 2 (37). С. 82-89.
5. Самчук Л. С. Соціокомунікативний аспект мовної освіти в Україні // Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 13 лютого 2016 р. Одеса, 2016. С. 213-215.
6. Самчук Л. С. Філософсько-освітній підхід до багатомовності в українському мовному середовищі // Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності глобальних світових процесів у XXI ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1-2 квітня 2016 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». 2016. С. 92-94.
7. Самчук Л. С. Мовна особистість у контексті процесів трансформації в Україні // Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Матеріали Міжнародної наукової конференції 15-16 квітня 2016 року. Одеса – Дніпропетровськ, 2016. С. 144-146.

8. Самчук Л. С. Соціокомунікативний підхід до дослідження мовної освіти в Україні // *Методологія та технологія сучасного філософського пізнання: матеріали III Міжнародної наукової конференції (27 травня 2016 року, Одеса)*. Одеса, Дніпропетровськ. 2016. С. 229-234.

9. Самчук Л. С. Специфіка формування мовної освіти у сучасному суспільстві // *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Сучасне українське суспільство: цінності та смисли сучасних соціальних практик»*, присвяченої 200-річчю Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2016. С. 202-204.

10. Самчук Л. С. Особливості мовної освіти в умовах глобалізації // *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2017. Вип. 1. С. 115-121.

11. Самчук Л. С. Мовна особистість у міжкультурній комунікації (соціально-філософський аспект) // *Освітні стратегії розвитку духовної та світоглядної культури особистості громадянського суспільства*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 20-21 квітня 2017 р. Дніпро-Одеса. С. 202-203.

12. Самчук Л. С. Філософія комунікації: освіта як форма суспільного діалогу // *Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства: матеріали II Міжнародної наукової конференції (26-27 травня 2017 року, Одеса)*. Одеса, 2017. С. 222-224.

13. Самчук Л. С. Мовна особистість у міжкультурній комунікації // *Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції «Нові завдання суспільних наук у XXI столітті» (16-17 червня 2017 року, Київ)*. Київ, 2017. С. 56-58.

14. Балашенко І. В., Самчук Л. С. Соціокультурна діяльність мовної особистості в освітньому просторі закладу вищої освіти // *Перспективи*. № 1. 2020. С. 72-77.

15. Самчук Л. С. Соціально-філософський аналіз тенденцій мовної підготовки іноземних громадян на підготовчому відділенні закладу вищої

освіти // *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M. A. Zhurba – March №42, 2020. P. 20-23.*

16. Самчук Л. С. Освітнє середовище підготовчого відділення закладу вищої освіти: соціально-філософський аспект. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього». Львів, 27-28 березня 2020 року. С. 23-26.

17. Самчук Л. С. Діалог як засіб самореалізації особистості // *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M. A. Zhurba – May №44, 2020. P. 35-38.*

18. Самчук Л. С. Розвиток комунікативних зв'язків у мережевому суспільстві // *Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22-23 травня 2020 року). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. С. 34-36.*

19. Самчук Л. С. Мовна підготовка іноземних громадян на підготовчому відділенні закладу вищої освіти: соціокомунікативний підхід // *Сучасні тенденції іншомовної професійної підготовки майбутніх фахівців немовних спеціальностей в полікультурному просторі 5 червня 2020 р./ За заг. ред Ю. О. Волошина, Н. В. Гончаренко-Закревської, Н. М. Василюшиної. К.: ФМВ, НАУ, 2020. С. 195-198.*

ПЛАН

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ	21
1.1. Мовна особистість як елемент соціокультурного дискурсу	21
1.2. Комунікативна природа мовної особистості	40
1.3. Структура мовної особистості крізь призму соціальної філософії	53
Висновки до першого розділу	68
РОЗДІЛ 2 САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: РОЛЬ ДІАЛОГУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ	72
2.1. Діалог як засіб самореалізації особистості	72
2.2. Специфіка мовної особистості в комунікативному процесі	91
Висновки до другого розділу	108
РОЗДІЛ 3 СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	112
3.1. Вторинна мовна особистість у сучасному українському суспільстві	112
3.2. Соціокомунікативний підхід до полілінгвізму як фактора формування мовної особистості у соціальній філософії	128
3.3. Мовна особистість персонажа сучасної української літератури та її цінності в сучасному суспільстві (на прикладі творів Ліни Костенко, Ірен Роздобудько, Ірени Карпи, Марини Гримич, Євгенії Кононенко)	147
Висновки до третього розділу	162
ВИСНОВКИ	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	170

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Соціогуманітарна сфера ХХІ століття визначає мову як невід’ємний складник суспільного буття. Погляд на суспільні трансформації, що відбуваються, свідчить про стрімкий розвиток комунікаційних процесів. Важливим для сучасного суспільства постає питання формування цілісної мовної особистості, з власними цінностями, здатної до творчої самореалізації та самовияву в різних дискурсивних практиках. Для сучасного українського суспільства проблема формування мовної особистості є особливо актуальною, і несправедливо, що переважна більшість наукових розвідок з цієї проблеми – лінгвістичні, культурологічні, педагогічні, психологічні. Бракує ґрунтовних філософських праць, у яких би порушувалася проблема сучасної мовної особистості, її ролі як суб’єкта діалогу, міжкультурної комунікації, культурогенез мовної особистості в сучасному суспільстві. Під культурогенезом ми розуміємо безперервні процеси адаптації людини, соціальних груп, людських спільнот до умов їх існування, що постійно трансформуються відповідно до змін у суспільстві, шляхом вироблення нових форм діяльності та соціокультурної взаємодії. З приводу вищезазначеного, культурогенез мовної особистості – це безперервні процеси соціокультурно-мовної адаптації людини до умов її існування в суспільстві, що постійно трансформуються (умови), шляхом вироблення нових форм діяльності та соціокультурної взаємодії.

Враховуючи наявні здобутки системи соціогуманітарних дисциплін, постала потреба більш глобального, соціально-філософського аналізу категорії мовної особистості. У тетradі мова-культура-людина-суспільство нас цікавить передусім взаємозв’язок мовної особистості та суспільства, те, як саме мовна особистість реалізує себе в суспільстві на онтологічному, праксіологічному та аксіологічному рівнях. Сучасні комунікативні вчення не дають вичерпної інформації про діяльність мовної особистості на усіх зазначених рівнях. Проте, тільки завдяки соціальній філософії можна

будувати стратегії формування мовної особистості, її складники, що слугуватиме фундаментом для розвитку сучасного українського суспільства.

Таким чином, **науковою задачею** є комплексний аналіз міждисциплінарного поняття мовна особистість в соціально-філософському просторі, його зв'язок та диференціація з поняттями комунікативна особистість, дискурсна особистість, дослідження мовної особистості в суспільстві на трьох рівнях: онтологічному, праксіологічному та аксіологічному.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну наукову працю виконано в рамках планової наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» – «Інновації у сучасному соціально-філософському пізнанні» (державна реєстрація № 011U010462). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол від 30.06.2016 року № 12).

Об'єкт дослідження – мовна особистість як системна складова соціогуманітарного знання.

Предмет дослідження – сутнісні ознаки мовної особистості у площині соціальної філософії.

Мета і завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у виявленні особливостей мовної особистості як категорії соціальної філософії. Постановка мети зумовлює необхідність розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати міждисциплінарні (педагогічні, філософські, лінгвістичні, психологічні) підходи до розуміння сутності функціонування мовної особистості в системі соціогуманітарного знання;
- дослідити особливості мовної особистості як елемента соціокультурного дискурсу;

- висвітлити світоглядно-формуючі орієнтири соціокомунікативного підходу в дослідженні мовної особистості;
- розглянути діалог як засіб самореалізації мовної особистості;
- здійснити соціально-філософський аналіз поняття вторинної мовної особистості на прикладі іноземного здобувача підготовчого відділення закладу вищої освіти;
- дослідити полілінгвізм як фактор формування мовної особистості;
- виокремити мовну особистість персонажа сучасної української літератури та визначити її цінності в сучасному суспільстві.

Методи дослідження.

У роботі автором були застосовані філософські, загальнонаукові та спеціально наукові методи дослідження мовної особистості у соціально-філософському вимірі, а також загальні принципи наукового пізнання: обґрунтованість, об'єктивність та всебічність висвітлення досліджуваної проблеми. Для формування та визначення поняття мовна особистість у соціальній філософії ми застосовуємо порівняльно-історичний метод, що дає змогу встановити схожість і відмінність у тлумаченні цього терміна представниками різних наук. У дослідженні використовуємо загальнонаукові (діалектичний – при виявленні сутнісних підстав діалогу мовної особистості, які ми визначаємо як можливості постійного «перемикання» зі слухання на говоріння, зі сприйняття, розуміння на планування і породження власного висловлювання, ролі діалогу у розвитку суб'єктності та становленні індивідуального «голосу», власного «Я» мовної особистості; метод аналізу й синтезу – при розгляді структур мовної особистості, запропонованих лінгвістами, філософами, психологами, лінгводидактами, з'ясування сутності дискурсивного і комунікативного простору, визначення різних типів мовних особистостей українського суспільства – кооперативного, дискурсивного, постмодерного, філософічного; метод індукції та дедукції – при дослідженні полілінгвізму як фактора формування мовної особистості у соціальній філософії), міждисциплінарні (компаративний – застосовано для визначення

значної ролі жіночої літератури в українському суспільстві у формуванні мовної особистості, уточнення поняття вторинна мовна особистість; нормативно-ціннісний – при виявленні ціннісних засад мовної особистості у сучасному суспільстві, груп цінностей персонажа сучасної української літератури), конкретно-наукові (метод ситуаційного аналізу – для аналізу мовної ситуації (полілінгвізму) у вищій освіті України та у сучасному українському суспільстві) методи. Наголошуємо на важливості компетентнісного підходу для визначення компетентностей, якими володіє вторинна мовна особистість. Лонгitudний метод дозволив нам ефективно дослідити процес формування вторинної мовної особистості здобувача освіти. Метод аналізу продуктів діяльності застосовано з метою визначення особливостей жіночої прози, репрезентації специфіки мовної картини світу жінки-автора та читача-жінки. Історико-філософський метод використовуємо для дослідження самореалізації як процесу втілення особистістю своїх умінь, знань, талантів у життя, тим самим стверджуючись у житті як особистість. Структурний метод застосовуємо для визначення тих підвалин, які забезпечують самореалізацію мовної особистості.

Методологічною базою дослідження є системний підхід до явищ суспільного життя й тенденцій його розвитку. Системний підхід дозволив розглянути кожен із компонентів тетради мова-культура-людина-суспільство та їх взаємозв'язки, а саме – визначення ключової ролі та впливу суспільства і культури на мову і людину. Актуальність соціокультурного підходу увиразнено необхідністю розгляду соціокультурної складової мовної особистості як ключової в її формуванні та самореалізації. Соціокомунікативний підхід застосовуємо для дослідження самореалізації мовної особистості, виділення ключових ознак вторинної мовної особистості, полілінгвізму як фактора формування мовної особистості, що призвело до введення в науковий обіг поняття «діалог мовної особистості», розуміння категорій мовна особистість, комунікативна особистість і дискурсна особистість. Цей підхід застосовуємо також для аналізу мовної особистості

персонажа сучасної української літератури. Діяльнісний підхід застосовано для формування програми соціалізації вторинної мовної особистості іноземного здобувача освіти в сучасній Україні. Аксіологічний підхід уможливив розгляд комунікації як соціальної цінності.

При дослідженні мовної особистості як категорії соціальної філософії ми спиралися на антропоцентричні концепції мовної особистості (Г. І. Богін, В. І. Карасик), мовленнєвої діяльності та комунікативної особистості (В. І. Аксьонова), дискурсний аналіз у контексті лінгвоперсонології (А. П. Загнітко, О. О. Селіванова).

Теоретичною основою цієї праці є наукові розвідки когорти наукових напрямів:

- теорії мовної особистості (І. В. Балашенко, А. М. Богуш, Є. Р. Борінштейн, Ю. М. Караулов, В. А. Маслова, О. П. Пахомова).
- теорії комунікації (Л. П. Загорулько, І. А. Кадієвська, С. Г. Тер-Мінасова, I. L. Austin, P. Kussmaul, B. Waldenfels).
- теорії дискурсу (В. І. Карасик, О. О. Селіванова, Г. Г. Слишкін, Я. С. Яскевич, В. Natim, C. Schäffner, A. Trosborg, F. Ruyatos).

Усі зазначені методи, підходи, концепції і теорії сприяли дослідженню мовної особистості у суспільстві на трьох рівнях – онтологічному, праксіологічному та аксіологічному, а їх синтез сприяв системному дослідженню мовної особистості як категорії соціальної філософії.

Наукова новизна роботи полягає у **першому** в українському філософському дискурсі концептуальному дослідженні мовної особистості як категорії соціальної філософії крізь призму соціокомунікативного підходу, що дало змогу всебічного розгляду досліджуваного явища з точки зору соціальної філософії, лінгвокультурології, психолінгвістики, філософії освіти та теорії соціальної комунікації.

Вперше:

- розглянуто соціокультурну складову мовної особистості як ключову у її формуванні та самореалізації, на основі чого мовна особистість розуміється

як носій соціокультурних знань, що вільно володіє стратегіями і тактиками соціокультурної комунікації, має визначену систему ціннісних орієнтацій, уявляє норми поведінки та взаємостосунків у суспільстві, має досвід мовного діалогу;

- введено в науковий обіг поняття «діалог мовної особистості», під яким ми розуміємо комплексний спосіб самореалізації особистості і комунікування її з іншими особистостями, соціальними групами, суспільством на основі системи ціннісних орієнтацій, взаємної соціокультурної адаптації, можливостей постійного «перемикання» зі слухання на говоріння, зі сприйняття, розуміння на планування і породження власного висловлювання;

- на основі концепції мовної особистості крізь призму соціокомунікативного підходу розглянуто мовну особистість персонажа сучасної української літератури та її цінності в сучасному суспільстві, що призвело до визначення різних типів мовних особистостей українського суспільства, а саме: кооперативний; дискурсивний; постмодерний; філософічний (для нього характерна мовна рефлексія – мовленнєво-розумова діяльність людини, спрямована на осмислення своїх дій, соціокультурних основ свого існування).

Уточнено:

- з'ясування сутності дискурсивного і комунікативного простору, які ми розмежовуємо, бо основою дискурсивного простору є соціокультурне логіко-рефлексійне середовище, а фундаментом комунікативного простору – середовище, в межах якого відбувається процес спілкування, взаємодія мовних особистостей. Таке тлумачення вплинуло на наше розуміння категорій мовна особистість, комунікативна особистість і дискурсна особистість;

- положення, що самореалізація мовної особистості забезпечує поетапне досягнення цілей за умови наявності: мотивів; комунікативного та пізнавального середовища; контекстів вирішення проблем; моделей та

методів вирішення проблем; передачі набутих знань та навичок; рефлексивного моніторингу просування в навчальній чи будь-якій іншій діяльності;

- роль діалогу у розвитку суб'єктності та становленні індивідуального «голосу», власного «Я» мовної особистості, усвідомленні свого ставлення до іншого, відповідно, є одним із головних факторів формування мовної особистості. В процесі діалогічного спілкування продукується мовно-логічна рефлексія мовної особистості, що призводить до її постійної соціалізації.

Дістало подальшого розвитку:

- комплексне розуміння самореалізації як процесу втілення особистістю своїх умінь, знань, талантів у життя, тим самим стверджуючись у житті як особистість; процесу становлення себе як особистості у суспільстві, процесу становлення авторитету, виконання своїх бажань, певною мірою це завоювання найбільш придатної для особистості життєвої території, місця під сонцем; реалізації потенціалу, здійснення своїх наявних бажань, своїх знань, умінь і здатностей, своїх сьогоднішніх уявлень про себе і свій шлях у житті;

- виокремлення компетентностей вторинної мовної особистості: лінгвістичної – знання про мову; мовної – практичне володіння мовою; ситуативно-комунікативної – правильне використання мовних засобів у конкретній ситуації комунікативного процесу; культурологічної – подолання культурних бар'єрів, що є, з нашої точки зору, найвищим рівнем вторинної мовної особистості;

- розуміння значної ролі жіночої літератури в українському суспільстві у формуванні мовної особистості. Жіноча література являє собою складний культурний феномен, який об'єднує автора-жінку і читача-жінку, а також репрезентує специфіку мовної картини світу жінки, що є складовою мовної картини світу українського народу. «Жіночий» художній текст відтворює своєрідний зліпок епохи, демонструє народжену відповідно до гендерних канонів і буденних стереотипів модель особистості нового століття.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів обумовлене сукупністю положень, які конкретизують наукову новизну. Результати дослідження та запропоновані положення є важливими для подальшої філософської рефлексії представленої проблеми і розвитку сучасної освіти. Основні положення кваліфікаційної роботи можуть бути корисними для розробки широкого кола суміжних та спільних тем у соціальній філософії, психолінгвістиці, лінгвокультурології, педагогіці, теорії соціальної комунікації, а також міждисциплінарних досліджень проблем практичної реалізації мовної особистості як категорії соціальної філософії.

Апробація результатів дослідження. Результати кваліфікаційної роботи були представлені на *міжнародних* конференціях: «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.» (Київ, 1-2 квітня 2016 р.); «Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання» (Одеса-Дніпропетровськ, 15-16 квітня 2016 р.); «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 27 травня 2016 р.); «Сучасне українське суспільство: цінності та смисли сучасних соціальних практик» (Одеса, 23 вересня 2016 р.); «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 26-27 травня 2017 р.); «Нові завдання суспільних наук у XXI столітті» (Київ, 16-17 червня 2017 р.); «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (Львів, 27-28 березня 2020 р.); «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (Львів, 22–23 травня 2020 р.); «Сучасні тенденції іншомовної професійної підготовки майбутніх фахівців немовних спеціальностей в полікультурному просторі» (Київ, 5 червня 2020 р.); *всеукраїнських* конференціях: «Науковий діалог «Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.); «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (Одеса, 13 лютого 2016 р.); «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса-Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.); «Суспільні науки та сучасність: актуальні питання» (Запоріжжя, 25-26 серпня 2017 року).

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено у 19 публікаціях, з них: 5 статей у фахових виданнях, зареєстрованих МОН України, з них 1 – у співавторстві (внесок авторів рівнозначний), 2 – у наукометричному виданні за фахом, 12 – тези і матеріали конференцій.

Структура і обсяг кваліфікаційної роботи. Структура роботи зумовлена її метою та завданнями, об'єктом і предметом дослідження, визначеними у процесі науково-теоретичної розробки обраної теми. Робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку посилань. Робота викладена на 185 сторінках основного змісту, список посилань нараховує 170 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ

1.1. Мовна особистість як елемент соціокультурного дискурсу

Проблематика мовної особистості здавна цікавила представників різних наук: філософії, лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, психології, педагогіки. Однак, важко сказати, що вона є повністю вирішеною сьогодні. Поняття мовної особистості торкається усіх сфер життя нашого суспільства, адже має безпосередній зв'язок зі спілкуванням – найважливішим елементом людського існування. Водночас, це поняття є важливим не тільки для соціальної філософії, але й для філософії освіти, адже формування мовної особистості можна розглядати як елемент освітнього дискурсу.

Питанню структури мовної особистості, її ролі та функціям для комунікації присвятили праці представники філософії свідомості та філософії мови (аналітична, лінгвістична філософія), соціальної лінгвістики (Н. Мечковська), структуралізму (Р. Барт, К. Леві-Стросс, Р. Якобсон), постструктуралізму (Ю. Крістева, М. Фуко). Проте, не можна зменшувати той вклад, який внесли представники лінгвістичної науки у формування такого концепту, як мовна особистість. Щоб комплексно розглянути досліджувану проблему, ми послуговуємось працями Т. А. Арташкіної, А. М. Богущ, Є. Р. Борінштейна, І. В. Балашенко, В. І. Карасика, Ю.М. Караулова, Л. І. Мацько, Н. Мечковської, Л. П. Погасій, О.О.Селіванової, Р. Ricoeur, F. Grosjean, L. Wittgenstein, N. Wolfson та ін.

Класичною для розуміння концепту мовної особистості є модель, запропонована Ю. М. Карауловим (Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность, 2010). Учений зауважує, що мовна особистість – це та наскрізна ідея, як показує досвід її аналізу та опису, що пронизує всі аспекти вивчення

мови та одночасно знищує межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки неможливо досліджувати людину поза її мовою (Караулов, 2010, с. 3). Модель Ю. Караулова передбачала наявність у структурі мовної особистості трьох рівнів: вербально-семантичного (семантичного – для психології, мовного – для філософії), тезаурусного (когнітивного – для психології, рівень інтелекту – для філософії), та мотиваційного (прагматичного – для психологічної науки, дійсності – для філософії) (Караулов, 2010, с. 56). Ми бачимо, що відповідно до цієї моделі, мовну особистість учений визначає як людину, яка володіє здатністю створювати та сприймати тексти, які можуть відрізнитися метою, рівнем структурно-мовної складності, глибиною відображення дійсності.

Цінними для усвідомлення моделі мовної особистості є дослідження Н. Мечковської (Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика, 2000). Учена виокремлює два аспекти ролі мови у пізнанні: 1) участь мови як системи мовних значень (як компонента свідомості людини) і механізму мислення у перебігу змістовного сприйняття, формування різних уявлень, категорій, умовиводів; участь мови у різних мисленневих операціях (порівняння аналіз, синтез, індукція, дедукція); 2) участь мови у збереженні та трансляванні суспільного й історичного досвіду людства. На наш погляд, для розгляду мовної особистості як елемента освітнього дискурсу важливим є другий аспект ролі мови у пізнанні, бо його можемо визначити як одну з функцій мовної особистості.

Методологічно важливо здійснити контент-аналіз поняття мовна особистість, аби визначити її складники, функції та роль для освітнього дискурсу.

Контент-аналіз поняття «мовна особистість»

Автор	Дефініція мовної особистості	Джерело
Ю. М. Караулов	Людина, яка володіє здатністю створювати та сприймати тексти, які можуть відрізнятися метою, рівнем структурно-мовної складності, глибиною відображення дійсності.	Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность, 2010
Л. І. Мацько	«Мовна особистість – завжди діє в певному часомовному просторі», виражається в мові та мовленні, реалізує об’єктивні спільні фонові знання соціуму і суб’єктивні, ті, що виділяють її як індивідуальну на фоні мовних смаків епохи, мовної моди.	Мацько Л.І. Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен національного виховання у світлі лінгвофілософії // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2013. Вип. 20. С. 141-146.
Ю. В. Крочук	«Мовна особистість – це людина,	Крочук Ю. В.

	<p>яка послуговується мовою не лише як сукупністю лінгвістичних правил, але, перш за все, як засобом вираження національно-культурних ціннісних орієнтацій. Вона – суб'єкт, мова якого найповніше відтворює культурну спадщину свого народу, узагальнений образ носія культурно-мовних цінностей, настановлень, знань, поведінкових реакцій».</p>	<p>Мовна особистість як об'єкт дослідження антропоцентричних лінгвістичних студій / Молодий вчений. 2015. № 2(1). С. 202-204</p>
В. І. Карасик	<p>«Узагальнений образ носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок, поведінкових реакцій».</p>	<p>Карасик В. І. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена. 2002. С. 46</p>
Є. Р. Борінштейн	<p>Соціокультурний, когнітивно-комунікативний інваріант, узагальнений образ носія соціокультурних, культурно-мовленнєвих і комунікативно-діяльнісних цінностей, ціннісних орієнтацій, знань, установок, мотивів, форм поведінки.</p>	<p>Боринштейн Е. Р. Социокультурные пролегомены языковой личности // Перспективы 1(59), 2014. С. 24.</p>
А. М. Богуш	<p>«Високорозвинена особистість, носій як національно-мовленнєвої,</p>	<p>Богуш А. М. Розвиток</p>

	так і загальнолюдської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полі культурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння і навички в процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення».	мовленнєвої особистості дитини в полікультурному середовищі: теоретичний аспект // Наука і освіта: наук.-практ. журнал. 2007. № 1-2. С. 59-62.
А. П. Загнітко	«Мовна особистість – це втілення в особі мовця: а) мовної компетентності, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільного, автоматичного здійснення усебічної мовленнєвої діяльності. Мовна особистість становить множину лінгвоіндивідуацій та лінгвоіндивідуалізацій».	Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. С. 26
О. Gryshchenko	Мовна особистість – це особистість, яка володіє хорошими навичками усного та письмового спілкування та проявляється на словесно-семантичному, тезаурусному та мотиваційно-прагматичному рівнях	Gryshchenko, O. (2017). LINGUISTIC PERSONALITY: MULTIPLICITY AND FAKE. <i>Studia Philologica</i> , (2). URL: https://studiap.kubg.e

		du.ua/index.php/journal/article/view/188/180 (дата звернення: 30.06.2018)
--	--	---

Аналіз дефініції мовна особистість, запропонованої представниками різних наук, дозволив визначити акценти, які потребують розгляду та уточнення, та вектори дослідження мовної особистості. По-перше, слід звернути увагу на мотиваційний (за Ю. М. Карауловим) складник структури мовної особистості, тому що він тісно пов'язаний із соціальною філософією, насамперед, завдяки наявності в особистості мотивів, цілей, намірів. У контексті нашого дослідження, для освітнього дискурсу важливим є соціокультурний аспект мовної особистості, який Є. Р. Борінштейн визначає як єдність соціального і культурного, пов'язана з конкретною діяльністю людини. Мовну особистість при соціокультурному підході учений розглядає як пов'язану із суспільством як системою відносин і культурою, так і з сукупністю цінностей і норм. Ціннісний аспект мовної особистості містить загальнолюдські та національно-специфічні норми і цінності, що відображають історію і світосприйняття людей, об'єднаних культурою і мовою (Боринштейн Е. Р., 2014).

Як зауважують Shara Mazhitayeva, Zhanat D. Rapisheva, Yeldos Y. Tuite, Nurgul T. Nygmetova, Sholpan Zhetpisbay, B. Karmanova Saule, вивчення мовної особистості розпочалося в сучасній лінгвістиці. Інтерес до особистісного аспекту вивчення мови значно зріс не лише в мовознавстві, а й у всіх науках, які так чи інакше пов'язані з мовою, таких як психологія, філософія, лінгводидактика. Мовна особистість – це те ядро, що визначає поняття, навколо якого розгортається обговорення найцікавіших проблем (S. Mazhitayeva, Zh. D. Rapisheva, Y. Y. Tuite, N.T. Nygmetova, Sh. Zhetpisbay, B. Karmanova, 2019). Проблема мовної особистості відзначається зростанням інтересу наук протягом XX-XXI століть. Мова – це не просто засіб спілкування, це вияв історико-культурного багатства людей.

Вивчення феномена дискурсу освіти довгий час було монополізовано педагогічною наукою. На думку Т. А. Арташкіної, трансформація освіти і перетворення її у складну диференційовану систему, зростання ролі освіти у всіх сферах життя суспільства в умовах їх зміни детермінували потребу розвитку філософії освіти (Арташкіна Т. А., 2004). Слід зауважити, що донині триває прояснення статусу філософії дискурсу освіти, її місця в системі філософського знання, з одного боку, і взаємин з педагогічною теорією і практикою, – з іншого.

Поняття «дискурсна особистість» з'являється у соціальній філософії останніх десятиліть, зокрема, у розвідках А. Нікітіної, Л. Єрмоленкіної, В. Карасика, Л. Солощук. Не випадково вони трактують мовну особистість як дискурсну, адже дискурс, за твердженням Р. Рісоеур (Ricoeur P., 1973) – це мова в дії. Українська дослідниця О. Селіванова пропонує вважати дискурсом: 1) зв'язний текст у сукупності фонових чинників (онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо); 2) замкнену цілісну комунікативну ситуацію, складниками якої є комуніканти й текст, що є знаковим посередником і зумовлений різними чинниками, що опосередковують «спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо)»; 3) стиль спілкування; 4) зразок комунікативної поведінки (діяльності) в будь-якому соціальному середовищі, який має певний набір змінних (Селіванова О. О., 2008).

Відтак, ми не можемо замінити поняття «мовна особистість» поняттям «дискурсна особистість», адже дискурс – це те, що має місце тут і зараз, він завжди має адресата. А от мовна особистість – поняття більш широке, тому що об'єктивно пов'язане з онтологічним статусом мови. У ХХ столітті різні аспекти феномена мови розглядалися представниками біхевіоризму, феноменології, теорії соціальної взаємодії, неопозитивізму, структуралізму та герменевтики. Зокрема, теорія лінгвістичної відносності, обґрунтована і репрезентована Е. Сепіром та Б. Уорфом, витлумачує мову своєрідним оптичним фокусом, за допомогою якого людина сприймає дійсність. На

початку ХХ століття набув виразності прагматичний підхід (Ч. Пірс, Дж. Дьюї, Ч. Джеймс) як концептуальна протиположність структуралізму, що вбачав у мові замкнену в собі структуру, та формальній граматиці Н. Хомського, відповідно до якої об'єктом лінгвістичної теорії є лише мовне знання і мовна компетентність суб'єкта мовлення. Прагматичний поворот був зумовлений тим, що поза увагою опинився індивід і контекстуальність, у полі якої відбувається мовне комунікування (Погасій Л. П., 2017). Як зазначає Л. Погасій, із другої половини ХІХ століття загострилися питання соціальної детермінованості мови, функцій мов, коеволюції мови і суспільства. Ці аспекти досліджували В. Дільтей, В. Гумбольдт, Ф. Шлейєрмахер. У працях І. Бодуена де Куртене, В. Гумбольдта, А. Мейо та інших мовознавців наголошувалося, що в мовленнєвій діяльності є дві сторони – індивідуальна та соціальна – причому, одну не можна зрозуміти без іншої (Погасій Л. П., 2017).

Світові тенденції вплинули на українську наукову думку, яка все частіше стала апелювати до таких понять, як комунікація, мовна комунікація, комунікативний акт, комунікативна поведінка, комунікативний кодекс, комунікативне навчання, комунікативна освіта, міжкультурна комунікація. У руслі філософської проблематики, тема комунікації з'явилася лише в 80–90-х рр. ХХ століття як наслідок діяльності німецьких учених-філософів. Дослідницькі пошуки у цьому питанні спираються на методологічні розробки Ю. Хабермаса та К.-О. Апеля. Їх теорія полягала в поєднанні зосередження до світу щоденної комунікації, життєвого світу та способу життя індивіда, усвідомленій необхідності ствердження розуму як найважливішого фактора подолання майбутнього зростання антропологічної кризи, в тому числі, кризи міжособистісної. Бачимо акцент на проблемі інтерсуб'єктивності особистості, що впливало на сприйняття цієї сфери як найбільш значущої в життєвому світі будь-якої людини, уможливило реалізацію найрезультативніших способів уникнення кризових станів, в яких часто опинялася людина.

Варто зауважити, що сучасний соціально-філософський дискурс апелює до безмежності комунікативного поля у світі. Ми погоджуємось із думкою А. В. Назарчук: філософська інтерпретація комунікації не редукується до проблеми обміну інформаційними повідомленнями та мовленнєвого спілкування. Цим терміном позначаються такі явища: курсування ресурсів усередині підсистем суспільства (Т. Парсонс); економічні обміни (Ж. Бодрійяр); трансляція міфів (К. Леві-Стросс, Р. Барт); обмін поглядами у вуличній сцені (Е. Гідденс); діалог між двома (М. Бубер); пам'ятники й тексти культури (Ю. Лотман) (Назарчук А. В., 2011, 158). Отже, комунікація – це процес людської взаємодії, складність і багатогранність якого не дозволяє чітко окреслити межі його застосування. Утім, чи не наочніше неможливість його термінологічної універсалізації пояснюється через звернення до споріднених феноменів, що позначаються термінами «діалог» і «спілкування». Освіта – це один з найбільш явних показників рівня культури людини і, звичайно, вона не лише розширює діапазон культурних уявлень, а й сприяє подоланню упереджень.

Л. Загорулько, розглядаючи онтологічні основи мовної освіти, визначає підхід до аналізу сутності мови, згідно з яким ставить у центр уваги мову з точки зору її існування як культурно-історичного факту (Загорулько Л., 2012, с. 19). Оскільки мова як кумулятивне явище всієї суспільно-історичної практики виступає одним з найважливіших когнітивних механізмів, які організовують життя людини в контексті певної реальності культури, слугує інструментом мислення, комунікації і репрезентації, а також трансляції культурного досвіду, зараз вона все більшою мірою розглядається крізь призму новітніх підходів до наукового дослідження – когнітивних, комунікативних, антропоцентричних, сконцентрованих на співвідношеннях «людина – мова – культура – комунікація». Як зазначає С. Тер-Мінасова, такі підходи – неминуче міждисциплінарні <...> – дозволяють побачити нові грані найважливішої здатності людини – спілкування, або комунікації, у

найбільш складному різновиді – міжкультурній, що являє собою діалог культур (Тер-Мінасова С. Г, 2000, с.10).

F. Grosjean зауважує, що соціальна наука повинна враховувати автономію мови, її специфічну логіку та конкретні правила функціонування. Зокрема, неможливо зрозуміти символічні ефекти мови, не беручи до уваги той факт, який часто засвідчують, що мова є зразковим формальним механізмом, генеративні можливості якого є безмежними (Grosjean F.,1982 , с. 41).

I. Кадієвська зазначає, що сучасна глобалізація освітнього дискурсу супроводжується різними тенденціями. Серед них дослідниця виокремлює:

1) загальносвітову тенденцію зміни освітньої парадигматики (криза класичної моделі та системи освіти, розробка нових фундаментальних ідей соціогуманітарного знання).

2) Розвиток нашої освіти в напрямку інтеграції до світової культури (демократизація освіти), створення системи безперервної освіти, гуманізація та комп'ютеризація освіти, незалежний вибір програм навчання, виникнення на основі самостійності вузів співтовариств викладачів та студентів.

3) Намагання відроджувати традиції української освіти (Кадієвська I. A., 2009, с.146).

Ми вважаємо, що слід доповнити цей перелік такими важливими тенденціями, як:

- посилення споживчих ознак сучасної цивілізації, що призводить до пріоритетності у свідомості матеріальних цінностей, а отже, до поглиблення кризи духовності. Престижність, особистісна і суспільна цінність освіти при цьому зберігається все більше за рахунок підвищення її статусно-престижної та інструментальної цінності;

- розширення масштабів міжкультурної взаємодії;

- виникнення нової системи цінностей, зміна їх ієрархічної та соціальної стійкості;

- ріст значення людського потенціалу.

В. І. Карасик зазначає, що центром уваги сучасної лінгвістики є мовна особистість, яка бере участь у комунікації. Такий поворот у розвитку науки про мову зумовлений, з одного боку, інтегративними процесами в галузі соціогуманітарного знання, антропоцентризмом сучасної науки в цілому, а з іншого боку – об'єктивною логікою розвитку мовознавчої науки, предмет вивчення якої послідовно зміщувався від дослідження формальних мовних структур до аналізу їх змісту, осмислення функціонування змістових одиниць мови і мовлення, до визначення їх місця, специфіки і динаміки в культурному середовищі та свідомості людини. Крім того, учений зазначає про роль лінгвістичної персонології в дослідженні особистості у спілкуванні (Карасик В. І., 2007, 78).

Також доречно розглянути співвідношення понять мовна особистість і комунікативна особистість. Білоруська учена, філософ Я. Яскевич визначає комунікативну особистість як одночасно людину, яка спілкувалася в минулому, суб'єкт і продукт попередньої комунікації, людину, яка спілкується реально в сьогоденні і людину, що спілкується потенційно, готова до спілкування в майбутньому (Яскевич Я. С, 2018, с. 122). Філософ зауважує, що в будь-якої комунікативної особистості завжди наявні усі ці три часових зрізи – минуле, сучасне та майбутнє, що, відповідно характеризує минулу комунікацію, сучасну та потенційну. Ці думки можемо трактувати як такі, що людина завжди відкрита до нового, готова до спілкування, але, орієнтується на традиції минулого.

Ми погоджуємося з твердженнями О. П. Пахомової (Пахомова Е. П.) щодо співвідношення та розрізнення понять мовна особистість, комунікативна особистість і мовленнєва особистість. Принагідно додамо, що поняття мовленнєвої особистості для нас є синонімічним поняттю дискурсна особистість. Мовна особистість, комунікативна особистість і дискурсна особистість – три іпостасі Людини, яка говорить (Пахомова Е. П.). Під мовною особистістю слід розуміти особистість, яка виявляє себе у мовній діяльності, володіє певною сукупністю знань та уявлень. Мовну особистість

учена трактує як особистість, яка втілює своє Я в комунікативній діяльності, обирає та втілює різноманітні стратегії, тактичні засоби спілкування, використовує певний арсенал знарядь діяльності (лінгвістичних і екстралінгвістичних). Комунікативна особистість розуміється як конкретний учасник комунікації. В умовах мовлення кожна людина виступає одночасно в трьох іпостасях (як уже було відзначено вище).

Ф. Бацевич стверджує думку про те, що «мовна особистість – індивід, який використовує сукупність здатностей та характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» (Бацевич Ф, 2009, с. 212).

Сьогодні можна з повною упевненістю констатувати, що категорія мовної особистості в сфері лінгвістичних досліджень має статус наукового концепту, який демонструє велику пізнавальну цінність. Її інструментальний потенціал для сфери лінгвістичних досліджень (лінгводидактики, психолінгвістики, стилістики художнього мовлення, лінгвокультурології, комунікативної лінгвістики) реалізується широко й багатогранно.

Проте, у мовознавчій науці знання змісту цього поняття природно обмежене його пізнавальними завданнями і, відповідно, своєрідність мовної особистості передусім розглядається крізь призму національної специфіки мовної картини світу. У найбільш загальному вигляді воно вказує на національно-специфічний тип комунікатора, на особистість, взяту в її ставленні до мови і мовлення, отже, розглянуту в певному національно-культурному просторі.

Відтак, є всі підстави вважати, що пізнавальні можливості категорії мовна особистість набагато ширші і не повинні бути обмежені сферою мовознавства. Активна рецепція цієї категорії таким науками, як психологія, культурологія, соціологія, підтверджує нашу думку. Уважаємо, що в повною мірою це стосується і сфери соціально-філософських досліджень, передусім, спрямованих на вивчення процесів соціальної комунікації.

Мовна особистість є важливим суб'єктом мовної освіти. Поняття мовна освіта, на думку В. Козирева та В. Черняк (Козырев В. А., Черняк В. Д., 2008) охоплює наступні складові: 1) володіння сукупністю знань про мову як необхідну умова повноцінної та ефективною мовленнєвої діяльності; 2) вміння сприймати тексти і будувати власні висловлювання в усній і письмовій формі; 3) здатність оперувати засвоєними і переробленими текстами різних стилів і жанрів; 4) володіння нормами культури мовлення і мовного етикету як необхідного компонента професійної культури; 5) вміння адаптуватися до мінливих умов мовленнєвого середовища.

Формування мовної особистості відбувається в процесі сприйняття, переробки та творення різноманітних текстів, як усних, так і письмових. Зокрема, сукупність текстів, які особистість вимовляє, сприймає, читає формує мовну свідомість особистості, яка в міру накопичення мовного досвіду постійно розвивається і може виступати як предмет освітнього процесу.

Висунення на перший план проблем, пов'язаних з мовною особистістю, передбачає осмислення того соціолінгвістичного контексту, в якому існує сучасна мовна особистість, розумінням особливостей мовної ситуації – необхідна умова вироблення стратегій мовної освіти.

У педагогіці мовну особистість досліджує А. М. Богуш, яка зазначає, що мовна особистість не є вродженою, вона формується й розвивається у процесі освіти, «виховання, спілкування, тобто в різних видах діяльності. Започатковується формування мовної особистості вже в ранньому віці, з моменту оволодіння дитиною активним мовленням» (Богуш А. М., 2007, с. 60).

Учена визначає провідним фактором формування мовної особистості в ранньому, дошкільному та шкільному віці мовленнєве середовище, в якому виховують дитину, в якому здійснюється навчальний процес, розвиток та соціалізація дитини (Богуш А. М., 2007, с. 60).

Вочевидь, варто розглянути поняття мовленнєвого середовища, адже воно безпосередньо пов'язане з формуванням мовної особистості. Досліджуючи мовленнєве середовище в контексті розвитку мовленнєвого розвитку дитини, А. М. Богуш пропонує розуміти під цим терміном «сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних неорганізованих і цілеспрямованих умов спілкування дитини в системах «дорослий (батьки, родичі, вихователь, учитель) – дитина», «дитина-дорослий», «дитина-дитина» (Богуш А. М., 2007, с. 60).

Лінгводидактичні засади створення мовленнєвого середовища, зорієнтовані на цінності та інтереси дитини, висвітлені у працях К. Менга, М. Монтесорі, Л. Федоренко, М. Львова, А. Богуш, К. Крутій, А. Гончаренко, Л. Калмикової.

Основним завданням створення мовленнєвого середовища, як зауважує К. Менг, є входження дитини в інтеракційну діяльність, яка передбачає володіння мовленнєвими знаннями, уміннями, навичками, які є базовими характеристиками особистості, її компетентностями (Менг К., 1984, с. 241). М. Львов, Л. Федоренко пропонують такі дефініції потенціалу мовленнєвого середовища, як «розвивальні можливості мовленнєвого середовища, в якому зростає дитина» (Львов М., 1999, с. 9), природне мовленнєве середовище, в якому зростає дитина (Федоренко Л., 1977, с. 182). М. Львов трактує мовленнєве середовище в контексті мовлення, яке сприймає дитина в природних умовах (приміром, мовлення у сім'ї, серед друзів, мова засобів масової інформації, книжок тощо). Про позитивну та негативну роль мовленнєвого середовища стверджує Л. Федоренко: воно може бути як сприятливим для мовленнєвого розвитку, так і навпаки, негативним (Федоренко Л., 1977, с. 182). Сприятливе (позитивне) середовище сприяє засвоєнню дитиною позитивних мовних зразків, несприятливе (негативне) – відсутність цих зразків або засвоєння дитиною мовленнєвих висловлювань, які мають негативний відтінок (лайливі, образливі слова; деструктивні форми звертання тощо). За Л. Калмиковою,

важливого значення набуває формування потреби в комунікації, комунікативній діяльності дитини в природних ситуаціях спілкування, адже така діяльність, за висловом ученої, породжується інтенціями вираження власних думок, почуттів, настроїв, обміну з іншими людьми, трансляції інформації. Пропонує створити такі мовні ситуації, які б активізували усне висловлювання (Калмикова Л., 1996, с. 53).

Таким чином, аналіз поняття мовна особистість довів, що це поняття є спільним об'єктом досліджень багатьох галузей соціогуманітарного знання, як от філософії, мовознавства, психології, соціології, лінгводидактики. Учені наголошують, що мовна особистість – носій як національної, так і світової культури, узагальнений образ носія соціокультурних, культурно-мовленнєвих і комунікативно-діяльнісних цінностей, ціннісних орієнтацій, знань, установок, мотивів, форм поведінки, поведінкових реакцій. Для дискурсу освіти важливим є зв'язок цього поняття із поняттям мовленнєвого середовища, яке безпосередньо пов'язане з формуванням мовної особистості. Аналіз досліджень також довів, що не слід ототожнювати поняття мовної особистості, дискурсної особистості та комунікативної особистості, бо мовна особистість – поняття більш широке та багатогранне. Насамперед, мовна особистість володіє стратегіями і тактиками поведінки в комунікації, знаннями та вміннями будувати власні висловлювання в усіх видах мовленнєвої діяльності, нормами мовленнєвого етикету. На нашу думку, доречно вважати мовною особистістю ідеальний образ носія культурних знань, який вільно володіє стратегіями і тактиками комунікації, цінностями, нормами поведінки, так і окремий суб'єкт, який володіє власним досвідом мовної комунікації.

Суспільство і культура – два важливих компоненти, що впливають на мову. Проблема, пов'язана зі ступенем взаємодії мови і культури, є сьогодні однією з найскладніших і суперечливих у філософії, мовознавстві, культурології, семіотиці. Складність її визначається багатоаспектністю, структурною різноманітністю усього того, що належить до мови і до

культури. Сьогодні в філософії і мовознавстві більшість учених дотримуються гіпотези про взаємозв'язок мови і культури. Одну з перших спроб обґрунтувати цей зв'язок зробив В. фон Гумбольдт. Він обґрунтував ідею про національний характер культури, яка знаходить своє відображення в мові за допомогою особливого бачення світу. Мова і культура, будучи відносно самостійними феноменами, пов'язані через значення мовних знаків, які забезпечують онтологічну єдність мови і культури. В. фон Гумбольдт першим пов'язав змістовну сторону мови з духовним життям, культурою народу. Мова, на його думку, належить до тих явищ, які відображають характер етносу, його психічний склад, образ думок, мистецтво, науку, філософію, комплекс цінностей, що визначає «дух народу», його світогляд, який відбивається в мові. Слушними вважаємо тези В. фон Гумбольдта про те, що особливості часів і народів так тісно переплітаються з мовами, що мовам іноді незаслужено приписують те, що повністю або більшою частиною належить епохам і народам і що мови зберігають лише мимоволі. Навіть окремі письменники завдяки могутнім поривам свого духу можуть у своїх творах надати мові новий характер, хоча слова і словозміна залишаються тими ж, змінюється тільки їх вживання. Відтак, як стверджує учений, правильно наступне:

1. Мова, незважаючи на всі сторонні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка властива і її характеру; мова реагує на вплив і допускає вільне використання тільки в межах свого характеру.

2. Зворотна дія мови тим чіткіша, що через неї все створене народами в минулому впливає на індивіда; індивідуальність же людини аналогічна індивідуальності мови завдяки тому, що джерело впливу на них одне й те ж, але перша навряд чи може протистояти останній.

3. Окремі особливості надають іноді мові новий характер, але така здатність до зміни знову ж належить споконвічного характеру мови (Гумбольдт В., 1985, с. 372).

Л. Вайсгербер писав, що кожна мова в її змістах володіє власною картиною світу, властивим їй космосом понять і розумових форм. Як бачимо, те, що В. фон Гумбольдт визначав як внутрішню форму мови, є, на думку Л. Вайсгербера, мовною картиною світу. Учений зауважує: якщо розглядати те, що мова передає своїм носіям певний спосіб світобачення як найвидатнішу можливість, якою вона володіє, то, роблячи прості висновки з цього, ми можемо отримати більш точне визначення сутності мови, ніж те, яке ми залучали свого часу (мова – засіб вираження, повідомлення, спілкування); ми найкраще осягнемо мову як культурне надбання та її роль у житті суспільства і конкретної людини, якщо розглянемо її як форму суспільного пізнання (Вайсгербер Л., 2004, с. 98).

Мова і культура – це найважливіші засоби комунікації між членами етносоціальної спільноти, які дозволяють матеріалізувати дійсність у продуктах культури та у мовних формах. Характер взаємодії між цими засобами однозначно не визначено, консенсус з цього питання науковою спільнотою не досягнуто. Лі Лунь визначає такі основні підходи до визначення взаємозв'язку між культурою і мовою: 1) мова відображає культуру; 2) мова детермінує культуру; 3) мова – складовий компонент культури (Лі Лунь, 2020, с. 76). У межах першого підходу лексичні засоби виражають своєрідність народу, національну культуру, її національний характер, що відбивається на формуванні мовної картини світу як результату пізнавальної взаємодії людини із навколишньою дійсністю в умовах окремого культурного середовища. Для опису взаємодії культури і мови в цій формі в лінгвокультурології навіть був введений термін – «концепт» – «одиниця взаємодії мови, культури і мислення носія цієї мови» (Байдак А. В., 2011, с. 6). Приміром, сприйняття одного й того ж концепту дракона в різних культурах – китайській і українській. У Китаї дракон являє собою мудрість, приховане знання, силу, нескінченність, божественну силу змін і трансформації, ритми природи, закон становлення. В українській культурі

дракон часто зображують жадібним, він збирає навколо себе багато коштовностей, агресивний, злий.

Другий підхід до проблеми взаємозв'язку мови і культури базується на ідеях В. Гумбольдта, що розробляються вченими Е. Сепіром і Б. Уорфом, які сформулювали гіпотезу лінгвістичної відносності. В основі теорії лежить ідея про те, що люди бачать світ крізь призму своєї рідної мови. У цій гіпотезі висуваються наступні положення:

- 1) мова обґрунтовує спосіб мислення мовця народу;
- 2) спосіб пізнання дійсності залежить від того, якою мовою мислить людина (Уорф, Б. Л. 1960).

Саме ця теорія набула поширення в працях Л. Вайсгербера. У контексті цього підходу є важливим висвітлити теорію концептуальної метафори, запропоновану Дж. Лакоффом і М. Джонсоном. Вона переосмислила наявні раніше уявлення про метафору та оголосила метафору базовою формою мислення: метафора не тільки впливає на мовне вираження, але також і структурує думки людини і навіть впливає на її вчинки. Увіраженість концептуальної метафори саме в тому, що її основою постають не тлумачення слів і не об'єктивні категорії, а сформовані у свідомості людини концепти. Такі концепти вміщують у собі уявлення індивіда про характеристики як самого себе, так і довколишнього світу. Як от, один з найбільш яскравих прикладів концептуальної метафори – сприйняття життя як шляху. Так, фрази «йти дорогою життя», «життєвий шлях», «супутник життя», «кінець шляху» формують певні уявлення про життя як фундаментальне поняття культури, що впливає на поведінку особистості.

Мову як компонент культури розглядають В. Маслова, М. Жинкін. Вони визначають, що, по-перше, мова є складовим компонентом культури, яку ми успадкували від наших предків; по-друге, мова є основним інструментом, за допомогою якого відбувається засвоєння культури. Як зауважує В. Маслова, мовна картина світу визначає тип відношення людини до довкілля (природи, тварин, самого себе як елемента світу). Вона задає

норми поведінки людини в світі, визначає її ставлення до світу. «Кожна природна мова уособлює певний спосіб сприйняття та організації («концептуалізації») світу. Втілені в ній значення та смисли формуються в певну єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка нав'язується в якості обов'язкової всім носіям мови» (Маслова В., 2001, с. 65). Учена слушно зауважує, що термін «мовна картина світу» – це не більше, ніж метафора, бо в реальності специфічні особливості національної мови, в яких зафіксовано унікальний суспільно-історичний досвід певної національної спільноти людей, створюють для носіїв цієї мови не якусь іншу, неповторну картину світу, відмінну від об'єктивно наявної, а лише специфічне забарвлення цього світу, обумовлену національною значимістю предметів, явищ, процесів, ставленням до них, яке породжується специфікою діяльності, способу життя і національної культури цього народу (Маслова В., 2001, с. 66).

Процес формування особистості розглядається як взаємодія людини і суспільства, в якому індивідуальна специфіка інтеріоризації соціального контенту, свобода вибору суб'єкта діяльності настільки ж важливі, як і зовнішні чинники її становлення. Сутність особистості осмислюється як єдність суб'єкта-носія і суб'єкта-творця реальності, як міра «засвоєння суб'єктом змісту культурного досвіду, переданого індивіду соціумом, і як міру діяльної віддачі набутого і примноженого ним в ході соціалізації культурного надбання» (Малькова Т. П., 1993, с. 110).

Іншим важливим аспектом зазначеної проблеми є взаємозв'язок мови і суспільства. Українська дослідниця В. Сухенко стверджує, що вплив мови на суспільство вивчено значно менше. Сам факт такого впливу нерідко викликав сумніви. Важко, однак, уявити, що основний засіб мислення, оформлення й поширення інформації в суспільстві є певним непомітним інструментом, що ніяк не впливає на суспільне життя. Більше того, результати досліджень змушують замислитися над тим, як формується ставлення різних суспільних груп до тих чи тих подій. Аналіз показує, що це

відношення багато в чому залежить від рівня розуміння соціальними групами актуальних словесних знаків, що функціонують у суспільстві. Мова відіграє особливо істотну роль у суспільному житті, є основою взаєморозуміння, соціального миру та розвитку (Сухенко В., 2016, с. 735). Ми вважаємо, що це одна з центральних проблем сучасної соціальної філософії, адже саме в її контексті можемо дослідити таке явище, як полілінгвізм, що сьогодні є ознакою суспільства.

Отже, тріада мова-культура-суспільство являє собою соціокультурну єдність світосприйняття. Але, для цілісного розуміння мовної особистості цього, на наш погляд, замало. Треба ще зрозуміти безпосередню роль людини. Тому, ми можемо дослідити взаємозв'язок мови та людини. Таким чином, логічно було б утворити тетраду мова-культура-людина-суспільство, дослідити її взаємозв'язок та особливості. Мовна особистість постійно знаходиться під впливом соціуму та культури. Тому й говоримо про дослідження мовної особистості як елемента соціокультурного дискурсу у контексті соціокультурної динаміки мовної особистості. Ми виділяємо такі особливості мовної особистості, що продукують її комунікацію у суспільстві, а саме: детерміноване сприйняття «іншого»; міжособистісну мовну атракцію; соціокультурну мовну атрибуцію.

1.2. Комунікативна природа мовної особистості

Комунікативний процес у сучасному постіндустріальному суспільстві – важливий фактор становлення, розвитку та реалізації всіх соціальних систем, що уможливорює зв'язок між особистостями та іншими спільнотами, сприяє налагодженню відносин між поколіннями для трансляції акумульованого соціального досвіду, створення сумісної діяльності, влаштуванню культури. Соціальні комунікації утворюють особливий соціокомунікативний простір для передачі повідомлень у просторі й часі. Під час комунікації перед мовними особистостями постає завдання не лише обміну інформацією, але й досягнення її адекватного розуміння. Надважливим є витлумачення

інформації, яку комунікатор передає до реципієнта. Тут важливо пам'ятати, що на форму і зміст інформації значно впливають особистісні характеристики суб'єкта комунікації, ситуативні особливості щодо моменту спілкування, ставлення до реципієнта. Зміна інформації під впливом особистісних психологічних якостей залежить від часу, простору, тексту.

Важливим аспектом діяльності мовної особистості, простором її самореалізації є освіта. Як зазначає М. Прищак, «причиною зростання інтересу науковців до проблеми комунікації в освіті є усвідомлення ролі комунікації як важливого чинника розвитку особистості та суспільства» (Прищак М. Д., 2012, с. 133). Трансформація переконань на онтологічні засади особистісного буття сприяла процесу зміни методологічних парадигм у напрямку подолання монологічної парадигми комунікації, усвідомлення цінності «Іншого», посилення в педагогічній науці акценту на ціннісних аспектах освітнього процесу, повернення до питання розвитку духовності особистості тощо. Надважливого значення цей процес набуває для розвитку української системи освіти, для якої «авторитарний, монологічний підхід був довгий час визначальним, а досвід демократичної, діалогічної освіти незначний» (Прищак М. Д., 2012, с. 133). Саме освіта надає додаткові можливості комунікації для комунікативної природи мовної особистості.

Дослідженню різних аспектів соціокомунікативного підходу присвячені праці С. Бронікової, Г. Зборовського, Н. Кунанець, Н. Купріної, О. Моргун, Є. Нечаєвської, Е. Огар, П. Рисакової, В. Чепака, О. Черниш. Згідно з постулатами комунікативної природи мовної особистості, «суб'єктами комунікативної взаємодії є комунікант – автор коду, який здійснював процес кодування, присвоював певний смисл знаку і вводив його до контексту історичної соціокультурної ситуації, та реципієнт, що дешифрує смисл знака-символа, підбираючи лінгво-соціокультурний код з метою адекватного пізнання семантичної складової інформаційного повідомлення» (Чепак В. В., 2012, с. 11).

Розширюючи можливості взаємодії між культурами, сучасні засоби комунікації водночас створюють цілий ряд комунікативно-психологічних перешкод та, насамперед, проблему адаптації індивіда до них. Мінлива якість інформації, яка транслюється не тільки на щаблі понять і категорій, що власне потребує трактування, осмислення, зокрема на рівні образному. Така інформація є доступнішою та легшою для сприйняття. Це збільшує, покращує рівень швидкості її опрацювання та накопичення. В той же час, це зумовлює трансформацію змісту, почасти навіть до тотального «викривлення» за умови зовнішньої видимої об'єктивності. У результаті текст як певна система зафіксованих понять, надає людині можливість його аналітично опрацювати.

В українській філософській думці особливу увагу розгляду питання взаємозв'язку елементів культура-суспільство приділяє Ю. Шабанова. Учена стверджує, що культура містить у собі регулятиви – ідеали, цінності, моральні норми, світоглядні домінанти – дотримання яких є важливою умовою збереження суспільства як цілісного організму. Особлива роль у цьому процесі належить мові як засобу передачі соціального досвіду. Вона визначає мову як елемент культури, зокрема, один із найбільш стійких, що становить національну форму прояву універсального в культурі (Шабанова Ю. О., 2019, с. 177). Ми можемо частково погодитися з цим твердженням, позаяк мова, на нашу думку, є самостійним елементом, який входять до визначеної нами тетради мова-культура-людина-суспільство, і становить одну з форм прояву універсального в культурі.

Вивчення особливостей мовної діяльності дає змогу засвідчити, що національна специфіка міститься у способах здійснення дій, що залежать від різних умов (географічних, історичних, світоглядних тощо). Виразність культури народу зумовлюється своєрідністю його практичної діяльності.

За допомогою дослідження соціокомунікативної природи мовної особистості, ми визначили декілька видів зв'язків, які притаманні мовній особистості у соціально-філософському аспекті, а саме:

- взаємодії (координації), специфіка яких полягає в тому, що вони опосередковуються метою, яку ставлять перед собою кожна зі сторін взаємодії;
- породження (генетичні), притаманні будь-якій ситуації спілкування (нова інформація, смисли тощо);
- перетворення, зміна смислів, намірів;
- функціонування, що забезпечує діяльність системи освіти;
- розвитку як модифікації соціальних зв'язків.

Сучасне суспільство сьогодні акцентує свою увагу на динаміці та гнучкості – комунікативності, що втілюється у таких характеристиках, як відкритість, неоднорідність, полісуб'єктність, плюралізм стратегій і практик. Плюралізм відкритого освітнього простору є однією із необхідних умов розвитку ринку освітніх послуг, який, у свою чергу, представляє своєрідну відповідь на інформаційно-комунікативні вимоги сучасного суспільства.

Побудова сфери освіти на комунікативних началах здійснюється на основі теорії соціальної комунікації (Ю. Хабермас, К. Хельд, М. Фуко, Б. Вальденфельс). Ця теорія, проєктуючись на сутність та закономірності інформаційно-комунікативного суспільства, формує теоретико-методологічні засади для побудови різних соціальних структур, найбільш важливою серед яких є освіта. Систему освіти можна розглянути у вигляді двох складових – технологічної, в якій здійснюється комунікація за допомогою педагогічних технологій, та допоміжної, що забезпечує здійснення комунікації.

Розглядаючи концепцію Б. Вальденфельса у застосуванні до інтерпретації міжкультурних взаємодій, слід дослідити трактування міжкультурного простору. На думку вченого, «це таке «між», що не виступає ані концепцією загальної культури (універсалізмом), ані концепцією розмаїття культур (релятивізмом). Учасники взаємодії перебувають не у спільному світі, але й не в різних світах, а саме в міжкультурному просторі. Це поняття більш широке, відмінне від простого об'єднання двох інших культур, що не є складником ані своєї, ані чужої (іншої) культури. Це той

простір відповіді на поклик Чужого, в якому відтворюються нові смисли, що не є належністю ні своєї, ні чужої культури» (Waldenfels B., 1990).

Основу комунікації становить дискурсний процес, який оголює соціально-психологічний контекст людських взаємин. Він є особливою рефлексивною формою, що дозволяє промальовувати контури сприйняття та інтерпретації різних версій реальності. Так, досвід індивідуальних переживань, бажань, почуттів, потреб стабілізується у вигляді колективних інтересів і відтворюється на різних соціокультурних рівнях. Приміром, інтереси спрямовують розвиток все нових систем спостережень, що виражається в розробці нових методологій дослідження, технологій спілкування і т. д. Разом з тим, вони слугують обмежувачами подібних процесів, оскільки містять в собі інтенціональну визначеність, сформовану стереотипами сприйняття.

Комунікація, будучи комплексним видом людської діяльності, може розглядатися одночасно як діяльність, канал, інструмент і засіб передачі інформації та має свої мотиви і цілі. Виявлення та характеристика цілей і мотивів, що керують розвитком, поведінкою особистості та її текстотворенням, визначають ієрархію смислів і цінностей у мовній моделі світу особистості, входять до другого рівня організації мовної особистості Ю. М. Караулова. Мотиваційний рівень охоплює комунікативно-діяльнісні потреби, наміри, цілі, установки та рушійні мотиви особистості, пов'язані з певними мовними актами інтенціональностей, такими як бажання, надії, сумніви, симпатії та антипатії, любов, ненависть, радість, злість, страх, здивування, задоволення, розчарування, роздратування, вдячність, захоплення, сором (Караулов Ю. Н., 2010, с. 86-89).

Потреби особистості в комунікативній діяльності об'єднані структурою комунікативної мережі, яка пов'язує мовну особистість актами комунікації з партнерами спілкування (Караулов Ю. Н., 2010, с. 211).

Відтак, саме на мотиваційному рівні мовна особистість, зорієнтована на спілкування та взаємодію з іншими людьми, реалізується як особистість у

глобальному соціально-психологічному смислі. Значущими в цьому контексті постають дослідження Л. Гришаєвої, яка зазначає, що кожен із учасників комунікації є унікальною особистістю, принаймні, так сприймає себе, а партнера з комунікації, часто несвідомо, – як певний колективний суб'єкт. Тобто, дії партнера з комунікації трактуються як типові уявлення певної культури. При цьому актуальні відомості сприймаються крізь призму стереотипів свідомості, релевантних для своєї культури (Гришаєва Л. И., 2009, с. 28). Стереотипи являють собою узагальнення соціального досвіду представників певної лінгвокультури, когнітивні зразки категоризації світу, схеми, які допомагають зорієнтуватися у світі та в соціумі (Гришаєва Л. И., 2002, с. 153). Зміст стереотипів не може бути культурно специфічним, незважаючи на те, що міра прояву такої специфіки варіюється залежно від особливостей суб'єкта пізнання та комунікації, її параметрів та характеру когнітивної і комунікативної задачі, яку реалізують в конкретних умовах (Гришаєва Л. И., 2009, с. 28)

Тут важливо розглянути проблему взаєморозуміння учасників соціальної комунікації. В наукових розвідках послідовників феноменологічної традиції категорія життєвого світу набула значного розвитку. Зокрема, відомою є дефініція життєвого світу як світу повсякденності, запропонована А. Schutz (Schutz A., 1996). У розумінні вченого, наш повсякденний світ з самого початку є інтерсуб'єктивним світом культури. Він інтерсуб'єктивний, бо ми живемо в ньому як люди серед людей, розуміємо інших, є для них об'єктом розуміння. І цей світ культури є тією смисловою мережею, яку ми повинні інтерпретувати. Життєвий світ, який ми сприймаємо таким чином, апелює до повсякденного буття, що утворює фундамент культури, дає можливість трактувати соціальну реальність через соціальну дію як механізм інтерпретації та погодження смислів. Комунікативний простір А. П. Загнітко визначає як таке середовище й територію, в якому налагоджено відбувається процес взаємодії мовних особистостей, реалізація відповідних комунікативних стратегій,

комунікативних інтенцій, комунікативних тактик, виявленими є комунікативні жанри та ін. (Загнітко А. П., 2017, с. 31). Учений зауважує, що дискурсивний простір і комунікативний простір – поняття не тотожні, бо дискурсивний простір – це «те логічне середовище, в якому реалізуються дискурси та дискурсивні особистості – творці дискурсів. Логічне середовище – абстрактна протяжність – континуум, який охоплює і дискурси-тексти, і творців дискурсу, і простір, і час» (Загнітко А. П., 2017, с. 35). З огляду на спрямованість нашого дослідження ми розуміємо основою дискурсивного простору соціокультурне логіко-рефлексійно середовище.

Взагалі нам імпонує думка науковця щодо дослідження мовної особистості в її цілісності шляхом пізнання особливостей її самореалізації та «послідовної ідентифікації в текстах, з яких прозорими постають різні дискурсивні практики, що в цілісності становлять множинність» (Загнітко А. П., 2017, с. 25). У ній легко встановити різні силові площини й активне навантаження дискурсивних практик, їх суцільний аналіз виявляє особливості індивідуалізації особистості (Загнітко А. П., 2017, с. 25).

О. Осипова слушно зауважує, що найбільш поширеними варіантами розуміння комунікативного простору є наступні:

- комунікативний простір як географічний простір, в межах якого відбувається процес комунікації (світовий, регіональний, простір окремих країн, міст тощо);

- комунікативний простір як різновид соціального простору (поряд з культурним, правовим);

- комунікативний простір як комунікативне середовище певної галузі наукової та професійної діяльності (комунікативний простір реклами, міжкультурної комунікації, архітектури тощо);

- комунікативний простір як комунікативне середовище соціального інституту (простір ЗВО, ЗМІ);

- проксемічний комунікативний простір (суб'єктами якого є учасники спілкування) (Осипова Е., 2015, с. 130).

Узагальнюючи вищезазначене, ми можемо визначити комунікативний простір як середовище, в межах якого відбувається процес спілкування, взаємодія мовних особистостей.

Особливої уваги заслуговує дослідження В. Добренькова та В. Нечаєва, які описують модель соціокомунікативної ситуації, в якій діє мовна особистість (рис. 1.)

Рис. 1. Модель соціокомунікативної ситуації (за В. Добреньковим і В. Нечаєвим)

У цій ситуації, згідно з даними учених, К – адресант повідомлення, Р – адресат; дискурс – повідомлення у сукупності з прагмалінгвістичними факторами; код – це ті базові (фонові знання), які хоча б частково повинні співпадати у адресанта та адресата; контекст – внутрішньосмисловий зміст повідомлення, образи моделі (фрейми); контакт – це ті ролі, які відіграють учасники комунікації (Добреньков В, Нечаєв В., 2003 с. 45-46). Ми вважаємо, що така модель дозволяє побачити особливості категорії мовної особистості в межах соціальної філософії. По-перше, одразу зрозуміло, що дискурсна особистість і мовна особистість – поняття не тотожні. Мовна особистість володіє цілим набором фонових знань, які дозволяють їй бути учасником комунікації. Т. А. van Dijk зазначає, що у дискурсі наявні такі виміри (параметри):

- лінгвістичний (використання мови, її фонетичних, граматичних, лексичних, синтаксичних засобів);
- когнітивний (трансляція знань, інформації та уявлень);
- інтерактивний (комунікація різних суб'єктів мовної діяльності процесі життєдіяльності) (Dijk T.A. van., 1997, p. 1-34).

Дискурс як одиниця дискурсивної практики може бути розглянутий як соціальна дія і, отже, він володіє сукупністю ознак. Як стверджує А. Сахарова (Сахарова А. В., 2015, с. 174-177), по-перше, дискурс – це завжди персоніфікований акт мовленнєвої діяльності. Соціальні дії, як і людська діяльність в цілому не можуть розглядатися як соціальні неперсоніфіковані явища (економічні закони, суспільне буття). Соціальні дії завжди безпосередньо пов'язані з активністю людей і проявляються в соціальній діяльності, яка завжди реалізується через конкретних суб'єктів діяльності. По-друге, під дискурсом як соціальною дією розуміється локалізований в просторі і часі конкретний акт діяльності соціального суб'єкта. Соціальна дія – це не просто феномен, що стосується поведінки, це спосіб функціонування і існування тих чи інших соціальних суб'єктів. По-третє, дискурс – це усвідомлений, мотивований і цілеспрямований акт, що опосередковує зв'язок мовної особистості з її соціокультурним оточенням. По-четверте, дискурс не має примусового характеру. Мова в дискурсі діє як когнітивна система, в якій людина бере участь як мовна особистість.

В інтерактивному контексті проявляється комунікативна компетентність. Якщо взяти до уваги, що в діалозі мовець здійснює дискурсивну дію, то і комунікативна компетентність в цьому разі може бути означена як дискурсивна. Діалог як процес мовленнєвої взаємодії соціально маркований, підпорядковується прийнятим в тому чи іншому суспільстві правилам, зміни в ньому сигналізують про зміну ситуації, тональності спілкування. Дискурсивна компетентність допомагає міняти тональність спілкування, враховувати не тільки свої інтереси, а й інтереси адресата.

Учені Т. Sidorova, Е. Kornienko, Е. Akimova, N. Petrova зазначають, що дискурсивна особистість – це система способів сприйняття, кодування, еволюції, уособлення та інтерпретації світу (внутрішнього та зовнішнього), що об'єктивується когнітивними механізмами, які визначають її специфіку в аспекті семантичної цілісності дискурсу (Sidorova Т., Kornienko Е., Akimova Е., Petrova N., 2020, р. 310). Не викликає заперечення, що для дослідження дискурсивної особистості сьогодні потрібно знайти нові підходи. Тому, будь-яке розуміння дискурсивних персоналій може слугувати новою перспективою розгляду мовної особистості.

Соціокультурний світ являє собою широкий дискурсивний простір з великим набором дискурсивних дій і практик, які проявляються як наративи культури, так і особисті наративи. Зміна змісту концепту мовна особистість під впливом дискурсологічного фактора простежується в такій галузі досліджень, як лінгвоперсонологія. Лінгвоперсонологія позначила особливий підхід до опису мовної особистості. В. І. Карасик використовує поняття «дискурсивна персонологія» як особливий аспект вивчення мовної особистості з точки зору комунікативної тональності спілкування (Карасик В. И., 2007, с. 79). Під комунікативною тональністю учений визначає емоційно-стильовий формат спілкування, що виникає в процесі взаємовпливу комунікантів і визначає їх мінливі установки і вибір всіх засобів спілкування. У цьому просторі дискурсивна особистість, за твердженням Л. Солощук, реалізує себе в дискурсивному оточенні, до якого входять комунікативні партнери, з якими вона вступає у комунікативну співпрацю протягом життя. Кількість комунікативних контактів залежить від соціальної та комунікативної активності. Дискурсивне оточення не є однорідним з огляду на ті стосунки, що пов'язують дискурсивну особистість з її комунікативними партнерами. Дискурсивне оточення, центром якого є дискурсивна особистість, представлено трьома основними зонами: ядерною, маргінальною та периферійною. До ядерної зони входять постійні комунікативні партнери – члени родини, близькі друзі та колеги, з якими

вона підтримує не тільки соціально значущий (насамперед), але й комунікативний зв'язок, таким чином набуваючи дискурсивного досвіду щодо них. До маргінальної зони входять відносно постійні комунікативні партнери, контакти з якими є менш частими та регулярними. Периферійна зона представлена тими партнерами, з якими відбуваються випадкові комунікативні контакти в силу різноманітності суспільно-соціального життя індивіда. Межі між зонами не є назавжди усталеними і тому можливий перехід комунікативного партнера з однієї зони до іншої. Найбільш рухомою у цьому значенні є маргінальна зона, члени якої залежно від різних причин суспільно-соціального порядку схильні до руху не тільки до ядерної, але й до периферійної дискурсивної зони (Солощук Л. В., 2015, с. 169).

З точки зору аналізу комунікативної особистості цінними є дослідження В. Конецької. Учена визначає особливості міжособистісної комунікації та її моделювання. Міжособистісна комунікація розуміється як процес одночасної мовної взаємодії комунікантів і їх контакту один з одним. Міжособистісна комунікація характеризується цілим рядом особливостей, які визначають її особливість як типу комунікації. Неухильність і неодмінність міжособистісної комунікації потрактовуються й уособлюються самими умовами особистісного буття – людина як феномен соціального життя не може існувати без спілкування, комунікації, що є її найважливішою потребою (Конечкая В., 1997). Слушними є тези ученої щодо ефективності міжособистісної комунікації. Вона визначається за результатами акцентуації двох провідних соціально важливих функцій – взаємодії та впливу. Такі результати безпосередньо залежні від трьох основних факторів, що детермінують характер спілкування: а) типу комунікативних (мовленнєвих) особистостей, б) сприйняття змістової та смислової інформації в) ціленаправленого впливу співрозмовників. Для покращення ефективності міжособистісної комунікації найоптимальнішими варіантами таких умов є наступні: а) «сумісність» учасників комунікації як мовленнєвих

особистостей, б) адекватне, доречне сприйняття змістової та смислової інформації, в) вплив засобами переконань (Конецкая В., 1997).

Цінними для нашого дослідження є наукові дослідження В. Аксьонової, яка розглядає когнітивні характеристики мовленнєвої та комунікативної особистості. Комунікативну природу учена визначає як необхідність індивідуумів в обміні смисловою та оцінною інформацією з метою взаємодії у різних сферах свого існування і впливу один на одного в умовах комунікації різного типу. Серед когнітивних характеристик, які є у мовленнєвої особистості, для комунікативної особистості істотним виявляється знання комунікативних систем (кодів), які забезпечують адекватне сприйняття смислової та оцінної інформації, вплив на партнера у відповідно до комунікативної установки. Надзвичайно важливою характеристикою комунікативної особистості постає здатність спостереження за своєю «мовною свідомістю» (інтроспекція), а також рефлексія – усвідомлення не тільки своєї здатності, але й оцінка самого факту такого усвідомлення. Крім цього, значущою особливістю комунікативної особистості є її здатність до адекватного оцінювання когнітивного діапазону (параметра) партнера. Успішність комунікації зокрема залежить від сумісності когнітивних характеристик комунікантів. Когнітивний параметр є з'єднувальним ланцюгом між мотиваційним і функціональним параметрами (Аксьонова В., 2012, с. 72).

Nitza Davidovitch, К.Кhyzhniak у своїх розвідках, присвячених проблемі міжкультурного спілкування, зауважують, що міжкультурне спілкування має справу з певним типом людини – мовною особистістю. Мовна особистість – це національно специфічний тип комуніканта, який має культурне сприйняття світогляду та цінностей системи і здатен до міжкультурної трансформації. В умовах інтенсифікації міжкультурних комунікацій лише новий тип мовної особистості може бути ефективно інтегрованим з урахуванням культурних особливостей. Такий тип мовної особистості повинен володіти специфічною компетентністю розуміння різних

культурних кодів та цінностей. Сьогодні мовна особистість набуває полікультурних рис завдяки двом основним типам мобільності: віртуальній мобільності та фізичній (Davidovitch N., Khyzhniak K., 2018, p. 17).

Американський учений Р. Hartley вважав, що для розуміння комунікативної природи мовної особистості потрібно розуміти соціальний контекст – як час і місце впливали на дії та реакції (Hartley P., 1993, p. 24). Категорії часу та простору впливають на формування картини світу мовної особистості. Ці категорії утворюють структурну основу комунікативної ситуації. Це дозволяє нам виділити три типи комунікативного простору, в якому може функціонувати мовна особистість:

- культурний простір (приміром, що стосується певної держави, її культури, традицій);
- локальний (характерний для спілкування певної соціальної групи, може бути містом, університетом тощо);
- індивідуальний (спілкування в сім'ї, з нагоди сімейних свят, як от дня народження, весілля тощо).

Під час спілкування мовна особистість може бути одночасно в трьох типах комунікативного простору.

Отже, з метою аналізу комунікативної природи мовної особистості ми проаналізували особливості міжособистісної комунікації та її моделювання. Міжособистісна комунікація розуміється як процес одночасної мовної взаємодії комунікантів і їх впливу один на одного. Комунікативний простір нами визначено як середовище, в межах якого відбувається процес спілкування, взаємодія мовних особистостей. Розглянуто особливості дискурсивної мовної особистості в межах моделі соціокомунікативної ситуації.

1.3. Структура мовної особистості крізь призму соціальної філософії

Внесення феномена мовної особистості до предметної сфери соціальної філософії дозволяє виявити нові погляди на вивчення сутності особистості. У контексті нашого дослідження важливим є питання про релевантність поняття «мовна особистість» феномену «особистість» як об'єкту соціально-філософської рефлексії. Звісно ж, концепт «мовна особистість», що охоплює сутність особистості як носія здатності до мови, дозволяє узагальнити уявлення про особистість як носія мови (мов), національної картини світу та культурно обумовлених стереотипів мовної поведінки. Саме таке розуміння мовної особистості відображено у дефініції Е. Паніткової, яку ми вважаємо найбільш відповідною для цього дослідження: «суб'єкт, потенційно чи актуально включений у взаємодію з іншими учасниками мовленнєвої комунікації, який засобами мови реалізує осмислення, концептуалізацію світу, комунікацію з іншими індивідами, а також самореалізацію тими засобами, які притаманні: 1) людській мові взагалі; 2) конкретній (національній) мові, мові національних меншин; 3) мові цього індивіда» (Паніткова Е., 2012, с. 14).

Досліджуючи соціально-філософську сутність мовної особистості, основний інтерес являє структура прагматичної характеристики мовної особистості, виокремлена Ю. Карауловим (Караулов, Ю., 2010, с. 79), яка включає в себе три параметра: мотиваційний, когнітивний і функціональний. Центральним елементом є мотивація, природа якої може трактуватися по-різному. Аби не заглиблюватися в це питання, хотілося б пригадати ряд тверджень теорії мотивації О. М. Леонтьєва і її розвитку Д. О. Леонтьєвим, методологічно значущих для подальшого осмислення дискурсу як виду соціальної дії.

Мотив провокує діяльність, вказуючи, що саме потрібно суб'єкту в певний момент і визначаючи «зону цілей». Принципово важливим є розведення мотивів-стимулів, що спонукають інтерес (в цьому разі, до

вчинення комунікативного акту), і змістотворчих мотивів, що мають особистісний сенс і, відповідно, надають сенс дії. Оскільки спонукальна і змістотворна функції мотиву тісно пов'язані, виникає потреба введення поняття «якість мотивації», тобто характеристика того, якою мірою мотивація узгоджується з глибинними потребами і особистістю в цілому (Леонт'єв А. Н., 2000, с. 47).

Когнітивний параметр, за Ю. Карауловим, є набором характеристик, що відповідають за формування внутрішнього світу мовної особистості в процесі накопичення індивідуального пізнавального досвіду. До найбільш значущих з них можна віднести знання комунікативних кодів, що дозволяють адекватно сприймати отримувану інформацію та реагувати відповідно до комунікативної установки, здатність спостерігати за своєю мовною свідомістю; адекватно оцінювати когнітивний потенціал співрозмовника.

Функціональний параметр можна описати трьома характеристиками, що визначають ступінь комунікативної компетентності мовної особистості. До них належать: практичне володіння вербальними й невербальними засобами мовлення для реалізації потенційних властивостей процесу комунікації; вміння варіювати комунікативні засоби залежно від зміни комунікативної ситуації; конструювання дискурсу відповідно до норм обраного комунікативного коду та правил мовного етикету.

Нагальна потреба в більш узагальненому, філософському, погляді на природу мовної особистості відображена вже у працях М. М. Бахтіна 20-х років минулого століття. Запропонована ним інтеграційна програма вивчення особистості носія мови ґрунтувалася на ідеї синтезу філології, психології та філософії. Відзначаючи обмеженість власне лінгвістичних досліджень, він запропонував в якості фокусу вивчення людини мовця – смислові відносини в самому висловлюванні, між висловлюваннями, а також відносини висловлювань до дійсності і до того, що говорять особі (автору). Такий підхід мав сприяти, за висловом Бахтіна, подоланню «прірви між мотивом вчинку і його продуктом» (Бахтин М. М., 1974, с. 81).

Залишаючись в межах теорії діалогу автора і героя твору, М. М. Бахтін увів важливе поняття «ціннісно-сміслова картина світу», яке в подальшому дозволило розширити концептуальні горизонти трактування мовної особистості, ввівши в нього екзистенційний аспект – зміст особистісного існування. Визнання в загальній структурі мовної особистості такого інтеграційного елемента, як ціннісно-сміслова картина світу, дозволяє несуперечливо пояснити, яким чином можлива єдність мовної особистості при тому розмаїтті дискурсів, яке виражає різні сторони соціального буття носія мови. Дійсно, залученість мовної особистості до виконання різних соціальних ролей, не руйнує її цілісність. Це пов'язано з наявністю в структурі особистості екзистенційного ядра – уявлення про сенс життя, що впливає на вибір життєвих цінностей, ідеалів, установок (Бахтин М. М., 1974).

Проте, у розглянутих моделях мовної особистості соціальність є вихідним постулатом, приймається як дане. Це припущення, цілком доречне в межах лінгвістичного або психологічного напрямів, вимагає додаткового обґрунтування при розгляді проблеми формування мовної особистості в соціально-філософській перспективі. Людина стає мовною особистістю в міру розвитку мовних здібностей. Наявність їх у індивіда як носія мови є необхідною, але не достатньою передумовою становлення мовної особистості. Онтологічну підставу для її актуалізації утворює мовна спільнота, до якої входять такі соціальні константи, як культура, мова та комунікація. Перетин двох сфер буття – інтерсуб'єктивності і життєвого світу окремого Я – задає способи їх взаємодії як єдності процесів інтеграції і диференціації, єдності колективного та індивідуального.

Другою умовою формування мовної особистості є включення носія мови в різні дискурсивні практики в межах процесу соціальної комунікації. У сучасній соціально-філософській думці поняття комунікації використовується досить широко і неоднозначно – як процес спілкування людей; взаємодії між суб'єктами пізнання; спосіб обміну інформацією;

повідомлення і поширення інформаційних одиниць. Значущим в аспекті нашого дослідження (в контексті проблематики комунікації) є розгляд праць, присвячених буттю людини в комунікації, а також осягненню й актуалізації світової соціально-філософської думки з питання комунікації. З огляду на це, досить актуальними є підходи, запропоновані в дослідженнях Є. Бистрицького, А. Богомолова, Б. Губмана, Ю. Давидова, Т. Дрізе, Л. Дротянко, А. Зотова, М. Кагана, В. Малахова, В. Табачковського, Л. Мазур, О. Пономарьова, С. Шпатенка.

Різноманіття наявних концепцій філософського розуміння комунікації у постнекласичній науці зумовлює необхідність її подальшого системного розгляду та аналізу. Особливий інтерес у цьому плані представляє екзистенційна філософія К. Ясперса, у центрі уваги якої знаходиться екзистенція як певний рівень людського буття і пов'язана з нею екзистенційна форма комунікації.

На думку К. Ясперса, поєднання розуму та екзистенції є вищою формою комунікації, яка є центром світорозуміння, основним критерієм філософської істини, поняттям аксіології, гносеології і етики. Сфера пізнання людини є найцікавішою темою дослідження, в якій проблематично підвести остаточний підсумок і зрозуміти, як людину взагалі, так і окрему людину (Ясперс К., 2005).

К. Ясперс показує і доводить об'єднувальну роль комунікації, стверджуючи, що екзистенційна комунікація є вищим типом спілкування. Людина є необ'єктивізованою в емпіричному сенсі істотою, тому до неї не можна застосовувати зовнішні розумові положення і досвід, з нею необхідно взаємодіяти як з екзистенцією, яка саме у спілкуванні розкривається повністю. В результаті цього, особливу увагу Ясперс приділяє проблематиці комунікації, яка проходить червоною ниткою через усю його філософську творчість.

Комунікація, з точки зору Ясперса, є початковим феноменом і необхідною умовою людського існування. Вона виникає і здійснюється як

спільність взаємного свідомого розуміння лише у відносно вільному просторі. Людське буття передбачає наявність можливості передавати необхідні інформаційні повідомлення через спілкування з людьми у вільному діалозі своєї екзистенції і безумовного сприйняття екзистенції співрозмовника. Як результат цього, з'являється можливість чути і сприймати думки і почуття інших людей і відповідно бути почутим.

Як самостійна філософська проблема, тема комунікації з'явилася тільки у 80–90-х роках ХХ століття у німецькій філософській теорії. Дослідницькі пошуки у цьому питанні спираються на методологічні розробки видатних філософів Ю. Хабермаса та К.-О. Апеля. Їх теорія ґрунтується на синтезі уваги до світу щоденної комунікації, особистісного світобачення індивіда загалом та потреби утвердження нетехнізованого розуму як значущої передумови подолання наступного посилення антропологічної кризи, зокрема, кризи міжособистісного буття. Надважливою виступає проблема інтерсуб'єктивності. «Завдяки визнанню інтерсуб'єктивної сфери як визначальної у світі сучасної людини, стає можливим здійснення результативних пошуків виходу з кризового стану, в якому опинилася людина, зорієнтована на класичні орієнтири індивідуальної свідомості» (Іщук С. М., 2010). Аналіз комунікації в рамках цієї традиції в українській історико-філософській думці найбільш повно здійснено в розвідках А. Єрмоленка та Л. Ситниченко (Іщук С. М., 2010).

Увага науковців до феномена комунікації є надзвичайно великою. Мовознавці, філософи, психологи, фахівці з психо- і соціолінгвістики, лінгвокультурології, державного управління та публічного менеджменту апелюють до питання комунікації, аналізують її в найрізноманітніших контекстах. Приміром, соціальні комунікації як різновид соціальної інженерії й суспільної взаємодії є предметом розвідок В. Різуна; комунікацію в органах державної влади аналізує та систематизує В. Мазур; міжкультурну комунікацію досліджують у наукових працях В. Зінченко, В. Зусман, З. Кірнозе; проблему сутності та функцій комунікації в системі державного

управління розглядає Є. Драчов; соціально-комунікативні технології в політичній сфері докладно розроблено в публікаціях Л. Климанської, С. Денисюка; соціально-психологічні контексти комунікації в діяльності соціальних робітників дослідила А. Кунцевська; комунікацію у науково-педагогічному контексті висвітлюють О. Жирун, І. Когут та ін. Філософи й соціологи також приділяють багато зусиль вивченню й деталізації проблем комунікації. Зокрема, плідні спроби досягнути філософські підстави феномена людської комунікації в різні часи здійснили такі відомі філософи, як от Аристотель, І. Кант, С. К'єркегор, С. Франк, М. Бубер, Г. Марсель, М. Хайдеггер, М. Бахтін, О.-фон Больнов, Е. Левінас та інші. Систематична апеляція до основ особистісної взаємодії в суспільстві в українській філософській традиції, що пов'язана з тотальним переглядом одномірного осмислення людини – як носія свідомості чи суспільних взаємин – розпочинається унаслідок антропологічного повороту 60-х років ХХ ст. Саме тоді завдяки зусиллям українських учених – І. Бичка, Г. Горак, В. Горського, С. Кримського, М. Поповича, В. Нічик, В. Шинкарука – на авансцені з'являється проблематика екзистенціалізму, способи входження особистості до сфери соціальної.

Варто зауважити, що сучасний дискурс соціальної філософії звертається до безмежності поля комунікації в сучасному світові. Філософська інтерпретація комунікації не редукується до проблеми обміну інформаційними повідомленнями та мовленнєвого спілкування. Цим терміном позначаються такі явища: курсування ресурсів усередині підсистем суспільства (Т. Парсонс); економічні обміни (Ж. Бодрійяр); трансляція міфів (К. Леві-Стросс, Р. Барт); обмін поглядами у вуличній сцені (Е. Гідденс); діалог між двома (М. Бубер); пам'ятники й тексти культури (Ю. Лотман). Отже, «комунікація» – це процес людської взаємодії, складність і багатогранність якого не дозволяє чітко окреслити меж його застосування. Утім, чи не наочніше неможливість його термінологічної універсалізації пояснюється через звернення до споріднених феноменів, що позначаються

термінами «діалог» і «спілкування». Освіта – це один з найбільш явних показників рівня культури людини і, звичайно, вона не лише розширює діапазон культурних уявлень, а й сприяє подоланню упереджень.

Нам імponує думку Н. Шакуна, що стрижнем проблематики комунікації як «співбуття людей виступають відношення «Я та Інший», «індивідуальне-соціальне», водночас, проблема ця багатогранна, адже охоплює в собі різні аспекти особистісного буття в соціумі. «Від свого народження людина, наділена природно-унікальним, одразу вступає у взаємодію із соціальним» (Шакун Н., 2016). Вона входить у соціальне існування, тому що, як істота суспільна, належить до певного національного співтовариства, культурно-історичного (родинного, мовного, освітнього тощо) середовища. Суспільний вимір особистісної екзистенції передбачає й наявність способів соціального (соціокультурного) буття. Як стверджує Н. Шакун, «йдеться про освіту, як спосіб самовдосконалення та самореалізації людини, а також культуру, як форму долучення до суспільних надбань спільноти, в якій зростає людина» (Шакун Н., 2016).

Не менш важливим та актуальним є дослідження філософії комунікації доби постмодернізму. Філософія комунікації постмодерністського суспільства характеризується новим просторовим співіснуванням протилежних соціальних класів, етнічних груп, способу поведінки і самим фактом присутності великої кількості людей. Як зазначає Ю. Бідзіля, виразною рисою постмодерної комунікації є надлишок інформації, що призводить до інформаційного перенасичення й перенавантаження індивідуума. Якщо модерн асоціювався із суспільством масового споживання товарів і послуг, то в епоху постмодернізму об'єктом такого споживання стала інформація. При цьому інформації є дуже багато, часто вона невпорядкована, недоречна (Бідзіля Ю., 2012, 154).

Ми погоджуємось із думкою Н. Ченбай, щодо того, що для епохи глобалізації характерним є стрімкий розвиток науки, нових технологій, які кардинально змінили суспільне життя. Інструментом глобалізації виступають

екрани телевізорів, смартфонів, мережа Інтернету та різні інформаційні технології. Людство набуло потужного потенціалу для подальшого розвитку, який наділений як позитивними, так і негативними характеристиками. В наш час відбувається процес зближення культур і народів – жодна з країн не залишається осторонь від цього процесу, жодна з культур не існує ізольовано (Ченбай Н., 2016). Внаслідок цього талановита молодь нашої держави отримала можливість здобути вищу освіту за кордоном, у найпрестижніших закладах вищої освіти; значно активізувалася міжнародна наукова діяльність.

Третім значущим аспектом формування мовної особистості є ставлення носія мови до дискурсу, тобто наявність системи цінностей, яка задає критерії оцінювання власної мовної поведінки, так само як і ставлення до дискурсу іншої людини. Мається на увазі сукупність базових цінностей (цінність мови і комунікації), які тільки частково охоплюються такими поняттями, як культура мови, мовний етикет, етика мовного спілкування, і виходять в сферу метакомунікації (рівень відносин, а не змісту інформації). Сформованість у носія мови стійкої ціннісної ієрархії є значущою ознакою мовної особистості.

Виходячи зі сказаного, в соціально-філософському аспекті мовна особистість може розглядатися в трьох основних аспектах: онтологічному, праксіологічному та аксіологічному, тобто як єдність соціально-культурної основи, індивідуального дискурсопородження та внутрішньої системи цінностей. Відповідно, процес формування мовної особистості є розвитком мовної здатності окремого носія мови, який через включення в комунікацію в конкретному соціокультурному середовищі здійснює дискурсопороджувальну діяльність, засновану на певному ціннісному ставленні до неї.

В контексті сучасної міждисциплінарної лінгвокультурологічної теорії привертає увагу трирівнева модель мовної особистості, запропонована В. Масловою, що відображає узагальнений тип особистості. Конкретних мовних особистостей у певній культурі може бути багато, вони різняться

варіантами важливості кожного щабля в системі особистості. Таким чином, мовна особистість – це багаторівнева та багатокомпонентна парадигма мовленнєвих особливостей. При цьому, «мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, в діяльності» (Маслова В. А. 2001). Саме на щаблі мовленнєвої особистості виявляються як національно-культурна ідентичність мовної особистості, так і національно-культурний рівень спілкування. У структурі мовної особистості В. Маслова визначає такі компоненти:

1) ціннісний, світоглядний, компонент змісту освіти, система цінностей або життєвих смислів. Мова забезпечує первісний і глибинний погляд по світ, творить такий «мовний образ світу» та «ієрархію духовних уявлень», які є фундаментом для формування національного характеру, втілюються під час мовного діалогового спілкування;

2) культурологічний компонент, рівень набуття культури як найбільш ефективного засобу покращення інтересу до комунікації. Використання фактів культури мови, яку вивчають, пов'язаних із правилами мовленнєвого спілкування, сприяє формуванню навичок адекватного використання, адекватного впливу на партнера по комунікації;

3) особистісний компонент, індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині (Маслова В. А. 2001).

Параметри мовної особистості сьогодні тільки починають досліджуватися. Для неї характерним є певний запас лексем, що мають різні рівні частотності ужитку. Якщо моделі досить типові для представника цієї мовної спільноти, то словниковий запас та манера спілкування можуть вказувати на його приналежність до соціуму, засвідчувати рівень освіти, тип характеру, вказувати на стать, вік тощо. Мовний репертуар особистості, діяльність якої пов'язана з виконанням декількох соціальних ролей, повинен засвоюватися з дотриманням і урахуванням мовленнєвого етикету, який прийнятий у суспільстві.

Мовна особистість діє в середовищі культури, яка відображається не тільки в мові, в формах суспільної свідомості на різних щаблях (науковому, побутовому та ін.), у поведінкових стереотипах та нормах, у предметах матеріальної культури, найважливішу роль у культурі відіграють цінності нації, що є концептами смислів.

Культурні цінності є такою системою, в якій можна визначити універсальні, індивідуальні, домінуючі й додаткові смисли, про що зауважує у своїх розвідках українська вчена Ю. Крочук. Вони відображаються в мові, зокрема, в значеннях лексем і синтаксичних одиниць, у фразеології, в прецедентних текстах. Приміром, у всіх культурах засуджуються такі людські вади, як жадібність, неповага до старших, лінь.

У дослідженні категорії мовної особистості важливо пригадати концепцію В. В. Красних, яка виокремлює в ній такі компоненти: 1) людина, яка говорить – особистість, одним з видів діяльності якої є мовленнєва творчість; 2) власне мовна особистість – особистість, яка здатна проявляти себе в мовній діяльності, наділена сукупністю знань та уявлень; 3) мовна особистість – це особистість, яка втілює себе в комунікації, обирає і реалізує ту чи іншу стратегію й тактику спілкування, репертуар засобів; 4) комунікативна особистість – конкретний елемент будь-якого комунікативного акту, що реально діє в реальній комунікації.

Відтак, мовна особистість – це соціальне явище, але для неї характерним є й індивідуальний контекст. Індивідуальне в мовній особистості утворюється внаслідок внутрішнього відношення до мови, через становлення особистісних мовних сенсів; але при цьому треба пам'ятати, що мовна особистість має вплив на становлення традицій у мові. Будь-яка мовна особистість формується на ґрунті засвоєння конкретною особистістю усього мовного багатства, створеного попередниками. Мова конкретної особистості складається зі спільної мови та індивідуальних мовних особливостей (Маслова В. А., 2001, с. 119-120).

Нам імпонує думка В. Д. Лютикової, яка зауважила, що рівнева модель мовної особистості, розроблена науковцями, відображає узагальнений тип особистості, тому не завжди її можна застосувати для вивчення конкретної особистості. В індивідуальній мовленнєвій ситуації вербальний, когнітивний і прагматичний рівні ідентифікуються. Більше того, будь-яка особистість поєднує в собі елементи стабільності та мінливості, вона піддається зовнішньому впливу та не позбавлена внутрішніх конфліктів. Наявність стійкості, нестабільності мовної особистості, яка переживає різного роду факти, ще більше ускладнює структуру мовної особистості (Лютикова В. Д., 1999, с. 9). Тому, учена пропонує наступну дефініцію мовної особистості: мовну особистість слід розуміти як сукупність мовних якостей, типових для певної конкретної людини (Лютикова В. Д., 1999, с. 10).

Український учений А. Сотников стверджує, що складниками структури мовної особистості є мовленнєві/поведінкові стереотипи й соціолінгвістичні компоненти (ідіоетнічний, статусний, гендерний та віковий). Ідіоетнічний аспект уособлює втілення мовної особистості як носія будь-якої ролі в соціумі чи представника соціальної групи. До структурної моделі ідентичності, за словами ученого, належать індивідуальний, професійний, етнічний, політичний, віковий прояви, а також мовні та поведінкові стереотипи, оскільки вербалізовані соціальні стереотипи мови зумовлені соціальними умовами й досвідом, визначаються «рідною мовою мовної особистості». Мовний стереотип є лінгвістичною одиницею, яка з позиції семантики адекватно відображає об'єктивну реальність, із позиції синтаксису мови – уможливорює коректність зв'язків із іншими одиницями висловлювання, з позиції прагматики – слугує успішності комунікації (Сотников А., 2012, с. 268-269).

Мовні стереотипи є орієнтирами соціальної, культурної, професійної, лінгвокультурної належності лексичних і стилістичних характеристик мовлення особистості. Поведінковий стереотип ми визначаємо як певну

стратегію поведінки, ставлення до когось/чогось, що визначається соціальними та етнічними умовами.

Українська учена Н. Дика у структурі мовної особистості визначає наступні компоненти:

- ціннісний (система цінностей);
- світоглядний (система життєвих смислів);
- культурологічний (рівень засвоєння культури);
- особистісний (індивідуальний);
- гносеологічний (розуміння лексико-фразеологічного потенціалу, граматичних форм і конструкцій, стилістичного розмаїття рідної мови);
- поведінковий (мовна поведінка, поведінка у типових ситуаціях спілкування);
- мовна майстерність;
- мовні та інтелектуальні здібності;
- мовне чуття (Дика Н., 2016, с. 34).

Для мовознавчої науки цінною є модель мовної особистості, автором якої є Г. Богін. Учений пропонує розглядати мовну особистість за п'ятьма рівнями:

- рівень правильності;
- рівень інтеріоризації;
- рівень насиченості;
- рівень адекватного вибору;
- рівень адекватного синтезу (Богин Г. И., 1984, с. 27-28).

Аби не заглиблюватися в опис вказаних рівнів, зауважимо, що вони відображають становлення мовної особистості, яке відбувається шляхом просування від одного рівня володіння мовними знаннями до іншого, більш високого.

Наявність мовної здатності в індивіда як носія мови є необхідною, але не достатньою передумовою становлення мовної особистості. Онтологічними засадами для її актуалізації є мовна спільнота, до складу якої входять такі

соціальні константи, як культура, мова та комунікація. Перетин двох сфер буття (інтерсуб'єктивності та життєвого світу окремого Я) задає способи їх взаємодії як єдності процесів суб'єктивації та об'єктивації, інтеграції і диференціації, єдності колективного та індивідуального.

Другою умовою формування мовної особистості є включення носія мови в різні дискурсивні практики в рамках процесу соціальної комунікації. Залучаючись в соціальний комунікативний простір, індивід починає реалізовувати свою мовну здатність через мовну поведінку, а ширше – через мовну діяльність, тобто соціальну активність, яка виявляється в практичному оволодінні всім комплексом соціально-комунікативних кодів (вербальних, паравербальних, невербальних).

Діяльність індивіда з породження дискурсу доречно представити як процес, що полягає в наступному: в міру засвоєння носієм мови законів, норм, правил мовної діяльності, тобто мовних конвенцій, формується здатність довільного вибору, варіювання форм мовної поведінки на основі суб'єктивного плану дій. Саме поєднання індивідуального дискурсивного досвіду та соціальних детермінант засвоєння мови й породжує ту самобутню, унікальну цілісність, яка називається мовною особистістю.

Третім значущим аспектом формування мовної особистості є ставлення носія мови до дискурсу, тобто наявність системи цінностей, яка задає критерії та напрями оцінювання власного мовної поведінки, так само як і ставлення до дискурсу іншого. Як правило, імпліцитно присутні в мовній свідомості, вони проявляються безпосередньо в соціальному дискурсі особистості. Мається на увазі сукупність базових цінностей (цінність мови та комунікації), які тільки частково охоплюються такими поняттями, як культура мови, мовний етикет, етика мовного спілкування (рівень відносин, а не змісту інформації). Сформованість у носія мови стійкої ціннісної ієрархії є значущим ознакою мовної особистості.

Як слушно зауважує О. Губарь (Губарь О., 2015, с. 94), термін «мовна особистість» є інтегративним поняттям, яке має певні структурні елементи,

що стосуються мови, мовлення та позамовних явищ. Мовна особистість містить у собі комунікативну компетенцію та мовну здатність. Новітні дослідження з проблеми формування мовної особистості засвідчують її комплексний характер. Мовну особистість слід розглядати не лише в системі мови, а й історії, культури та усіх сферах життя.

Відтак, у соціально-філософському аспекті мовна особистість може розглядатися у трьох основних аспектах: онтологічному, праксіологічному та аксіологічному, тобто як єдність соціально-культурної основи, індивідуального дискурсопородження та внутрішньої системи цінностей.

У соціальній філософії вивченням особливостей мовної особистості, її структури займається В. І. Аксьонова. Вона зазначає, що структура мовленнєвої особистості складається з трьох ієрархічних рівнів:

1) вербально-семантичний (найнижчий) – власне володіння лексичним запасом, граматиною, визначає мовленнєву компетентність;

2) тезаурусний рівень – у ньому втілена «мовна картина світу», ієрархія понять, цінностей, що є значущими як у національному, так і в соціально-груповому та особистому аспекті. Тезаурусний рівень визначає основні риси мовленнєвої особистості, співвідноситься з мовною і культурологічною компетентністю;

3) мотиваційний рівень – передбачає сфери спілкування, комунікативні ситуації, ролі, пов'язані з комунікативними здібностями та комунікативною поведінкою особистості, а отже, співвідноситься з комунікативною компетентністю.

Комунікативна компетентність передбачає наступні її види:

1) аналітична компетентність – розуміння вірувань, цінностей, практик, смислових відтінків іншої культури та суспільства – в тому числі, етнічне, політичне розуміння, здатність встановлення зв'язків, усвідомлення умов інаковості;

2) емоційна компетентність – здатність розкриття (емпатії) до культурного досвіду і впливів, інтерес і повага до інших культур, цінностей, традицій, досвіду – транснаціональна культурна емпатія;

3) креативна компетентність – здійснення синтезу культур, транснаціональний синтез, бачення альтернатив, варіантів, здатність використовувати різноманітні культурні джерела для натхнення;

4) поведінкова компетентність – не тільки оволодіння мовою, але й вільне використання міжкультурних невербальних кодів, здатність до уникнення комунікативного непорозуміння при різних комунікативних стилях, здатність знаходити відповіді на виклики та тиск глобалізації (Аксьонова В. І., 2012, с. 69).

Отже, проблема структури мовної особистості охопила аналіз наукових розвідок психологів, лінгвістів, представників лінгвокультурології, соціальної філософії. У розглянутих моделях мовної особистості соціальність є вихідним постулатом, приймається як дане. Це припущення, цілком доречне в межах мовознавчого або психологічного напрямів, вимагає додаткового обґрунтування при розгляді проблеми формування мовної особистості в соціально-філософській перспективі. Для соціальної філософії важливого значення набула модель структури мовної особистості В. Маслової, адже учена визначила першим і найважливішим компонентом мовної особистості її цінності, світогляд та життєві смисли. Ці здібності кожна особистість реалізує в соціумі. Розгляд концепцій Г. Богіна, В. Красних, Ю. Караулова сприяв глибшому розумінню структури мовної особистості, їх учення використовують представники цілого ряду наук, бо саме ці моделі передбачають повне охоплення структури мовної особистості. Значущою сьогодні є модель, запропонована В. І. Аксьоновою, яка детально проаналізувала три ієрархічні рівні структури мовної особистості крізь призму комунікативної компетентності.

Розгляд зазначених моделей структури мовної особистості сприяв формуванню нашої моделі структури мовної особистості. Ми визначаємо в її структурі такі компоненти:

- мовні здібності, а саме: граматичні, морфологічні, синтаксичні, фразеологічні; мовленнєві компетентності;
- мовне чуття;
- система цінностей особистості;
- система життєвих смислів особистості;
- рівень засвоєння культури;
- індивідуальний – тісно пов'язаний з психологічними особливостями особистості, її характером, темпераментом; реалізується під час типових і нетипових мовних ситуацій.

Висновки до першого розділу

Підхід до аналізу мовної особистості як категорії соціальної філософії дозволив визначити та сформулювати зазначене поняття, окреслити його структуру. Модель Ю. Караулова, на яку ми спирались під час формування власної концепції структури мовної особистості, передбачала наявність у структурі мовної особистості трьох рівнів: вербально-семантичного (семантичного – для психології, мовного – для філософії), тезаурусного (когнітивного – для психології, рівень інтелекту – для філософії), та мотиваційного (прагматичного – для психологічної науки, дійсності – для філософії).

Грунтовний аналіз дефініції мовна особистість довів, що це поняття є спільним об'єктом досліджень багатьох сфер соціогуманітарного знання, як от філософії, лінгвістики, психології, соціології, лінгводидактики, лінгвоперсонології. Спільним у визначеннях науковців є те, що мовна особистість – носій не тільки національної, але й світової культури, узагальнений образ носія соціокультурних, культурно-мовленнєвих і комунікативно-діяльнісних цінностей, ціннісних орієнтацій, знань, установок, мотивів, форм поведінки, поведінкових реакцій. Для дискурсу

освіти важливим є зв'язок цього поняття із поняттям мовленнєвого середовища, яке безпосередньо пов'язане з формуванням мовної особистості. Не можна ототожнювати поняття мовної особистості, дискурсивної особистості та комунікативної особистості, бо мовна особистість – поняття більш широке та багатогранне. Мовна особистість володіє стратегіями і тактиками поведінки в комунікації, знаннями та вміннями будувати власні висловлювання в усіх видах мовленнєвої діяльності, нормами мовленнєвого етикету. Тому у нашому трактуванні, мовна особистість – носій соціокультурних знань, який вільно володіє стратегіями і тактиками соціокультурної комунікації, має визначену систему ціннісних орієнтацій, уявляє норми поведінки та взаєностосунків у суспільстві, має досвід мовного діалогу.

Розглянуто та розмежовано дискурсивний і комунікативний простір, що вплинуло на наше розуміння категорій мовна особистість, комунікативна особистість і дискурсивна особистість. Мовна особистість володіє цілим набором фонових знань, які дозволяють їй бути учасником комунікації. Основу комунікації становить дискурсивний процес, який оголює соціально-психологічний контекст людських взаємин. Він є особливою рефлексивною формою, що дозволяє промальовувати контури сприйняття та інтерпретації різних версій реальності. Дискурс нами визначено як соціальна дія, локалізований в просторі і часі конкретний акт діяльності соціального суб'єкта. Соціокомунікативний підхід передбачає розгляд дискурсу освіти як системи комунікації, взаємодії учасників освітнього процесу як форму соціалізації людини в контексті культури. У такій проєкції освітній процес є сукупністю опосередкованих соціальним середовищем взаємодій індивіда та елементів культури, що трансформовані науково-педагогічним працівником у діяльнісно реалізовані освітньо-професійні програми.

Проблема структури мовної особистості охопила аналіз наукових розвідок психологів, лінгвістів, представників лінгвокультурології, соціальної філософії. У розглянутих моделях мовної особистості соціальність

є вихідним постулатом, приймається як дане. Це припущення, цілком доречне в межах мовознавчого або психологічного напрямів, вимагає додаткового обґрунтування при розгляді проблеми формування мовної особистості в соціально-філософській перспективі. Для соціальної філософії важливого значення набула модель структури мовної особистості В. Маслової, адже учена визначила першим і найважливішим компонентом мовної особистості її цінності, світогляд та життєві смисли. Ці здібності кожна особистість реалізує в соціумі. Розгляд концепцій Г. Богіна, В. Красних, Ю. Караулова сприяв глибшому розумінню структури мовної особистості, їх учення використовують представники цілого ряду наук, бо саме ці моделі передбачають повне охоплення структури мовної особистості. Важливою сьогодні є модель, запропонована В. І. Аксьоновою, яка детально проаналізувала три ієрархічні рівні структури мовної особистості крізь призму комунікативної компетентності.

У структурі мовної особистості нами визначено такі елементи:

- мовні здібності, а саме: граматичні, морфологічні, синтаксичні, фразеологічні; мовленнєві компетентності;
- мовне чуття;
- систему цінностей особистості;
- систему життєвих смислів особистості;
- рівень засвоєння культури;
- індивідуальний – тісно пов'язаний з психологічними особливостями особистості, її характером, темпераментом; реалізується під час типових і нетипових мовних ситуацій.

Основні положення першого розділу відображені в наступних авторських публікаціях:

1. Самчук Л. С. Мовні конфлікти в Україні як об'єкт дослідження філософії освіти // Наукове пізнання: методологія та технологія: Філософія. 2014. Вип. 2. С. 144-149.

2. Самчук Л. С. Мовна освіта у соціокомунікативному аспекті // Наукове пізнання: методологія та технологія: Філософія. 2015. Вип. 1. С. 167-171.
3. Самчук Л. С. Соціокомунікативний аспект мовної освіти в Україні // Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 13 лютого 2016 р. Одеса, 2016. С. 213-215.
4. Самчук Л. С. Мовна особистість у контексті процесів трансформації в Україні // Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання. Матеріали Міжнародної наукової конференції 15-16 квітня 2016 року. Одеса – Дніпропетровськ, 2016. С. 144-146.
5. Самчук Л. С. Філософія комунікації: освіта як форма суспільного діалогу // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства: матеріали II Міжнародної наукової конференції (26-27 травня 2017 року, Одеса). Одеса, 2017. С. 222-224.

РОЗДІЛ 2

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: РОЛЬ ДІАЛОГУ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Діалог як засіб самореалізації особистості

Мовна особистість як учасник освітнього дискурсу може активно функціонувати тільки на засадах діалогічності. Міждисциплінарний статус проблеми самореалізації призводить до різноманіття трактувань цього поняття, однак в них можна виділити загальні ключові моменти. Одним з таких моментів є обумовленість самореалізації спілкуванням з іншими людьми, на що вказують деякі сучасні дослідники, звертаючи тим самим увагу на комунікативний аспект проблеми (Л. А. Коростильова, Р. А. Зобов, І. Г. Сощенко, А. Ю. Фімін і ін.), який на цей момент недостатньо осмислений. Однією із філософських підстав дослідження самореалізації особистості в комунікативному аспекті виступає філософія діалогу (діалогічна філософія). Серед філософів, які внесли вклад у вивчення філософії діалогу, слід назвати імена Сократа, Л. Фейєрбаха, М. Бубера, С. Франка, Е. Муньє, К. Ясперса, М. М. Бахтіна, М. С. Кагана та ін.

Філософія діалогу досліджує ставлення людини до іншої людини, які можуть бути втілені у двох типах: відносини відчуження (визначаються формулою «Я – Воно», що означає ставлення до людини як до речі) і відносини діалогу «Я – Ти». Відносини «Я – Ти» припускають партнерські стосунки, визнання в іншому рівноправної особистості, оскільки діалог – це розмова зі спробою зрозуміти співрозмовника без нав'язування йому своїх думок та суджень (Моторина Л. Е., Сытник В. М., 2017).

Важливого значення діалогу надавав ще Сократ, вважаючи, що в кожному діалозі повинен здійснюватися процес самопізнання. А самопізнання, за Сократом, – мета людини.

Проблемі спілкування приділила увагу і німецька класична філософія. Так, І. Кант говорив про доброзичливу товариськусть людей, маючи на увазі наступний антагонізм: схильність до спілкування з собі подібними є основною ознакою людини, поряд з іншою ознакою – прагненням усамітнюватися, пов'язаним з бажанням відстоювати власну думку, бажанням діяти на власний розсуд. Цей антагонізм І. Кант вважав природним засобом для здійснення розвитку всіх задатків людей, тому що прагнення чинити на власний розсуд штовхає людини до плідного суперництва з собі подібними (Кант, 1994, 11).

Й. Фіхте вважав людину неповною, незакінченою, сповненою протиріч, якщо вона живе ізольовано. Тільки в зв'язку з іншими людьми людина може розкрити свою сутність (Фіхте, с. 240).

Згідно Л. Фейєрбахом, відокремлена людина, відділена від інших, не містить у собі людської сутності, яка проявляється тільки у спілкуванні, у єдності людини з людиною. Окрема людина не володіє людською сутністю ні як смертна істота, ні як мисляча істота. Сутність людини – тільки в спільності і єднанні людей; але це єднання ґрунтується тільки на реальності розмежування «Я» і «Ти» (Фейєрбах, с. 203). Вчення Л. Фейєрбаха, згідно з яким справжня людина існує тільки в єдності «Я» і «Ти», стало точкою відліку для західних діалогічних мислителів.

Проблема «Я» і «Ти» знаходить свій подальший розвиток в концепції М. Бубера, книга якого «Я і Ти» стала теоретичним джерелом всіх сучасних дискусій про діалог. За М. Бубером, «Я» людини двояке, саме по собі «Я» немає, воно не є онтологічно даним, а виступає складовою частиною основного слова «Я - Ти», тобто, з'являється лише у результаті стосунків з «Ти», або основного слова «Я - Воно». Світ відносин, створюваний основним словом «Я - Ти », М. Бубер ділить на три сфери: життя з природою, життя з

людьми (в цій сфері відношення оформлене у мові), життя з духовними сутностями (у цій сфері відношення не володіє мовою, але породжує її) (Buber M, 1971). Дослідник зазначає, що тільки у відносинах «Я - Ти» людина стає причетною до духу.

Найбільш відомим автором теорії діалогу став М. М. Бахтін. Згідно з його вченням, людське спілкування, починаючи зі слова і закінчуючи текстом, пронизане відносинами діалогу. Діалог, з точки зору М. М. Бахтіна, є способом взаємодії свідомостей, виступає механізмом текстотворення, первинний по відношенню до тексту (продукту спілкування) і розкривається через текст. Людина, створюючи текст, виражає тим самим себе. Тому в гуманітарних науках людину неможливо вивчати поза текстом і незалежно від нього. На думку Н. Водянової, саме у зв'язку з цим дослідники, щоб зрозуміти і вивчити людину, вступають у діалог з дійсним або можливим текстом (Водянова Н, 2009, с. 137).

Процес діалогу як найважливішого способу розуміння та продуктивного контакту між людьми, в тому числі й таких, що належать до різних культур, детально описано у філософських розвідках Г. Гадамера. Філософ пише про вищий тип герменевтичного досвіду – відкритість назустріч іншому; пізнати інше «Ти», дозволити йому висловитися та почути його. Ідея відкритості назустріч діалогу є принциповою для герменевтичної концепції, бо без відкритості один для одного не існує ніяких справжніх людських зв'язків (Гадамер, Х. Г., 1988, с. 424). Відкритість для філософа – це не лише готовність до діалогу своєю рідною мовою, вона також передбачає активне вивчення інших мов, а вивчення іноземної мови, зокрема, розширює сфери всього того, що ми взагалі можемо вивчити.

Г. Гадамер високо оцінює людську здатність до розширення власного світогляду: «Якщо ми завдяки взаємодії з іншими мовними світами долаємо

забобони й кордони нашого колишнього досвіду, то це не означає, що ми заперечуємо і залишаємо наш власний світ. Подорожуючи, ми повертаємося додому, збагачені новим досвідом» (Гадамер, Х. Г., 1988, с. 424). Таким чином, вивчення іноземної мови не змінює свого ставлення до світу, але розширює та збагачує його завдяки іншому мовному досвідові. Зрозуміло, що саме цей підхід може найкраще описати культурну ідентичність білінгвів, для яких обидві мови і обидві культури є гранями їх єдиної особистості.

А. Л. Немчинова виявляє необхідність діалогу в творчій діяльності, розділяючи точку зору Г. С. Батищева і В. С. Біблера про діалогічність творчості. Творчість вона розглядає як діяльність, що породжується у діалозі. Бажання творити ґрунтується на діалогічних відносинах, в них реалізуються всі креативні потенції особистості (Немчинова А., 2007, с. 13). На думку дослідниці, людина спочатку є творчою істотою, а діалог допомагає проявитися цій якості в людині. Під діалогом вона розуміє спосіб істинного людського буття, оскільки саме з діалогом пов'язане пізнання і перетворення людиною світу. Діалог виступає творчою реальністю, процесом, в якому Я розкриває себе Іншому, що означає творення, реалізацію себе у повному розумінні. Саме в діалозі людина знаходить себе, збирає воєдино, але не заспокоюється на цьому, а знову взаємодіє з Іншим, щоб знову знайти себе, вже змінену. Значення діалогічної філософії – у поєднанні концепції особистості і концепції діалогу.

Із позиції психології, як стверджує Л. Руденко, діалог є універсальним складником комунікації протягом усього життя особистості. Діалогічна комунікація з точки зору психології є формою спілкування, що ґрунтується на внутрішньому апріорному сприйнятті одним одного як цінностей самих по собі та ураховує орієнтацію на індивідуальну неповторність кожного із суб'єктів спілкування. Воно відкриває можливості для справжнього пізнання,

взаємопроникнення до світу співрозмовника, особистісного взаємозбагачення. «На емоційному фоні такого спілкування виникає прагнення самоудосконалення. Отже, специфіка діалогічного спілкування полягає у прилученні суб'єкта до суб'єкта, організації їхніх спільних дій, духовній єдності» (Руденко Л., 2012, с. 290).

Інтернет-спілкування – це віртуальне спілкування, опосередковане комп'ютером або іншим гаджетом. Віртуалізація спілкування має ряд переваг, які одночасно є і його недоліками. Так, відсутність безпосереднього контакту зі співрозмовником уможливорює відсутність фізичного контакту партнерів, анонімність, існування в іншому фізичному і моральному вигляді. Результатом цього стає, по-перше, майже повна відсутність вербальних (інтонація, вимова) і візуальних (міміка, жести) засобів спілкування, замість яких з'являються спеціальні штучні засоби – смайлики; по-друге, втрачається значення цілого ряду бар'єрів (стать, вік, соціальний статус тощо). В Інтернеті відпадає необхідність стежити за невербальними реакціями партнера і контролювати свої, дотримуватися черговості у розмові (можна відволікатися, тягнути з відповіддю, зовсім не відповідати і т. д.). Як підсумок, з одного боку, виникає почуття безмежної свободи, відчуття нових можливостей, необмежених більш фізичним виглядом і соціальним статусом, з'являється надія реалізувати якості особистості, незатребувані в реальному житті. З іншого боку, відсутність візуального спілкування, завдяки якому ми отримуємо на підсвідомому рівні значну частку інформації про людину, веде до обмеженості уявлень про партнера спілкування, найчастіше зводиться до тексту, нарративу, розказаного ним самим. Це дозволяє говорити про своєрідність протікання процесів міжособистісного сприйняття.

Світоглядно-гуманістичний зміст діалогу обґрунтував В. Біблер (автор філософсько-педагогічної концепції «Школа діалогу культур»), котрий

визначив діалог, як гуманітарне мислення, взяте в його все загальності. Діалогічні ідеї щодо людської природи з'являються на межі XIX ст. Л. Фейєрбах, видатний представник філософського антропологізму, зауважив, що людська сутність є наявною тільки в єдності людини з людиною. Сучасна філософія діалогу представлена в наукових розвідках Г. О. Балла, М. М. Бахтіна, В. С. Біблера, М. Бубера, С. Франка та психології діалогу Г. О. Ковальова, Т. О. Флоренської.

Актуальність дослідження діалогу зумовлена гострою потребою теоретично обґрунтувати створення механізмів гармонізації сучасного цивілізаційного розвитку, найголовнішим в якому є розв'язання не тільки проблеми міжкультурної комунікації, як такої, а й деталізація способів активізації суб'єктності інноваційної особистості. Дійсно, від комунікативної етики і культури, з одного боку, залежить характер соціокультурних зрушень, а, з іншого боку, розкриття можливостей людини, її природних властивостей, зокрема діалогічності. Тому невипадково діалогічність визначена як умова існування особистості багатьма філософами минулого і сучасності (М. Бубер, Л. Виготський, В. фон Гумбольдт, О. Леонт'єв, Г. Сковорода, Л. Фейєрбах, О. Троїцька, Ж. Піаже та ін.).

Ключовою та найбільш важливою одиницею взаємодії суб'єктів в освіті завжди виступає діалог. І якщо природа діалогу особистості визначається однією з умов її існування, то освіта, що направлена на людиновідповідність, має фундаментом діалогічність як педагогічний принцип навчання і виховання та його збагаченні діалогом мети, смислу та організаційно-управлінських механізмів реалізації освітнього процесу.

Дослідивши праці вчених, які розглядали роль діалогу у навчанні, ми виокремили недостатність філософських і педагогічних обґрунтувань ролі діалогу у формуванні освітніх стандартів, освітньо-професійних програм, навчальних планів, програм, підручників і методичної літератури. Безліч досліджень засвідчують значну кількість факторів і передумов, які можна визначити як недостатність культури та етики діалогу в освіті:

- діалог і діалогічність висвітлено у діяльності вищої та фахової передвищої освіти виключно або як додаткові складники формування толерантності, або як допоміжний засіб освітніх технологій розвитку евристичності; ситуація ж потребує розуміння та імплементації діалогу як механізму поступального розвитку життєвого, пізнавального процесу, збагачення комунікації новаторськими ідеями, корегуванням точок зору, знаходженням консенсусу у суперечках, а діалогічність у цьому значенні має досліджуватися як здатність особистості реалізовувати індивідуальні характеристики та узгоджувати їх з соціальними імперативами;

- проблематика діалогу й діалогічності у вищій школі не набуває основоположного смислу в розгортанні соціальних програм особистості, у констукті її відповідальності, етичності, інтеграції у життя цінностей і смислів, тобто методологічні, ціннісні, прикладні складники світорозуміння і свого власного «Я» залишаються за рамками культурно-освітнього простору як в об'єктивному, так і в суб'єктивному вимірах;

- у теоретизованих розвідках та у практичному досвіді закладів вищої освіти немає належного інтересу до реалізації суб'єктами вищої освіти діалогічності у зовнішньо-освітньому середовищі, яке, формуючи життєвий світ людини, повинно переходити до метафізичного осягнення дійсності, проте він (життєвий світ) продовжує інтенції на особистість і не надає їй простору (середовища) для самореалізації та діалогу;

- за межами наукового дослідження залишається вивчення діалогового потенціалу в забезпеченні природовідповідних технологій і практик та їх функції у навчально-виховному процесі, в системі підготовки педагогічних кадрів тощо;

- у багатьох наукових розвідках діалог часто розглядається з точки зору провідної значущої ролі викладача, в той час, як для самореалізації освітнього потенціалу особистості необхідна активізація діалогової діяльності здобувача освіти та науково-педагогічного працівника.

Самореалізація – це: по-перше, процес втілення особистістю своїх умінь, знань, талантів у життя, тим самим стверджуючись у житті як особистість; по-друге – процес становлення себе як особистості у суспільстві, процес становлення авторитету, виконання своїх бажань, певною мірою це завоювання найбільш придатної для особистості життєвої території, місця під сонцем; по-третє – реалізація потенціалу, здійснення своїх сутнісних бажань, своїх знань, умінь і компетентностей, власних уявлень про своє «Я» і свій шлях у житті. Самореалізація стосується конкретних завдань саморозвитку особистості в її близькому (оперативному) часово-просторовому вимірі, реалізації мають піддаватися ті потреби та нахили особистості, які вже чітко виявлені, тобто відбуватися у вимірі тих рис, у яких особистість себе вже «знайшла».

Як слушно зазначає Issabekova G. V. (Issabekova, G. V., 2020) самореалізація починається задовго до вступу до університету, але студентський вік – це найінтенсивніший період самореалізації загалом, і творчого саморозвитку, зокрема.

Як зауважують Valeeva N., Pivkin S., самореалізація мовної особистості є необхідним кроком до поглибленого вивчення глибоких якостей особистості, яка прагне реалізувати свій внутрішній потенціал за допомогою використання лінгвістичних знань та досвіду (Valeeva N., Pivkin S., 2013). Людина має намір розгадати таємниці, що стосуються мови та мовлення. Ці знання вона використовує для кращого розуміння себе та навколишнього світу. Розуміння текстового світу і людини у зв'язку з текстами стає однією з найскладніших цілей лінгвістичної освіти сьогодні. Самореалізація мовної особистості забезпечує поетапне досягнення цілей за умови наявності: 1) мотивів 2) комунікативного та пізнавального середовища 3) контекстів вирішення проблем 4) моделей та методів вирішення проблем, 5) передачі набутих знань та навичок 6) рефлексивного моніторингу просування в навчальній чи будь-якій іншій діяльності. Зокрема, ця основа академічної діяльності має велике значення під час вивчення іноземних мов.

Можна без перебільшення сказати, що самореалізація мовної особистості підводить межу під стосунками між особистістю і мовою і являє собою складний і не одномоментний процес. З одного боку, людина прив'язана до рідної мови нерозривними узами і все своє життя використовує її живильний потенціал. З іншого – потреба проникнути в її глиб виникає або, правильніше сказати, відчувається тоді, коли вона перебуває перед необхідністю освоїти нові мовні системи, оскільки завжди не вистачає засобів для вираження своєї думки. Людина, що володіє декількома вербальними мовами, розуміє, що одна і та ж думка може бути розкрита в різного ступеня деталізації і повноті в різних мовних системах.

До прикладу, самореалізація мовної особистості стає очевидною під час моніторингу прогресу здобувача вищої освіти в навчанні. Динаміка цього впливає на реалізацію його потенціалу у професійній кар'єрі та житті, з використанням мови як інструменту не лише для самопідготовки, а й для самовдосконалення при оволодінні професією у вищій школі.

Розвиток професійної самореалізації мовної особистості відбувається:

- у самореалізації себе як особистості – перший етап;
- у процесі розуміння рівня готовності до професійної діяльності;
- самопізнання як професіонала;
- у процесі самореалізації своєї діяльності та результатів.

Все це безпосередньо пов'язано з навчально-пізнавальною та професійно-освітньою діяльністю мовної особистості. Вона (діяльність) відбувається успішніше, якщо мовна особистість має освітній інтерес, позитивне ставлення до обраної сфери, потребу в отриманні професійних знань, навичок, прихильність до розвитку творчості та самореалізації як професіонала. Розвиток суспільства диктує все більші вимоги до підготовки фахівців. Оновлення інтенсивних виробничих технологій, інтеграція наукових знань, збільшення складних науково-прикладних проблем міждисциплінарного характеру стикаються із завданням вищої професійної

школи підготовки фахівців, готових до постійно оновлюваної творчої професійної діяльності.

У зв'язку з цим сучасний заклад вищої освіти вимагає впровадження нових підходів до професійної полімовної освіти, забезпечуючи поряд з його фундаментальним характером та вимогами державних освітніх стандартів розвиток особистісних якостей майбутнього фахівця у його професійній та мовній самореалізації.

Ми погоджуємось із думкою латвійського дослідника В. Кинцанса, у тому, що діалогічний підхід дає можливість зв'язати внутрішній світ окремої особистості з життєдіяльністю суспільства і його потребою в компетентних фахівцях. У діалозі реалізується буття людини, утворюються загальнозначущі стійкі зв'язки, через діалог людина може успішно (компетентно) входити в суспільне буття, і розкривати себе (Кинцанс В, 2016, с. 2). Діалогічна модель освіти імпліцитно містить підходи, вельми значущі для сучасного стану освіти. Їх тематизація і рефлексія відкриває шлях для гармонійного інтегрування діалогічної проблематики в педагогічну практику і виявлення її евристичних можливостей.

Встановити діалог ніколи не було просто, а сьогодні це стає ще складніше. Причин тому більш ніж досить. Перш за все, це справжня експансія е-освіти з використанням новітніх інформаційних і комп'ютерних технологій, в тому числі Інтернету. Все більша наявність в освіті дистанційних елементів (надходження, реєстрація, бібліотеки, опис курсів та предметів, розклад і т. д.) неминуча і є незворотною. Віртуальна освіта, безумовно, має чимало переваг, однак їй властиві і багато недоліків. У контексті наших міркувань звернемо увагу лише на те, що е-освіта, за визначенням, позбавлена живого спілкування та діалогу. Освіта без людських контактів і діалогу добре справляється з передачею інформації, однак вона неповноцінна з точки зору досягнення вищих цілей. Справа в тому, що освіта повинна формувати образ думок, що значно важливіше просто інформації та компетенції.

В аспекті зазначеної проблеми доречно прослідкувати інтерсуб'єктивність Іншого я та життєвого світу особистості. На наш погляд, слушно пригадати теорію А. Schutz щодо життєвого світу особистості, який учений визначає як інтерсуб'єктивний світ культури. Він вводить у свою концепцію категорію розуміння, оскільки ми постійно в життєвому світі спілкуємося з іншими людьми, розуміємо інших і є для них об'єктом розуміння. Життєвий світ філософ визначає як універсум, смислову мережу, яку ми постійно інтерпретуємо, встановлюємо взаємозв'язки завдяки нашим учинкам. Тобто, життєвий світ є тим фундаментом, який дозволяє трактувати соціальну реальність, смисли, що є компонентом реалізації мовної особистості (Schutz A., 1982).

Слушною є думка Є. Р. Борінштейна, який стверджує, що гуманістична спрямованість процесу самореалізації особистості у сучасному українському суспільстві визначається у ставленні людини до самої себе, оточення, суспільства. Це ставлення ґрунтується на слідуванні принципам толерантності, співчуття, сприяє гармонійному розвитку особистості. Принцип співчуття дозволяє оцінити багатогранність людських інтересів, адже підвищує цінність міжособистісних відносин (Борінштейн Е. Р., 2014, с. 34). За словами ученого, в основі ставлення до інших людей, інших соціальних, культурних, етнічних, мовних груп повинен бути принцип толерантності, відповідно до якого береться до уваги цінність і самоцінність інших, часто цілком протилежних поглядів (Борінштейн Е. Р., 2014, с. 33).

Варто зауважити, що діалог ми розуміємо як категорію соціальної філософії, яка розширює знання про рушійні сили розвитку суспільства, слугує необхідною умовою побудови ефективних взаємин у суспільстві. Соціально-філософський підхід до діалогу ми визначаємо як евристичний та методологічно продуктивний, саме в умовах глобалізації, що дозволяє визначати нові напрями аналізу сучасної реальності.

Сучасний заклад вищої освіти, що має бути мультикультурним простором, через діалоговий параметр пізнавальної діяльності уможливорює

активізацію творчої самореалізації здобувачів вищої освіти, їх саморозвиток, формує суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників культурно-освітнього простору, інтегрує діяльність закладів культури та освіти і безпосередніх суб'єктів – здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, співробітників закладу освіти, а також представників державних, політичних, культурно-освітніх організацій, які займаються культуротворенням і певним чином впливають на освітній розвиток та забезпечують розвиток системи аксіологічних орієнтацій.

Як зауважує І. В. Бурдейна, оволодіння сучасним науковим знанням передбачає формування фахових компетентностей, а також орієнтацію майбутнього фахівця на духовні пошуки в певній сфері життєдіяльності, які набувають статусу його смисложиттєвих орієнтацій. За таких умов актуалізується потреба професійного, особистісного, ціннісно-світоглядного, духовного самовизначення людини. Джерелом саморозвитку людини в умовах глобалізації, мультикультурного простору постає не лише сфера професійної й особистісної самореалізації, а й входження у співзвучність з іншими людськими «Я» на основі конструктивного діалогу (Бурдейна І. В., 2018, с. 10).

Слушною вважаємо думку Г. О. Балла, який стверджує, що діалог є визначальною категорією для гуманізації суспільних відносин. Вчений зауважує, що потрібно прагнути «до внесення діалогічних засад у взаємодію, яка відбувається у різних сферах суспільного життя і суб'єктами якої є не лише індивіди (точніше, особистості), а й організації та соціальні співтовариства різних щаблів» (Балл Г. О., 2008, 23). На нашу думку, особливо важливими є виокремлені Г. О. Баллом принципи діалогічної взаємодії, такі як: повага до партнера, орієнтація на найвищі досягнення партнера, прийняття партнера таким, який він є, повага до самого себе, додержання учасниками згоди, презумпція прийнятності (Балл Г. О., 2008, с. 23). Важливо доповнити цей перелік принципом логічності (висловлення думок з урахуванням інтелектуального рівня співрозмовника), адже логіка

викладу думок є запорукою правильного сприйняття інформації. Як стверджують Л. Шашкова та М. Злочевська, комунікативний діалог не обмежується тільки обов'язковими правилами логічності, аргументованості, достовірності та незацікавленості, а вимагає від учасників високого рівня критичної рефлексії, здатності до раціонального прогнозування та спрямованості на досягнення спільного розуміння щодо питання, єдиної думки – раціонального консенсусу (Шашкова Л., Злочевська М., 2011, с. 97).

Еріх Фромм наголошує на комунікативності діалогу, що є найбільш важливим способом регуляції міжособистісних взаємин, відкриває можливості дослідження ситуації, в якій перебуває людина, та її власної позиції. І. П. Фарман слушно зазначає, що діалог як розумна комунікація виконує регулятивну функцію щодо «деформованих прагнень і потягів людини», сприяє їх нормалізації та «духовній терапії» особистості (Фарман І. П., 2005, 249).

Принцип поваги до самого себе є найбільш важливим з позицій теорії самореалізації. Кожен із нас – особистість. Ми не живемо відокремлено один від одного, постійно прагнемо спілкування, і в цьому спілкуванні потрібно не втрачати свого «Я», своїх поглядів, переконань, уміти відстоювати власну думку, реалізовувати власні знання. Молодь при вступі на навчання повинна керуватися не лише настановами батьків, а й власними бажаннями, переконаннями, а батьки повинні враховувати ці переконання, підтримувати їх. Для самореалізації у професійній сфері діалог є чи не найціннішим засобом прояву себе, свого «я», пізнання інших, реалізації творчого потенціалу. Водночас, не слід забувати про реалізацію мети в діалозі, що власне й допомагає досягати певних результатів, про принцип толерантності, який, лежить у досвіді особистості.

Можемо зауважити, що діалогічність у сфері вищої освіти є значущою за умови її реалізації відповідно до запитів здобувачів вищої освіти, професіоналізму науково-педагогічних працівників. Діалог на засадах толерантності сприяє формуванню та розвитку «поведінкового репертуару»

(Бурдейна І. В., 2018, 12) студентів. Поняття поведінкового репертуару, пропонуване І. В. Бурдейною, передбачає вживання в роль фахівця, можливість вибору, прийняття власних рішень, формування усвідомленої відповідальності, реалізації мети. Якщо ж звернути увагу на особливості діалогу в закладах вищої освіти, то можемо зазначити, що ефективність діалогу прямо залежить від вмінь науково-педагогічного працівника. Приміром, викладач адаптує матеріал для кращого сприйняття студентами, підбирає наочність, створює мультимедійні презентації, таким чином покращує не лише рівень розуміння студентами матеріалу навчальних дисциплін, а й забезпечує необхідний зворотний зв'язок з ними. Це не «гра в одні ворота», це реалізація тих принципів діалогічної взаємодії, які власне й сприяють фаховій самореалізації здобувача вищої освіти.

Сучасна трансформація системи ціннісних можливостей самореалізації та вибору способів прояву індивідуальності зумовлює тенденцію до збільшення варіантів соціальної взаємодії, внутрішнього світу людини із зовнішньою соціальною реальністю. На думку Г. О. Балла, через оволодіння компетентностями (специфічними для різних галузей науки) і через розкриття суто індивідуальних творчих потенцій, особистість має змогу не обмежуватися засвоєнням «всезагальних знань і цінностей на абстрактному рівні» (Балл Г. О., 2008, 64), а сприймати їх як суб'єктивно значущі для неї у конкретній трудовій діяльності. Це, насамперед, створює для неї шанс зробити свій важливий внесок у їх утвердження і конкретизацію (Балл Г. О., 2008, 64). З цією метою у різних закладах вищої освіти проводять наукові конференції, колоквиуми, семінарські заняття, які сприяють гармонійному розвитку особистості, впливають на її становлення. Діалог у такому контексті постає засобом саморозвитку людини та суспільства, адже наукова робота здобувача вищої освіти – це один з проявів самореалізації у контексті навчання.

Діалог відіграє важливу роль у розвитку суб'єктності та становленні індивідуального «голосу», власного «я», усвідомленні свого ставлення до

іншого, відповідно, є одним із головних факторів формування мовної особистості. В процесі діалогічного спілкування відбувається постійне «переключення» зі слухання на говоріння, зі сприйняття, розуміння, на планування та породження власного висловлювання.

Мовленнєва діяльність у діалозі розвивається за схемою: мета – замисел – текст – реакція. Спілкування відбувається у певній комунікативній ситуації. Ситуація проходить крізь призму свідомості людини, постаючи основою формування семантичної структури висловлювання. Мовець реалізує комунікативну оцінку ситуації. Від нього залежить бачення ситуації, виокремлення темпорального, ситуаційного аспектів, відповідно до яких оформлюється прагматична структура висловлювання.

Однак, у контексті нашого дослідження неможливо оминати питання комунікативних конфліктів мовної особистості, які яскраво проявляються саме в діалозі. Нами було визначено стратегії мовної поведінки особистості під час комунікативного конфлікту. З точки зору психологічної науки, відмінності визначаються індивідуально-особистісними якостями мовців, спричиненими їх темпераментом. Різноманіття мовних форм, які вживаються в ситуації конфлікту, можемо зосередити в трьох типах мовних стратегій: інвективному, раціональному, куртуазному. За основу типології взято особливість афективної поведінки, яку використовує мовна особистість для зняття фрустрації.

Приміром, перший тип – інвективний – демонструє понижену знаковість, прояви комунікації тут є утіленням емоційних біологічних реакцій, проявляються у вигляді лайки, інвективів.

Другий тип – раціональний – тяжіє до сміху як афективної стратегії, однак, спирається на розсудливість. Тому, негативні емоції виражаються непрямым чином.

Третій тип – куртуазний – характеризується тяжінням мовця до етикетних форм соціальної взаємодії в суспільстві. Однак, під час конфлікту надає перевагу плачу.

У психолінгвістиці здатність до кооперації вважають одним із критеріїв для виокремлення рівнів комунікативної компетентності мовної особистості. На підставі цього критерія існують три типи мовної особистості – конфліктний, центрований і кооперативний. Мовна поведінка особистостей в межах різних шаблів комунікативної компетентності може різнитися. Відмінності в мовних формах визначається особливостями індивідуального стилю учасників комунікації.

Конфліктний тип демонструє установку проти партнера діалогу. Подібна інтеракція відображає прагнення одного з учасників спілкування самоутвердження за рахунок співрозмовника. Головна відмінна риса дискурсу такого типу – наявність в ньому так званих конфліктогенів, що провокують співрозмовника до зіткнення. Зазначений тип представлений двома різновидами: конфліктно-агресивним і конфліктно-маніпуляторським.

Для конфліктно-агресивного різновиду характерне те, що один зі співрозмовників (або обидва) виражають відносно до комунікативного партнера агресивність, яка спричинена намаганням бачити в його поведінці конкурентний або ворожий намір. Конфліктний агресор – складна в соціально-філософському вимірюванні особистість. Для того, щоб стати соціально повноцінним, учасник ситуації потребує поставити співрозмовника у ситуацію морального дискомфорту. Кінцевою формою такої конфліктної агресії постає комунікативний садизм, коли партнер зі спілкування стає об'єктом словесного знущання. В залежності від індивідуальних відтінків мовного портрета співрозмовників, агресивність може реалізовуватись в різних формах.

Маніпулятивно-конфліктний різновид мовної поведінки зорієнтований на комунікацію, в ході якої один з учасників діалогу в своєму співрозмовникові вбачає об'єкт маніпуляції. Маніпулятор

самостверджується, ставлячи співрозмовника в конкретній ситуації спілкування на нижчу статусну позицію.

Центрований тип мовної поведінки характеризується наявністю у одного з учасників (або в обох) установки на власному Я при ігноруванні співрозмовника. За спостереженням учених (Ю. Караулов, К. Сєдов), можна виокремити два підтипи дискурсу такого різновиду: активно-центрований та пасивно-центрований. Активно-центрований підтип іноді нагадує конфліктно-маніпуляторський дискурс: в ньому теж присутнє «перебивання» співрозмовника, внесення змін у конструкцію діалогу і т. д. Однак, тут важливо констатувати різницю: якщо конфліктний маніпулятор, нав'язуючи свою точку зору комунікативному партнеру, не відчуває до нього поваги, то представник активно-центрованого типу просто не може підтримати точку зору іншого учасника спілкування.

Для пасивно-центрованого різновиду характерне входження одного зі співрозмовників «у себе». Він зазвичай виглядає розсіяним «їжаком у тумані». Він ледве здатен вийти за межі власного внутрішнього світу. Зазвичай поведінка такої мовної особистості містить невідповідність обраних мовленнєвих тактик ситуації спілкування та інтенції співрозмовника, що свідчить про низький прагматичний потенціал дискурсу.

Кооперативний тип мовної поведінки відрізняється домінантною установкою в спілкуванні на партнера діалогу. Тут ми теж виділяємо підтипи: кооперативно-конформний і кооперативно-актуалізаторський.

Кооперативно-конформний тип дискурсу вирізняється тим, що один зі співрозмовників проявляє згоду з позицією іншого співбесідника, навіть у ситуації, коли він не повністю розділяє його точку зору. Кооперативно-актуалізаторський підтип мовної поведінки відображає вищий рівень комунікативної компетентності людини за здатністю до мовної кооперації. В

такій ситуації особистість керується основним принципом, який можна розглянути як намагання прийняти позицію співрозмовника, дивитися на будь-яку ситуацію його очима.

Аналізуючи індивідуальні особливості мовної особистості (рівень інтелекту, мислення, володіння комунікативними навичками й уміннями) С. Сухих (Сухих С. А., 1997) виокремлює три групи особистостей. Гармонійний тип учений характеризує як такий, що позитивно ставиться до загальної теми спілкування, дотримується соціальних схем, норм, не змагається за роль комунікативного лідера, аргументує свої позиції. За нашою класифікацією, він є кооперативним.

Конфліктний тип – це імпульсивна особистість, яка прагне бути лідером, тому майже не дотримується соціальних норм і схем. Для такої мовної особистості характерні сарказм, іронія. Цей тип ми можемо назвати конфліктно-маніпуляторським.

Імпульсивний тип – це особистість, яка бажає отримати лідерство у спілкуванні, однак, швидко змінює свої точки зору, теми спілкування. Оскільки на особистість такого типу теж впливають інші, її ми теж можемо віднести до конфліктно-маніпуляторського типу.

Український учений-лінгвіст Ф. С. Бацевич (Бацевич Ф. С., 2004, с. 189) визначає такі типи мовної особистості:

- гнучкий тип – швидко орієнтується в ситуації спілкування, аналізує власну поведінку, поведінку партнера в ситуації діалогу, розуміє приховані смисли, вдало керує обставинами спілкування.

- ригідний тип – характеризується недостатнім умінням аналізу власної поведінки, поведінки співрозмовника, слабкістю самоконтролю, а, відтак, і не завжди адекватною самооцінкою. Особистості, для якої властивий такий стиль, важко знайти потрібний тон спілкування в діалозі;

- перехідний (проміжний) – поєднує характерні риси попередніх двох типів.

Принагідно зазначити, що український учений А. П. Романченко визначає також і елітарну мовну особистість, як таку, що усвідомлює головні принципи використання мови, інтелектуально-обдарована особистість, яка яскраво презентує себе, наділена винятковими духовними, моральними, естетичними цінностями, не прагне нав'язати співрозмовнику свої погляди, а нав'язати важливі ціннісні орієнтири. Для неї провідними є дотримання етичних норм, цінностей і ідеалів. До такого висновку науковця спонукає аналіз критеріїв елітарної мовної особистості, а саме – ортологічного, інформаційного, жанрово-стилістичного, риторичного, комунікативного, аксіологічного, психологічного. Коротко схарактеризуємо ці критерії.

Ортологічний – досконале володіння літературними нормами, їх реалізація в процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності мовної особистості.

Інформаційний критерій – здатність особистості створювати тексти, користуватися прецедентними феноменами.

Жанрово-стилістичний критерій – вільне володіння мовними стилями, жанрами, доречне використання мовних засобів у ситуації спілкування.

Риторичний – володіння вміннями впливу, переконання, знання риторичних прийомів.

Комунікативний критерій – знання та використання стратегій і тактик спілкування.

Аксіологічний – це духовний образ особистості, її ціннісні орієнтири, погляди, ідеали (Романченко А. П., 2018, с.221-222).

Отже, діалог в аспекті соціальної філософії є ефективним засобом самореалізації особистості, що сприяє формуванню системи ціннісних орієнтацій, прояву власного потенціалу, досягнення взаєморозуміння. Визначальною є роль діалогу у сфері освіти, адже саме в діалозі проявляється критична рефлексія, здатність до прогнозування, реалізація досвіду

особистості. Тому ми вводимо в науковій обіг поняття «діалог мовної особистості» під яким ми розуміємо комплексний спосіб самореалізації особистості і комунікування її з іншими особистостями, соціальними групами, суспільством на основі системи ціннісних орієнтацій, взаємної соціокультурної адаптації, можливостей постійного "перемикання" зі слухання на говоріння, з сприйняття, розуміння на планування і породження власного висловлювання. Важливим при цьому є комунікативна культура особистості, яка сприяє взаєморозумінню та продуктивній взаємодії, що є необхідним елементом самореалізації особистості.

2.2. Специфіка мовної особистості в комунікативному процесі

Мова як невід'ємна складова соціально-політичного процесу й як елемент політичного дискурсу має мало спільного з, власне, мовою як із системою знаків особливого типу, яка є об'єктом вивчення такої наукової дисципліни, як лінгвістика. Хоча ми й позначаємо ці два явища одним і тим самим терміном, маємо справу не просто з двома різними феноменами, а з феноменами різної природи, кожен з яких у тих чи інших конкретно-історичних умовах під впливом певних як внутрішніх, так і зовнішніх факторів набуває специфічного вигляду, виконує ті чи інші функції.

Про роль мовного фактора, зумовленого не так лінгвістичними, як екстралінгвістичними обставинами, у політичному дискурсі вже сказано й написано чимало й в Україні, і за її межами. Значення цього фактора аж ніяк не слід недооцінювати. Разом з тим і переоцінювати, а тим більше – абсолютизувати, його навряд чи варто. Хоча б тому, що у переважній більшості випадків (якщо й не у ста відсотках з них) він діє не ізольовано, а виключно у взаємодії з іншими, далеко не завжди посідаючи у загальній ієрархії обставин політичного процесу чільну позицію. Однією з причин, котрі спричиняють роль мови в житті суспільства й мовного фактора в дискурсі політики прийнято вважати мовну «приналежність до ціннісних

категорій, покладених в основу і національної системи цінностей у її вербальному вираженні, і національної ідентичності як такої, завдяки чому з'являється можливість здійснювати з допомогою мови членування політичного простору за ознакою «свій» – «чужий» (за твердженням О. Яковлевої (Яковлева О., 2013)).

Вивченням проблеми сутності мови займалися такі класики, як І. А. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр, М. Гайдеггер та ін. Сучасні вчені прийшли до необхідності конкретизації сутності мови з урахуванням специфіки розвитку сучасного суспільства. Головна складність, з якою стикається дослідник при аналізі поняття «мова», полягає у тому, як зазначав В. А. Звєгінцев, що інтуїтивно ми, напевно, знаємо, що таке природна мова, але у нас немає безперечного і вичерпного її наукового визначення, яке можна було б покласти в основу лінгвістичної теорії, здатної дати адекватний опис і пояснення всіх лінгвістичних фактів (Звєгінцев В. А., 1973, с. 119). Цю думку розвиває О. А. Донських, звертаючи увагу на те, що коли говорять про виникнення мови, рідко уточнюють, що мають на увазі під словом «мова». Але ж значення її зовсім не очевидно (Донських О. А., 1984, с. 10).

Оволодіння мовою – надважливий складник соціокультурної діяльності, звідси мовна освіта має визначати своєю ціллю формування програмних результатів навчання, таких як спілкування на засадах діалогу культур, коли мовленнєві та культурні явища вивчаються в паралельному порівнянні з рівнозначними фактами рідної культури й мови. Також варто дотримуватися врахування інтенцій соціальних, освітніх, психологічних та інших факторів формування не лише окремої особистості, але й національності в цілому.

Мовне середовище в Україні потребує оновлення й удосконалення, постає результатом взаємодії таких факторів, як історична спадщина, державна мовна політика, побутова мовна поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів мовної діяльності. Важливою ознакою цього феномену є підвищений ступінь динамічності, схильність до змін та

відхилень від попереднього стану, чутливість до зовнішніх впливів. Як зазначає О. В. Яковлева, мовне середовище автоматично відкидає будь-які зовнішні обмеження й заборони штучної природи, реагує й сприймає тільки ті, які воно створює саме в процесі своєї саморегуляції (Яковлева О. В., 2013, с. 60). Символічно-смысловий вимір соціальної реальності нероздільний від його мовної оболонки, у суспільствах трансформаційного типу відіграє надзвичайно важливу роль. У нашій країні одним із втілень цього виміру є мовний фактор, зокрема, така проблема, як державний статус української мови, а також його взаємодія з іншими складовими українського національного мовного середовища. Про гуманітарну сферу й, зокрема, культуру, духовність, національну ідентичність у загальному контексті обговорення трансформаційних процесів та явищ згадувалося раніше меншою мірою, хоча наче само собою було зрозуміло, що і тут мали б відбутися значні зрушення і зміни, хоча б тому, що притаманні суспільству зміни та вдосконалення, не кажучи вже про радикальні перетворення, на думку багатьох науковців, зумовлюють відповідні як свідомі, так і спонтанні, корективи в соціальному механізмі формування особистості, як і у мовному середовищі.

Комунікативна складова, яка довгий час була головною, за всієї її важливості й пріоритетності не вичерпує увесь діапазон факторів і обставин функціонування мови. Розглядаючи роль мовного фактора у суспільному житті, варто звернути увагу, передусім, на такі особливості, як мовна та етнічна картини світу, система цінностей і смислів, національна ідентичність, національна ідея (як ключовий, визначальний елемент національної самосвідомості). У сфері мовної поведінки – індивідуальної і колективної – та мовної політики трансформаційні перетворення проявляються з особливою виразністю.

Під комунікативним простором ми розуміємо сукупність сфер мовленнєвого спілкування, в якій певна мовна особистість може

реалізовувати необхідні потреби свого буття відповідно до прийнятих у цьому соціумі мовних, когнітивних, прагматичних правил.

Професор В. В. Миронов у книзі «Філософія і метаморфози культури» пропонує наступну дефініцію цього поняття: «Діалог культур – це пізнання іншої культури через свою, а своєї через іншу, шляхом культурної інтерпретації і адаптації цих культур одна до одної в умовах смислового розбіжності здебільшого обох. Головним засобом цього виступає мова, знання якої є найважливішою передумовою розуміння іншої культури. Знаючи іншу мову, я необхідно адаптую (перекладаю) смисли іншої культури. Зіставляючи ж іншу і свою культури, я необхідним чином розумію цінність і своєрідність власної культури ... » (Миронов В. В., 2005, с. 150).

Таким чином, дослідження соціальної обумовленості мовної освіти є актуальною соціально-філософською та лінгвістичною проблемою, яка не може бути вирішена без вивчення функціонування мови як суспільно-історичного явища. Соціальність мови – це діалектична єдність мови і культури, мови і суспільства. Значимість соціальної сутності мови визначається тією роллю, яку вона відіграє у суспільстві, будучи важливим інструментом взаємодії людей.

Комунікативні процеси забезпечують соціокультурні потреби людей, уможливають формування соціальних зв'язків, управління суспільною життєдіяльністю та регулювання її окремих сфер, примноження й трансляцію соціального досвіду, обумовленого трансформацією всіх суспільних сфер під впливом глобалізації та інформатизації. Така соціально-конструювальна роль комунікації у суспільстві дає змогу розглядати суспільство як простір врегульованої комунікації, що зумовлює потребу у прогнозуванні комунікативних процесів у сучасному світі.

Слід зазначити, що форми комунікації під впливом нових медіа створюють медіакультуру, яка значною мірою відрізняється від попередньої, що була заснована на традиційних ЗМІ. Дослідженням нових медіа займаються передусім науковці із соціальних комунікацій (Н. І. Білан,

Н. І. Зражевська, К. В. Косухіна, Л. В. Яремчук), однак ми вважаємо за доцільне розглянути реалізацію мережевих комунікативних практик засобами нових медіа з точки зору соціальної філософії. Стосовно якісних змін форм комунікації, то можна стверджувати, що відбувається ціла низка трансформацій соціокультурного і антропологічного значення. Нові медіа змінюють мову, культуру, економіку, соціальну структуру, сприйняття людьми світу, ідентичність тощо.

Ми погоджуємось із думкою В. Аксьонової, яка зазначає, що у межах сучасного комунікаційного суспільства під впливом віртуальної реальності відбувається переструктурування цінностей і формування нових її елементів, сутність яких пов'язана з формуванням егоцентричних начал. Людина як представник мережевого суспільства виступає некритичним, несистемним, ситуативним споживачем найбільш різноманітної інформації, яка все частіше втрачає зв'язок з реальністю і перетворюється в інформацію без змісту. Людина, яка створила світ артефактів й покликана жити у цьому породженому в уяві світі, впадає у все більшу залежність від цього віртуального світу. Будучи вбудованою у технологічні та інформаційні процеси, людина все менше стає здатною впливати на протікання подій і все більше підпорядковується законам її розвитку. Для всебічної характеристики сучасного суспільства слід використати висхідні поняття і принципи постмодернізму, такі як плюралізм, багатоманітність, плинність, трансформність. Плюралізм і різноманітність – це не просто характеристика сучасного суспільства, а умова його функціонування, форма існування, ресурс розвитку та інструмент всіх перетворень. Все це робить суспільство у такій мірі динамічним, що воно підпадає все більше під стан нестійкості, плинності і рухомості, що свідчить про формування у суспільстві тенденції до фрагментарності. Віртуальна реальність у даному випадку виступає потужним фактором, що посилює і одночасно забезпечує цю різноманітність. Дослідження багатоманітних явищ віртуального дозволяє витлумачити віртуальне як спосіб буття людини, відмінний як від реального, так і від

ідеального, який вбирає у себе своєрідне сполучення як першого, так і другого (Аксьонова В. І., 2012, с. 74).

Нові медіа переважно інтегровані в мережу Інтернет. Важливою умовою, що дозволяє нам простежити їх вплив на суспільство, є те, що вони налаштовані на діалог. Нині популярними є так звані блоги, у яких автори розповідають про повсякденне життя, висвітлюють епізоди свого життя. Часто використовують у блогах рекламу, як людей, так і різних засобів. Автори блогів мають можливість оприлюднювати їх на YouTube, в Instagram. Користувачі залишають свої коментарі під певним відео, спілкуючись таким чином з автором ролика.

Так, ми спілкуємось і взаємодіємо з іншими людьми на сайтах, фізично розташованих у різних куточках Землі. Віртуальні співтовариства утворюються в режимі он-лайн і діють незалежно від географічних та соціальних кордонів. Ці співтовариства фактично є саморегульованими мережами, які діють за тими ж принципами, що і реальні спільноти. Люди в таких співтовариствах спілкуються, дискутують, відпочивають, працюють. Індустрія нових соціальних медіа тісно пов'язана з багатьма сегментами ринку, такі як розробка комп'ютерних та відеоігор, телебачення, радіо, реклама та маркетинг. Ці сегменти тісно пов'язані в інтернеті, з його допомогою здійснюється взаємодія як організаторів, так і споживачів інформації.

На сучасному етапі суспільного розвитку у результаті стрімкого поширення новітніх технологій, Інтернет та мережеві спільноти стали звичною та невід'ємною частиною повсякденного життя суспільства, що характеризує їх, як важливу частину сучасної соціальної реальності. З їх допомогою мільйони людей щодня без зайвих зусиль мають змогу підтримувати соціальні зв'язки або займатися пошуком та розвитком нових. Кіберпростір є продовженням реального життя, доповненого новими функціями, додатковими сервісами, доступними, швидкими, простими та зручними у використанні. Можливості віртуальної комунікації в таких

умовах є практично безмежними. Інтернет сприяє розвитку комунікативних інтернет-практик завдяки своїй відкритості, гнучкості, здатності змінюватися у відповідності з потребами комунікації. Мережева комунікація набуває розвитку, як форма взаємодії людей, що здійснюється на основі власного бажання і вибору особистості та має такі важливі переваги, як гнучкість та адаптивність, необхідні в такому мінливому сучасному навколишньому середовищі. Як зауважує М. Кастельс, оскільки комунікація є фундаментальною основою людської діяльності, багато видів соціальних практик переносяться до комунікативного простору Інтернету (Кастельс. М., 2004, с. 117).

Розвиток комунікативних зв'язків у мережевому суспільстві формує особливий простір для здійснення мовною особистістю соціальних практик. Інформаційно-комунікативний простір вбачаємо як соціальну інфраструктуру, що наділена характеристиками таких комунікативних практик, що її конструюють, зокрема, вільний та рівноправний характер комунікації. Вирішальну значущість у цьому процесі відіграє використання інформаційно-комунікативних технологій, особливе місце серед яких займає мережа Інтернет. З одного боку, всесвітня мережа є засобом, а з іншого – середовищем реалізації комунікації. Таким чином, комунікація у віртуальному просторі є відтворенням, продовженням соціальної реальності, де зв'язки ґрунтуються на комунікації та використанні новітніх інформаційно-комунікативних засобів та технологій (Інтернету, комп'ютера, планшета, мобільного телефона, різних гаджетів тощо).

Найважливішою рисою нашої сучасної цивілізації є орієнтир на розвиток освіти, наукової спільноти, академічної доброчесності й культури, на розвиток інтегративних процесів у площині духовного буття особистості й суспільства. Тому вища освіта і наукові дослідження останнім часом є найважливішими компонентами культурного, соціально-економічного й екологічного розвитку людства.

Слід зазначити, що становлення освітньої парадигми є всесвітнім інтеграційним процесом. У такому вигляді формується діалог культур, нові ментальні цінності. Нова парадигма соціальної філософії виходить з необхідності комунікативно-діалогової взаємодії, спрямованої на подальший прогресивний розвиток суспільства і особистості. Як зазначає О. Ю. Панфілов, глобалізація актуалізує проблему того, що кожен народ має свою історію, свій менталітет, право на самостійний розвиток своєї культури, інакше він втрачає свою ідентичність, а з другого боку – самобутність виявляється не в амбітному звеличванні себе, а в налагодженні діалогу між народами (Панфілов О. Ю., 2013, с. 10).

Зі зміною культурної ситуації світове суспільство стає більш мобільним і комунікативним. Великого значення набуває інтенсифікація комунікативних стратегій, які роблять подолання окреслених проблем нормою життя.

Внаслідок інформатизації освіти створюється ситуація співіснування в межах одного освітнього простору двох культурних осередків – книжного й комп'ютерного, символічними одиницями яких є тексти. Ініціатива у процесі комунікативної взаємодії «людина – гіпертекст» цілковито належить користувачу електронного пристрою. З його боку творчість виражається у пошуку й моделюванні необхідної інформації, завдяки яким і відбувається утворення нових смислів. Проте, творчість ця інструментального характеру, на відміну від рефлексивного, що має місце у комунікації індивіда із художнім текстом. А отже, й текст не може вважатися суб'єктом комунікативного процесу: він є скоріше «надособистісним» витвором постмодерної культури, ніж продуктом творчості автономного індивіда. Така комунікація позбавляє людину головного – духовного обміну. «Спілкуючись» із текстом в мережі, вона не в змозі отримати оціночні знання

про себе, що дає нам підстави говорити про відсутність аксіологічної функції у гіпертексту.

Комерційна реклама стала не лише одним з важливих каналів отримання членами суспільства інформації про властивості товарів, але й транслятором соціальних цінностей, стереотипів, норм поведінки. Однією з функцій реклами в сучасному глобалізованому суспільстві є функція міжкультурного спілкування. Тобто реклама може створюватися, спираючись на міфологеми, поширені в одному соціокультурному середовищі, і транслюватися споживачам, що є представниками іншого соціокультурного середовища. Реклама виконує соціальну роль. Вона інформує нас про нове, вчить, як користуватися цими новинками. Вона допомагає порівнювати вироби та їх особливості, даючи покупцеві можливість приймати рішення, вже будучи поінформованим. Вона є дзеркалом тенденцій у моді і дизайні і вносить внесок в наші естетичні уявлення.

Характерними властивостями нових соціальних медіа є універсальність, інтерактивність, доступність, мобільність, комунікативність. Нові медіа обладнані і специфічними повністю універсальними можливостями – це можливість роботи з аудіо- або відеоматеріалами, з статичними або динамічними відеодокументами; з макро- або мікрооб'єктами, а також текстами. Універсальність нових соціальних медіа виражається також у тематичній різнобічності інформації, її глобальності, всеохопності та багатофункціональності, що є новим, більш якісним рівнем розвитку засобів масової інформації сучасного суспільства.

Освіта втратила монополію на увагу. Велика кількість каналів інформації розсіюють увагу здобувачів освіти, і в цій ситуації на перше місце виходить конкуренція за увагу. Вона відбувається на всіх рівнях комунікації:

серіал змагається з домашнім завданням, а стрічка соцмережі – з лекцією. Цей феномен вже досить добре описаний як «економіка уваги» – ми тонемо в матеріалах, але все більше і більше приходиться до нас щодня. Економіка уваги – процес довгий, але неминучий, що набирає обороти і поступово втягує кожного з нас у круговерть інформаційного обміну. Технології маркетингу тут теж застосовні, хоча мова йде не про прямий продаж освітнього контенту, але про додаткову мотивацію вибору у жорсткому конкурентному середовищі. Освіті потрібно навчитися працювати в новій парадигмі. Інтернет вже кілька років є домінуючим каналом інформації для студентів. В умовах конкуренції за увагу, очевидно, що традиційні канали (усна лекція, друковані джерела) поступаються йому за привабливістю, інтенсивністю, мультимедійністю, інтерактивністю. Необхідно використовувати нові канали комунікації і заохочення. Важливо при цьому враховувати особливості нового середовища.

Дослідники описують систему нових медіа чотирма ключовими взаємопов'язаними процесами: конвергенцією, дигіталізацією, інтерактивністю і приналежністю даних медіаресурсів до мережевого простору (Карякіна К. А.). Цікаво, що сучасну освіту можна схарактеризувати схожими змінами:

- конвергенція: розвиток технологій змішаної освіти, з одного боку, з іншого – об'єднання в професії викладача нових функцій: продюсера в сфері освіти, автора мультимедійного освітнього контенту, модератора, ігромайстра, тьютора, ментора і т. д.;

- дигіталізація: освітній контент все швидше оцифровується для зручності використання;

- інтерактивність змінює монологічність, нові освітні стандарти роблять ставку на активну взаємодію з викладачем;

- освіта активно освоює інтернет-простір в різних форматах, стаючи доступнішою для учнів.

Розглядаючи реалізацію мережових комунікативних практик засобами нових медіа, звернемося до ключових принципів формування і розповсюдження медіа контенту:

- Будь-хто може створювати інформацію.

- Викладач і учень перебувають в однакових умовах миттєвого доступу до практично будь-якої інформації. Це було описано вище як втрата освітою монополії на знання.

- Будь-яка історія може бути розказана і почута.

- З розвитком технологій збільшуються варіанти створення контенту: багато форматів і варіантів публікації роблять будь-якого здобувача освіти автором з необмеженою аудиторією. За рахунок цього зростає роль горизонтальних зв'язків аж до peer-to-peer навчання (передача знань між однолітками).

- Будь-яка інформація перетворюється в комунікацію.

- Монолог як формат неможливо уявити сьогодні в освіті.

- Сучасне інформаційне середовище швидше підконтрольне користувачу, ніж творцеві медіа контенту.

Важливо відзначити, що мовна особистість формується і проявляється саме у спілкуванні. Це дає можливість розглядати її в межах того або іншого виду дискурсу, де мовна особистість є серединною ланкою між мовною свідомістю – колективним і індивідуальним активним відображенням досвіду, зафіксованого в мовній семантиці, з одного боку, і мовною поведінкою – свідомою чи несвідомою системою комунікативних вчинків, розкриває характер і спосіб життя людини.

Мовна особистість – соціальне явище, але в ній наявний індивідуальний контекст. Індивідуальний параметр мовної особистості визначається завдяки внутрішньому ставленню до мови, завдяки формуванню особистісних мовних сенсів; але, з огляду на вищезазначене,

треба пам'ятати, що мовна особистість здійснює вплив на творення мовних традицій. Кожна мовна особистість формується на ґрунті освоєння конкретною людиною усього мовного багатства, створеного попередниками. Мова конкретної особистості складається переважно зі спільної мови та з індивідуальних мовних особливостей. Кожній мовній особистості властиве своє індивідуальне мислення, яке стає компонентом суспільного мислення, а суспільне мислення, в свою чергу, стає компонентом національного мислення, про що зауважує в своїх наукових розвідках Л. Азарова (Азарова Л., 2017).

Для соціальної філософії важливим постає питання: яким чином дефініція мовної особистості співвідноситься з визначенням особистості як учасника соціальних структур різних видів. Мовна особистість є учасником усіх типів комунікації, тому, характеризуючи її, потрібно дотримуватися врахування не лише індивідуальних властивостей, але й норм мовної діяльності (поведінки) певної соціальної групи. Враховуючи вищезазначене, постало протиставлення таких термінів, як індивідуальна мовна особистість (що базується на індивідуальних характеристиках), і колективна мовна особистість (базується на характеристиці індивіда як члена колективу, малої групи). Останнє поняття може бути прийнятим лише умовно, оскільки сутність мовної особистості в основі своїй залишається стабільною за головними параметрами, хоча, безсумнівно, індивідуальні характеристики вдосконалюються під час соціалізації індивідуума та варіюються відповідно до комунікативної сфери, соціальної ситуації та типу комунікації.

З точки зору лінгвокультурології, створеної на основі тріади – мова, культура, мовна особистість – розглядає мову як засіб мовної діяльності, мовна особистість як індивід уміщує в себе духовний, етичний, психологічний, соціальний компоненти і постає як можливість реалізувати себе за допомогою слова, де її мисленнева діяльність розуміється не як використання мови в промові «взагалі», а як акт самореалізації, маніфестації

її компетенцій в мовних учинках, умов комунікації і портрета адресата в межах мовних подій, різного ступеня соціальної значущості.

Мовну складову процесу формування особистості в контексті взаємозв'язку особистості і суспільства особливо акцентує, зокрема, Е. Сепір. Він розділяє філософський і соціологічний підходи до поняття особистості, розуміючи також існування фізіологічного, психофізичного та психіатричного підходів. На думку вченого, з філософської точки зору особистість визначається як суб'єктивне усвідомлення себе як певної сутності, відмінної від інших об'єктів спостереження; з точки зору соціологічної науки, особистість – це цілісність тих аспектів поведінки, які надають індивіду значення в суспільстві і відрізняють його від інших членів цієї спільноти, причому кожен з аспектів поведінки конкретної особистості є унікальним поєднанням безлічі культурних стереотипів, поширених у цьому соціумі. У філософському розумінні особистість розглядається як інваріант досвіду, при соціологічному – як сутність, яка поступово поповнюється. Згідно з думкою Е. Сепіра (Сепир Э., 1993, с. 582), культура і особистість тісно пов'язані між собою; характер зв'язку конкретизується в його гіпотезі про те, що соціалізація особистісних рис в різних культурах світу формує у носіїв цих культур схильність до характерних психологічних властивостей, у тому числі і за допомогою мови.

Розглядаючи специфіку міжособистісної та міжкультурної комунікації, вчені й філософи виокремлюють проблему визначення культурної ідентичності білінгвів, що пов'язано з питанням про співвідношення мови і культури в цілому. За твердженням О. С. Кубрякової, немає і не може бути таких мовних явищ, які не носили б прямих або непрямих відбитків тієї культури, в якій вони були колись створені (Кубрякова Е. С., 2012, с. 129). З одного боку, мовна поведінка є продуктом культури, переданим від одного покоління до іншого в процесі соціалізації індивіда, але відбувається і зворотний процес – мовна поведінка формує культуру. У зв'язку з цим учені вважають, що носії декількох мов мають більш різноманітний досвід

комунікації і можуть краще долати комунікативні труднощі, упевнено почувають себе в спілкуванні з представниками різних культур. Когнітивні переваги білінгвів традиційно пов'язуються з індивідуальним знанням двох мовних систем, однак деякі дослідники стверджують, що не сам білінгвізм, а скоріше відкритість до двох культур дає білінгву когнітивні переваги, тому що вони менш обмежені конвенціональними межами однієї культури.

Приміром, Leung A., Maddux W., Galinsky A., Chiu C. Toward (Leung A., Maddux W., Galinsky A., Chiu C. Toward, 2009, P.156-158) зазначають, що мультикультурні особистості з більшим заохоченням залучають незнайомі ідеї для виконання творчих завдань, враховують альтернативи і встановлюють віддалені асоціації між ідеями, тобто мультикультурний досвід покращує творчі здібності в цілому. До переваг полілінгвізму належать також здатність думати різними способами, що є одним з основних компонентів креативності. А. В. Kharkhurin (Kharkhurin A. V., 2007, С. 175-210) зазначає, що багатомовний і мультикультурний досвід дозволяє індивідуумам бачити світ заломленим крізь дві різні концептуальні призми і сприймати події відповідно до свого більш багатого культурного досвіду.

Звісно ж, білінгвізм або багатомовність у процесі їх формування передусім дозволяють людині усвідомити, що інформація, думки, смисли можуть бути виражені різними способами залежно від використовуваної мови, поступово оволодіти альтернативними способами вираження смислів за допомогою відомих їм мов. При цьому, в процесі усної або письмової взаємодії з носіями різних мовних і культурних традицій білінгвальна особистість, свідомо чи несвідомо, відтворює моделі поведінки, способи комунікації, інакше кажучи – культурні коди, характерні для тієї культури і соціуму, мова яких використовується в цей момент.

У феномені спілкування сучасні дослідники комунікації вбачають процес взаємодії мовних особистостей, які є його суб'єктами. Спілкування, на думку Ю. Мірошнікова (Мирошников Ю. И., 2002, с. 37), є процесом перетворення стану кожного співрозмовника в їх спільний здобуток.

Сутність спілкування учений розуміє в індивідуально-особистісному змісті. Комунікація – неодмінний елемент будь-якого акту спілкування. Спілкування є багатшим, складнішим, ніж комунікація. Комунікативний процес, відірваний від інших елементів спілкування, не має внутрішнього смислу, він не здатен пояснити суть людських учинків, відтак, характер людської культури в аспекті комунікативних зв'язків не буде чітким. Спілкування та комунікація – це явища, що лежать у двох площинах – особистісної та соціальної взаємодії. Поряд з формами особистісної взаємодії, сьогодні сформувалися різновиди групового спілкування та особливих технічних засобів, призначених для збереження та поширення інформації. Як приклад, можемо зауважити, що поширеними сьогодні стали соціальні мережі Інстаграм, Тік-Ток, в яких творча молодь утілює свою творчість, працюючи блогерами. Віртуальна мовна особистість – це особистість, яка реалізує себе в мережі завдяки певним комунікативним стратегіям, практикам, тактикам.

Проаналізувавши інстаграм-сторінки (<https://www.instagram.com>) відомих українських жінок-блогерів, ми виявили комунікативні стратегії, які вони використовують під час своєї діяльності:

- *привертання уваги до соціальних проблем суспільства*: Раміна Есхакзай, 216 тисяч підписників: «Як вам наш локдаун? Вчора був перший день, в мене таке враження, що я вже місяць відпочиваю перед телевізором. Не розумію, в чому його фішка ... я про локдаун»; Дарія Квіткова, 1,6 млн підписників: «На жаль, ніхто не застрахований від ідіотів на дорозі. Ти будеш спокійно їхати, виїжджати з парковки, а він в'їде на швидкості тобі в бік, тому що дивився за кермом серіал і «не заметил»... Будь уважним на дорозі, будь завжди пристебнутим, навіть якщо ти сидиш позаду...».

- *увага до сімейних цінностей, виховання молодого покоління*: Софія Стужук, 5,5 млн підписників: «Суть виховання не у вихованні для мене... Виховання для мене – це швидше відсутність виховання, воно в тому, щоб давати дитині свободу бути собою, свободу самовираження, свободу

вибору в межах відповідальності дорослого за його життя і здоров'я... В тому, щоб не примушувати, а м'яко спрямовувати. В тому, щоб показувати на власному прикладі...». Олександра Пустовіт, 2,2 млн підписників: «Зроблю все для того, аби мої сини завжди були зі мною відвертими, щоб поважали свою мамуську і частіше телефонували. Моє завдання виховати справжніх чоловіків і просто відпустити. Ну а поки що, це мої маленькі пампушечки, які пахнуть молоком, дитячим шампунем і пельменями, в більшості».

- *екзистенціальні проблеми*: Надін Медведчук, 824 тисячі підписників: «Не обов'язково жити так, як живуть усі. І навіть не обов'язково жити так, як жили батьки. Не обов'язково кричати з ранку до вечора і радіти тільки двотижневій відпустці чи вихідним. Жити там, де тобі нудно. Спілкуватися з тими, з ким неприємно, засовуючи своє «неприємно» поглибше. Не обов'язково навіть спати з тими, з ким не подобається, виправдовуючи це тим, що ж не б'є і це уже добре. Або жити з тим, з ким неможлива душевна близькість, думаючи, що це не річ першої необхідності, адже в принципі все «нормально». Не обов'язково чекати поки тебе шарахне по голові щось глобальне і не залишить тобі вибору, окрім як слухати себе. Не обов'язково знецінювати свої почуття і тихі сигнали зсередини. Можна почати вірити їм вже зараз і йти за ними. Тому що завжди є вибір. Краще зробити багато всього неправильного в пошуках свого, ніж гнити там, де «нормально». Тому що хто придумав цю норму?». «Це добре чи ні? Ідучи сходами вверх зустрічаються різні люди –хтось йде з тобою в унісон, хтось переганяє, хтось зупиняється і стоїть. В кожного свій шлях. В кожного свій вибір.

Не знаю це добре, чи ні: коли я бачу що поруч зі мною йде людина і їй важко – я подаю руку і ми йдемо разом. Можливо я б сама йшла швидше. Але коли я маю можливість комусь допомогти, я це роблю. Хтось за таку допомогу візьме гроші чи бартер, а мені нічого не потрібно. Як Ви думаєте, добре це чи ні?». Олександра Пустовіт, 2,2 млн підписників: «Так хочеться втекти кудись

від цього всього, що відбувається у світі.. Але ж нема куди тікати, по великому рахунку. Цей рік схожий на жахливий сумний фільм...».

Дослідження сучасних віртуальних комунікативних мовних особистостей є особливо важливим, адже рольове навантаження сучасних засобів масової інформації постійно зростає в житті українського суспільства, посилює їхній вплив на свідомість і поведінку не лише окремих соціальних груп, а й людської спільноти взагалі, умотивовує зміни в поведінковому статусі сім'ї, школи, громадських інститутів. Учений А. Загнітко зазначає, що мовна особистість у процесі свого самостановлення проходить такі визначальні етапи:

- 1) усвідомлення власного мовного потенціалу;
 - 2) самоусвідомлення «мовного Я як Ego»;
 - 3) «усвідомлене поглиблення й саморозвиток мовленнєвих інтенцій»
- (Загнітко А., 2017, с. 106).

Відповідно до тетради, в якій ми розглядаємо мовну особистість, а саме – мова-культура-людина-суспільство – процес самовстановлення є не тільки об'єктом дослідження психологічних наук, але й філософії, тому що всі етапи відбуваються крізь призму культурного сприйняття, ролі в суспільстві, пов'язані з формуванням ціннісної сфери особистості, її самореалізацією, зокрема, мовною.

Мовна особистість, як стверджує Г. Беспалова (Беспалова Г., 2017, с. 90-92), має безмежні можливості самореалізації в мережі. Як результат, за словами ученої, «народжується» феномен віртуальної мовної особистості, тобто наявного в мережі образу, створеного особистістю». Зазвичай, він уособлює ідеальне чи фантастичне «Я». Віртуальна мовна особистість є одним із утілень індивіда, відмінність якої від реальної соціальної особистості зумовлена декількома факторами. Передусім, віртуальна мовна особистість реалізує себе та виконує свої функції завдяки технічній системі; вона, на нашу думку, існує поза вербальним утіленням, однак, може суттєво

відрізнятися від того образу, який позиціонує в мережі; має велику свободу реалізації бажаного образу.

Наше дослідження довело, що віртуальна мовна особистість жінки-блогера в сучасній Україні складається з таких базових компонентів, як от високий рівень освіти, активна професійна творчість, громадянська позиція, висвітлення різних проблем життя суспільства).

Сьогодні, в сучасному світі найбільш важливими є міжособистісне спілкування та міжкультурні комунікації, які не обмежуються передачею інформації, а націлені, перш за все, на розуміння іншого. Це передбачає здатність не тільки до інтерпретації, але й до визнання особливостей знаків, використовуваних іншими людьми, представниками іншої культури, де медіумами спілкування виступають не тільки слова, але також звуки, образи, жести. Все це творить картину цілісної природи комунікації.

Але, комунікативний процес не може бути повноцінним без самореалізації мовної особистості. Комунікативний процес – необхідна передумова становлення, розвитку та функціонування всіх соціальних систем, що забезпечує зв'язок між людьми та різними спільнотами, налагоджує зв'язок між різними поколіннями для трансляції акумульованого соціального досвіду, організації спільної мовленнєвої діяльності, розвитку культури.

Висновки до другого розділу

Діалог в аспекті соціальної філософії є ефективним засобом самореалізації особистості, що сприяє формуванню системи ціннісних орієнтацій, прояву власного потенціалу, досягнення взаєморозуміння. Визначальною є роль діалогу у сфері освіти, адже саме в діалозі проявляється критична рефлексія, здатність до прогнозування, реалізація досвіду особистості. Комунікативна культура особистості сприяє взаєморозумінню та продуктивній взаємодії, що є необхідним елементом самореалізації особистості. Сучасна трансформація системи ціннісних можливостей самореалізації та вибору способів прояву індивідуальності зумовлює

тенденцію до збільшення варіантів соціальної взаємодії, внутрішнього світу людини із зовнішньою соціальною реальністю. Діалог відіграє важливу роль у розвитку суб'єктності та становленні індивідуального «голосу», власного «Я» мовної особистості, усвідомленні свого ставлення до іншого, відповідно, є одним із головних факторів формування мовної особистості. В процесі діалогічного спілкування відбувається постійне «переключення» зі слухання на говоріння, зі сприйняття, розуміння, на планування та породження власного висловлювання.

Таким чином, в процесі діалогу продукується мовно-логічна рефлексія мовної особистості, що призводить до її постійної соціалізації.

Тому ми вводимо поняття «діалог мовної особистості» під яким розуміємо комплексний спосіб самореалізації особистості і комунікування її з іншими особистостями, соціальними групами, суспільством на основі системи ціннісних орієнтацій, взаємної соціокультурної адаптації, можливостей постійного «переключення» зі слухання на говоріння, зі сприйняття, розуміння на планування та породження власного висловлювання.

Похідною від діалогу є діалогічність. Діалогічність саме у сфері вищої освіти є особливо важливою за умови її реалізації відповідно до запитів здобувачів вищої освіти, професіоналізму науково-педагогічних працівників. Діалогічність на засадах толерантності сприяє формуванню та розвитку поведінкового репертуару студентів. Сучасний заклад вищої освіти, що має бути мультикультурним простором, через діалоговий параметр пізнавальної діяльності уможливорює активізацію творчої самореалізації здобувачів вищої освіти, їх самореалізацію, утворюючи особистісну взаємодію учасників освітньо-культурного середовища, унормовуючи діяльність закладів культури та освіти, безпосередніх суб'єктів – здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, співробітників закладу освіти, а також представників державних, політичних, культурно-освітніх організацій, які

займаються культуротворенням і певним чином впливають на освітній розвиток та забезпечують розвиток системи аксіологічних орієнтацій.

Розвиток комунікативних зв'язків у мережевому суспільстві формує особливий простір для здійснення мовною особистістю соціальних практик. Інформаційно-комунікативний простір постає як соціальна інфраструктура, що набуває особливостей тих комунікативних практик, що її конструюють, зокрема, вільний та рівноправний характер комунікації. Сьогодні, в сучасному світі найбільш важливими є міжособистісне спілкування та міжкультурні комунікації, які не обмежуються передачею інформації, а націлені, перш за все, на розуміння іншого. Це передбачає здатність не тільки до інтерпретації, але й до визнання особливостей знаків, використовуваних іншими людьми, представниками іншої культури, де медіумами спілкування виступають не тільки слова, але також звуки, образи, жести. Все це творить картину цілісної природи комунікації. Аналіз інстаграм-сторінок відомих українських жінок-блогерів дозволив нам виявити провідні комунікативні стратегії, такі як привертання інтересу до соціальних проблем суспільства, уваги до сімейних цінностей, виховання молодого покоління, екзистенціальної проблематики.

Комунікативний процес – необхідна передумова становлення, розвитку та функціонування всіх соціальних систем, що забезпечує зв'язок між людьми та різними спільнотами, налагоджує зв'язок між різними поколіннями для трансляції акумульованого соціального досвіду, організації спільної діяльності, розвитку культури.

Основні положення другого розділу відображені в наступних авторських розвідках:

1. Самчук Л. С. Особливості мовної освіти в умовах глобалізації // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. 2017. Вип. 1. С. 115-121.

2. Самчук Л. С. Діалог як засіб самореалізації особистості // *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M. A. Zhurba – May №44, 2020. P. 35-38.
3. Самчук Л. С. Соціокомунікативний підхід до дослідження мовної освіти в Україні // *Методологія та технологія сучасного філософського пізнання: матеріали III Міжнародної наукової конференції (27 травня 2016 року, Одеса), Одеса, Дніпропетровськ, 2016. С. 229-234.*
4. Самчук Л. С. Специфіка формування мовної освіти у сучасному суспільстві // *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Сучасне українське суспільство: цінності та смисли сучасних соціальних практик», присвяченої 200-річчю Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2016. С. 202-204.*
5. Самчук Л. С. Розвиток комунікативних зв'язків у мережевому суспільстві // *Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22–23 травня 2020 року). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2020. С. 34-36.*

РОЗДІЛ 3

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Вторинна мовна особистість у сучасному українському суспільстві

На сучасному етапі розвитку міжкультурної комунікації надзвичайно значущою постає продуктивність процесів зближення етнічних культур завдяки взаємодії мовних особистостей. Як зазначає Ю. Жигалкіна, культура, будучи багатоаспектною складовою буття етносу, формує усвідомлення мовною особистістю власної внутрішньої єдності, а мова, як один із чільних інститутів культури, детермінує характер мисленнєвої діяльності та типів поведінки індивіда, не тільки в межах його спільноти, але й під час установлення процесу комунікації на рівні взаємодії різних культур. Мовні структури, залучені до процесу цієї взаємодії, здійснюють вплив на сприйняття людиною зовнішнього світу, а також детермінують характер взаємодії людини із довколишнім світом. «Відтак, на етапі становлення, а також реалізації діалогу культур, важливим є трактування характеристик основних гравців міжкультурної комунікації – мовних особистостей, які володіють вербально-понятійним кодом нерідної мови, звідси, фактично володіють іншою мовною картиною світу. Саме зазначених мовних особистостей у сучасній науковій соціально-філософській думці визначають за допомогою поняття вторинна мовна особистість» (Жигалкіна Ю., 2017, с. 36).

Н. Андрейчик зазначає, що підхід до інтерпретації концепту вторинна мовна особистість ґрунтується на залученні завдяки іноземній мові не тільки до вторинної мовної системи лінгвокультури інофона, а й до концептуальної картини світу, в межах якої відбувається становлення національного характеру і національного менталітету носія мови (Андрейчик Н., 2012, с. 386). Іншими словами, вторинна мовна особистість є сукупністю рис

людини, яка складається з оволодіння вербально семантичним кодом мови, яку вивчають, тобто мовною картиною світу носіїв цієї мови, таконцептуальною картиною світу, що дозволяє людині зрозуміти нову для неї соціальну дійсність.

Вторинна мовна особистість – це особистість, яка формує в собі мовну свідомість і самосвідомість, на базі в неї вибудовується відповідність між іноземною та рідною мовами, фундаментом чого постають цінності мультикультуралізму і толерантності.

До вивчення вторинної мовної особистості підходять з позиції різних наук, наприклад, філософії, лінгвістики, психолінгвістики, міжкультурної комунікації, лінгводидактики. З точки зору методики викладання вторинну мовну особистість розглядали С. М. Андрєєва, С. Г. Блінова, Н. А. Мамонтова. З позиції лінгвістики вивченням та дослідженням поняття вторинна мовна особистість активно займалися В. І. Карасик, Л. Л. Король, О. А. Леонтович, В. М. Махінов, В. І. Ницполь, В. В. Ніколаєнко, К. М. Хитрик. У соціальній філософії увагу до зазначеного питання виявляли І. В. Балашенко, Є. Р. Борінштейн, І. А. Колтуцька, І. Г. Ольшанський, Е. Ю. Паніткова та ін.

Поняття вторинна мовна особистість, введене в науковий обіг І. І. Халєєвою, являє собою певну конкретизацію загального поняття мовної особистості стосовно сфери міжкультурної комунікації, а також лінгводидактики. І. І. Халєєва розглядає формування вторинної мовної особистості як одну з головних цілей навчання іноземної мови. Ми ж вважаємо, що вторинна мовна особистість є поняттям, яке більш точно описує сферу міжкультурної комунікації, адже дозволяє проникнути в культуру того народу, мова якого вивчається. Це поняття побудоване на тому, що в основі іншомовної комунікації лежить інша картина світу, дослідження якої при оволодінні іноземними мовами забезпечує успішне оволодіння іншою мовою та її культурою.

Ю. Г. Момотова визначає такі характерні властивості вторинної мовної особистості, як от: володіння вербально-семантичним кодом – значенням окремих слів, лексики, граматики, синтаксис; стилістика мови; володіння фонетичними нормами; володіння поведінковими патернами; знання культурологічних особливостей іншого народу; мотиваційно-особистісна сфера суб'єкта (Момотова Ю. Г., 2011, с. 110).

Ми виокремлюємо такі компетентності вторинної мовної особистості:

1. Лінгвістична – знання про мову.
2. Мовна – практичне володіння мовою.
3. Ситуативно-комунікативна – правильне використання мовних засобів у конкретній ситуації комунікативного процесу.
4. Культурологічна – подолання культурних бар'єрів – найвищий рівень вторинної мовної особистості.

Усі ці компетентності, на нашу думку, є тими рівнями, які має подолати мовна особистість при оволодінні іншою мовою. Цьому з методологічної точки зору сприятимуть усі види мовленнєвої діяльності.

Забезпечення високої якості підготовки іноземних здобувачів освіти, які власне і є вторинними мовними особистостями, постає сьогодні одним із найбільш важливих завдань вищої освіти в Україні, адже, як зазначає Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік), з отриманням нашою державою незалежності вказаний сегмент освітніх послуг динамічно розвивається, постійно збільшуючи кількісні показники. Важливим сьогодні постає соціально-філософський аналіз тенденцій мовної підготовки іноземних громадян на підготовчому відділенні закладу вищої освіти, адже саме соціальна філософія дозволяє дослідити роль середовища у міжкультурній комунікації, завдяки системному підходу, дослідити структуру освітнього середовища та визначити його компоненти.

Дослідженню комунікативної культури вторинної мовної особистості присвячено наукові розвідки Д. В. Дмитрієва; М. В. Братко розглядала

освітнє середовище як системне утворення; Н. Б. Крилова досліджувала освітнє середовище як частину соціокультурного простору; О. А. Мітусова присвятила свої розвідки дослідженню інноваційних рис мовної освіти. Як зазначено у річному звіті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (за 2019 рік), «дуже складною у питанні навчання іноземців в українських закладах вищої освіти є проблема мови викладання, зважаючи на те, що лише приблизно 10% вступників з інших держав вступають на підготовчі курси з вивчення української мови» (Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік, с. 39).

Однією з умов реалізації освітньо-професійних, освітніх програм філософи, педагоги вважають середовище. Ця категорія поряд з іншими факторами освіти охоплює і уявлення про особливий тип відносин між викладачем та здобувачем вищої освіти. Зокрема, пропонується створення на заняттях атмосфери взаємної довіри й відкритості, в межах якої тільки і можлива актуалізація досвіду здобувача освіти як педагогічної реальності. Саме соціальна філософія формує гуманітарний контекст, що сприятиме реалізації діалога культур, розширенню комунікації, формуванню особистості слухача підготовчого відділення закладу вищої освіти як особистості, здатної до самоосвіти та самореалізації.

Як зауважує А. М. Черняк, отримання іноземцями освіти в закладах вищої освіти нашої держави завжди посідало важливе місце не тільки в національній освітній галузі, а й було одним із пріоритетних іміджевих чинників України в світі. З отриманням нашою державою незалежності вказаний сегмент освітніх послуг динамічно розвивається, постійно збільшуючи кількісні показники (Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік, с. 221).

Вивчення мови для більшості іноземних громадян відбувається у внутрішньому штучному середовищі. Однак все більше студентів мають можливість отримувати мовну освіту в країнах, де досліджувана мова є рідною або державною (англійську мову в усьому світі називають «lingua

franca» – надетнічною мовою). Враховуючи вищезазначене, однією з інноваційних рис мовної освіти є середовище взаємодії, тобто співвідношення внутрішнього, штучного середовища та автентичного середовища. Таке взаємопроникнення має враховуватися при проектуванні освітньо-професійних програм, виборі матеріалів і технологій навчання (Митусова О. А., 2014).

Проаналізувавши розвідки науковців з означеної проблеми, ми повинні зазначити, що ефективна міжкультурна комунікація не виникає сама по собі: для цього важливо навчатися, тому навчальні заняття з іноземними слухачами на підготовчому відділенні закладу вищої освіти, а також наукова, методична, організаційна, виховна робота на кафедрі (і навіть науково-дослідна), що стосується лінгвокультурологічного аспекту вивчення і викладання мови, проходять під знаком міжкультурної комунікації.

Процес входження іноземних громадян, слухачів підготовчого відділення, в інший соціокультурний простір, об'єктивно породжує ряд проблем різного характеру. Якщо однією з цілей навчання є підготовка іноземних слухачів до комунікації з носіями мови, до міжкультурного діалогу, то поряд з мовною і комунікативною постає завдання формування культурознавчої компетенції, що полегшує існування іноземців.

Разом з тим, нині зосереджується увага на забезпеченні доречної соціокультурної адаптації іноземних слухачів до освітньо-культурного середовища закладу вищої освіти та соціокультурного простору сучасної України, посилюється відповідальність міжнародних структурних підрозділів закладів вищої освіти за перебування іноземців в Україні, успішність їхнього входження в український соціум, про що зауважують у наукових розвідках О. М. Білик, Т. М. Брагіна, О. М. Сухорукова (Білик О. М., Брагіна Т. М., Сухорукова О. М., 2014). Зокрема, О. Білик стверджує, що вивчення особливостей соціалізації іноземної студентської молоді, аналіз специфіки та структури освітньо-культурного середовища, в якому перебувають іноземні студенти, узагальнення практичного досвіду соціалізації іноземних студентів

у закладах вищої освіти дозволили дійти висновку про те, що процес соціалізації іноземних громадян в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти України варто розглядати як такий, що складається з трьох етапів: соціальної адаптації, яка відбувається на підготовчому відділенні або на першому році навчання (у разі відсутності потреби мовної підготовки), соціальної інтеграції, яка охоплює навчання на базових факультетах, та соціальної індивідуалізації, яка, як правило, реалізується на завершальному етапі навчання (навчання на другому (магістерському) рівні вищої освіти) або в системі післядипломної освіти іноземців (навчання в аспірантурі, стажування), якщо вищу освіту вони здобули в Україні (Білик О. М., 2014, с. 19).

Проблема вивчення середовища, яке оточує людину протягом усього її життя, має велике значення. Поняття «середовище» є предметом вивчення багатьох наук: філософії, соціології, антропології, психології, педагогіки тощо. Середовище крізь призму системного підходу розглядається як сукупність усіх об'єктів, динаміка властивостей яких впливає на систему, а також об'єктів, властивості яких змінюються в результаті діяльності системи. Дефініція поняття «середовище» прийшла в соціальну філософію з біологічної науки і розуміється як оточення, сукупність природних факторів, у яких здійснюється діяльність суспільства, живих організмів. Залежно від наявних у ній певних умов існування, може певним чином впливати на людину: як підтримувати її життєдіяльність, так і здійснювати негативний вплив.

Нам імпонує думка О. В. Сайфудінової, яка зазначає, що під час інтеграції в соціальне середовище людина оволодіває соціальними нормами, правилами, цінностями, знаннями, навичками, що дозволяють їй повноцінно функціонувати в суспільстві, і, що важливо для системи філософських знань, – це входження особистості в систему соціальних відносин (Сайфудінова О. В., 2019, с. 8). Процес соціальної адаптації

характеризується відносинами, які забезпечують розвиток як особистості, так і соціальної групи, довкілля.

На думку Д. В. Дмитрієва, значущим чинником, що забезпечує ефективність розвитку комунікативної культури іноземних слухачів, є створення інтерактивного розвивального середовища, яке передбачає необхідність і можливість соціокультурного розвитку іноземних слухачів підготовчого відділення в процесі професійно орієнтованої підготовки (Дмитриев Д. В., 2016, с. 22).

Інтерактивне розвивальне середовище виконує ряд важливих функцій:

- 1) Інформаційна функція – кожен об'єкт несе певні відомості про соціокультурні особливості країни перебування і країни, що вивчається, стає засобом передачі та накопичення комунікативного досвіду.
- 2) Стимулювальна функція – пов'язана з підтриманням інтересу іноземних слухачів до вивчення мови, стимулює їх інтелектуальну та творчу активність.
- 3) Розвивальна функція – передбачає реалізацію поєднання традиційних та інноваційних інтерактивних освітніх технологій в процесі професійно орієнтованої підготовки іноземних слухачів (Дмитриев Д. В., 2016, с. 23).

Нам імponує думка М. В. Братко, яка стверджує, що освітнє середовище закладу вищої освіти є багатосуб'єктним і багатопредметним «системним утворенням», що має можливості цілеспрямованого впливу на професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця/здобувача освіти, «забезпечуючи його готовність до професійної діяльності та/або продовження оволодіння фахом, успішного виконання соціальних функцій і самореалізації у процесі життєдіяльності. За своєю природою – це комплекс умов-можливостей та ресурсів (матеріальних, фінансових, особистісних, технологічних, організаційних, репутаційних) для освіти особистості, що сформувались цілеспрямовано в закладі, який реалізує освітні функції з питання надання вищої освіти, фахової передвищої освіти, забезпечує

можливості для загальнокультурного та особистісного розвитку суб'єктів освітнього процесу» (Братко М., 2015, с. 15).

У структурі освітнього середовища закладу вищої освіти М. Братко визначила такі структурні складники: «особистісний (суб'єкти освітнього процесу, зв'язки та стосунки між ними), ціннісно-смысловий (місія, візія, стратегія, цінності, традиції, церемонії, ритуали, символи, корпоративна культура), інформаційно-змістовий (основні та додаткові освітні програми; позааудиторні, соціальні проєкти; нормативні документи, які унормовують освітню діяльність і взаємодію суб'єктів освітнього процесу), організаційно-діяльнісний (форми, методи, підходи, способи, технології, стилі діяльності суб'єктів освітнього процесу, комунікативні способи, управлінські структури та механізми), просторово-предметний (матеріально-технічна інфраструктура, аудиторний фонд, комп'ютерні класи, бібліотечні ресурси, побутові умови, дизайн та обладнання приміщень). Такий підхід до визначення феномена освітнього середовища закладу вищої освіти дозволяє розглядати «чинником і фактором впливу» на суб'єкта освітнього процесу у закладі вищої освіти будь-яку з умов або будь-який ресурс освітнього середовища» (Братко М., 2015, с. 18). Отже, цілеспрямовано трансформуючи їх, ми прагнемо здійснювати опосередкований вплив на всі складники освітнього процесу, в тому числі на його результат – випускника-фахівця. Освітнє середовище закладу вищої освіти є детермінантою розвитку, становлення особистості в період здобування нею фахової освіти. Якісним можна вважати освітнє середовище тільки тоді, коли воно здатне забезпечувати для всіх суб'єктів освітнього процесу можливості для задоволення освітніх потреб, особистісної реалізації, саморозвитку. Фактори освітнього середовища повинні стати джерелом покращання якості освіти, ресурсом розвитку різних видів досвіду особистості.

Міждисциплінарність стала необхідною рисою інноваційної вищої освіти, в тому числі і мовної. Це явище, яке існує внаслідок насиченості освітнього стандарту великою кількістю дисциплін, зміст в межах

однієї/кількох спеціальностей/освітньо-професійних програм частково збігається; іноді дисципліни перебувають у тісному взаємозв'язку, відбувається їх інтеграція. Традиційно міждисциплінарність розуміється як прикладний аспект інтеграції, тому йдеться, зазвичай, про створення інтеграційних курсів для здобувачів освіти, а також про індивідуальну програму міждисциплінарної індивідуальної освіти, яка ґрунтується на міждисциплінарному синтезі. Міждисциплінарність – це складне і глибоке явище, з яким, на наш погляд, притаманна, по-перше, цілісність. Цілісність у соціальній філософії сьогодні розглядається не як сукупність складових елементів, а як смислоутворювальний фактор. Дуже важлива цілісність формальної, неформальної, інформальної освіти.

Інтеграційні процеси, що протікають у всіх сферах суспільного життя, значущі для розвитку окремих країн, цілих регіонів, людства. Вони є складовою частиною сучасного світогляду, впливають на вирішення актуальних проблем нашого часу, визначають стиль мислення. Виявлення різних форм інтеграції, причин їх виникнення та тенденцій їх розвитку, розкриття суперечливого характеру інтеграційних процесів – надзвичайно важливе в світоглядному і методологічному плані завдання. Це поняття використовується при вивченні економіки, політики, культури тощо.

Провівши опитування серед іноземних слухачів (громадян Китаю, Туреччини, Марокко, Нігерії, Палестини, Сирії) підготовчого відділення Університету Ушинського, ми можемо дійти висновку, що вони зазначили такі особливості освітнього середовища в Україні: відкритість, свобода вибору, жвавість. Як пояснили іноземці, відкритість проявляється у тематичному розмаїтті розмовного мовлення, адже слухачі вивчають культуру, побут, звичаї України, що стимулює їх швидке входження у соціокультурне середовище нашої держави. Жвавість, за твердженням респондентів, проявляється в тому, що кожне заняття з вивчення мови є активним, викладач використовує цілу когорту методів, прийомів, щоб поліпшити процес навчання. Вивчення ситуативних текстів, діалогів

зумовлює свободу вибору для слухачів: вони вивчають одночасно дві мови, відвідують заклади культури в Одесі (театри, виставки). На наш погляд, освітнє середовище підготовчого відділення закладу вищої освіти сьогодні має важливий орієнтир – цінність життєвої самореалізації на рівні мовної особистості.

Серед причин, які заважають успішній міжкультурній комунікації, дослідники найчастіше називають етноцентризм, оскільки більшість людей вважають власну культуру «центром світу», яка значно перевершує усі інші за масштабністю і значущістю. Такий позиція заважає людині, особливо молодій і недосвідченій, прийняти представника іншої культури та поставитися до нього толерантно. Як зазначає О. П. Ананьєва, звернення до теорії мультикультуралізму під час формування основ моралі сприяє самореалізації особистості, взаєморозумінню між носіями різних культур, попередженню міжнаціональних конфліктів. Відповідно до парадигми мультикультуралізму, пізнання культурних відмінностей – умова справедливості, а суспільство сильніше тоді, коли люди у ньому сприймаються такими, які вони є. Таким чином, толерантність у мультикультурному суспільстві стає важливою ліберальною цінністю. Межі толерантності чітко визначаються концепцією справедливості у рамках моралі (Ананьєва О. П., 2016, с. 13).

Оскільки мовна особистість безпосередньо торкається мовної культури, вона повинна володіти такими характеристиками, які здійснюють позитивний вплив на перебіг соціально-культурної трансформації. Зокрема, серед них потрібно виділити:

- мовну відкритість, доступність;
- спрямованість на спілкування і прагнення передати ідеї й цінності іншим соціальним агентам;
- соціально-діяльнісну спрямованість, пов'язану з інтенсивністю процесів трансформації і підтримкою потрібної динаміки особистісних змін;

– накопичувальну характеристику як мовний конструкт забезпечення адаптації до умов суспільства, що трансформується;

– культурну гносеологічну мотивацію, що пов'язується з намаганням розкодувати світ і сформувати його індивідуальну мовну модель;

– мисленнєву індивідуалізацію світу як складника формування стилю мислення, який дотичний до специфіки духовного світу мовної особистості;

Є. Р. Борінштейн визначає ще й такі характеристики, як от:

– культурно-репрезентативну якісну визначеність мовної особистості, яка знаходить утілення в утвердженні своєї етнічно-національної та культурно-групової приналежності й вираженні її в різному стилі мовлення в різних соціальних сферах (політиці, моралі тощо);

– мовний профіль особистості як цілісний вияв її буття у світі, утвердження її особистісного естетичного світу (Борінштейн Е. Р., 2014а).

Синергетична концепція соціокультурної комунікації твориться на ґрунті трьох принципів міжособистісного дискурсу комунікантів-інофонів:

- антропологічний принцип дослідження міжособистісного спілкування, який передбачає розгляд його крізь призму цілісної єдності матеріальної, раціональної, духовної сторін людської природи;

- холістичний підхід до розуміння міжособистісного дискурсу комунікантів-інофонів як синергетичної відкритої системи, що саморозвивається, в якій поєднано такі цілісні феномени, як особистість, мова, етика мовленнєвої поведінки (мовленнєві практики у формі звертань, привітань, мовленнєвий етикет);

- тернарний принцип вираження цілісності, що полягає в тому, що мовна особистість складається з компонентів, які власне й забезпечують її цілісність.

Українська учена-філософ С. П. Домніч розглядає соціокультурну комунікацію як самоорганізаційну комунікативну систему, яка, розвиваючись сама, розвиває суспільство в цілому. Науковиця зауважує, що це певний живий організм, який охоплює не тільки семіотичні параметри, що

відкривають розуміння природи мовлення, але й антропологічні, онтологічні, комунікативні, соціокультурні. Синергетичне моделювання соціокультурної комунікації – це певний історичний етап розвитку філософської антропології, філософської гносеології, філософії культури та мови, соціальної філософії, який постає перед нами в цілісній взаємодії її елементів – мовленнєвих практик, що відкривають перед нами світ слів, особистості, життєвий світ іноземних здобувачів освіти, а, звідси, соціальних практик людини (символічних практик так званих соціальних світів). Було доведено, як можуть відрізнятися ціле та елементи в системі. З одного боку, елемент (мовленнєві практики в формі звертань, привітань, мовленнєвого етикету китайських здобувачів освіти та арабських) може слугувати як частина цілого (соціокультурна комунікація), з іншого ж – представляє певну цілісність (сукупність мовленнєвих практик, що творить дискурс). Відтак, оскільки моделювання має стосунок до упорядковування певних частин, виникає поняття множинності, єдино-роздільної цілісності, в якій точно фіксується як вона сама, в своїй самостійності та неподільності, так і всі її складники, що наочно демонструють цю цілісність у її конкретному прояві. Саме це пояснює С. П. Домніч, зауважуючи, що складниками соціокультурної комунікації є мовленнєві практики, що дає підстави говорити: системно-цілісний підхід є провідним у процесі конструювання моделі (Домніч С. П., 2015).

Не можемо оминати проблему мовних невдач іноземних здобувачів освіти. Тут доречно пригадати А. Austin (Austin A., 1962), який у своїй праці «Слово як дія» детально з філософської точки зору описує причини та фактори мовних невдач у межах теорії комунікації. Комунікативну невдачу ми трактуємо як недосягнення мети комунікації. Приміром, учений виокремлює шість умов успішної комунікації, а саме:

- 1) процедура відтворення певних лексем у певних ситуаціях певними людьми;
- 2) можливість для проведення процедури;

- 3) правильність її проведення;
- 4) істинні наміри усіх комунікантів;
- 5) повнота комунікативної дії;
- 6) відповідність намірів поведінці (Austin A., 1962, p. 33).

Ми простежуємо, що ці умови принагідно використовувати для ситуації дискурсу, бо вони охоплюють не тільки саму комунікативну дію, але й ті екстралінгвістичні фактори, які також впливають на комунікацію (наміри, обставини, мотиви, замисел і реалізацію). Комплексно вивчаючи порушення актів комунікації, у своєму науковому дослідженні Л. Славова (Славова Л., 2000) пропонує детальну класифікацію невдач дискурсу. Вона визначає такі комунікативні невдачі: мовного характеру, спричинені неадекватним вибором словесних одиниць, помилковим обранням граматичної форми слова, неправильною або нечіткою вимовою та неправильним сприйняттям або незнанням лексичних одиниць і / або їх граматичних форм відповідно з боку мовця і з боку слухача; лінгвокогнітивного характеру, спричинені відмінністю в концептуальних і мовних картинах світу комунікантів; паралінгвістичного характеру, зумовлені невідповідністю невербальних засобів вербального процесу спілкування (Славова Л., 2000, с. 9).

Ми вважаємо, що успішність мовленнєвого спілкування залежить від бажання учасників у формі діалогу висловити свої думки, бажання, прохання, повідомити про щось; від уміння визначити всі особистісні особливості комунікантів, організувати відповідно до цього свої репліки, що містять інформацію з певного питання, виражають думку, спонукання до дії або питання в оптимальній для цих обставин формі, на інтелектуальному рівні співрозмовників. В іншому разі, негативна оцінка мовленнєвих дій співрозмовника, прояв неповаги і грубості, мовна надмірність, використання розмовно-зниженої лексики можуть спричинити комунікативні невдачі. Приміром, іноземні слухачі на підготовчому відділенні Університету Ушинського нерідко стикаються з такими невдачами, причиною яких, на

нашу думку, є відмінність соціокультурних традицій, використання Google-перекладача, що часто неправильно декодує лексику. Слухачі з Китаю довго не могли зрозуміти, чому інші студенти не погоджуються піти з ними в кафе на обід. Таким чином вони хотіли віддячити своїм одногрупникам за допомогу, це їх національна традиція. Однак, така традиція є поширеною тільки для представників китайської культури, а для нас вона є не зовсім традиційною.

Щодо мовних невдач, які спіткають слухачів на початковому етапі навчання в Україні, не можемо оминати використання Google-перекладача та інших альтернативних перекладачів, які часто спричиняють ситуації непорозуміння. Приміром, під час звертань іноземці, які тільки починають освоювати мову, використовують лише форми чоловічого роду минулого часу дієслів («чому ти не сказав» – під час звертань до осіб жіночої статі). Поширеною помилкою є відсутність у словнику лексеми «канікули», замість якої слухачі з Туреччини використовують слово «відпустка». Тому, робота зі слухачами на підготовчому відділенні – це серйозний процес, який вимагає знання не лише методик, але й соціокультурних особливостей інших країн.

Під час виконання тренувальних вправ у полілінгвокультурних групах слухачам слід враховувати не тільки культуру країни, мову якої вони вивчають, а й культуру своїх одногрупників. Як зазначає О. Драгомирецька, в результаті багатолітніх спостережень було помічено, що найбільш цікавими для студентів є дволінгвокультурні групи та полілінгвокультурні групи, оскільки здобувачі освіти цікавляться іншими культурами. У дволінгвокультурній групі через деякий час після початку навчання (від тижня до місяця, залежно від ситуації) під час виконання практичних завдань марокканці змогли підказувати опановану лексику турецьким студентам, використовуючи турецькі слова, що спричиняло позитивні емоції та підтримувало позитивний настрій групи. Важливим є те, що викладач проявляв інтерес до рідної мови слухачів і міг сказати кілька слів їх рідною мовою, це викликало позитивну реакцію та впливало на встановлення

контакту між членами групи – викладачем та здобувачами освіти (Драгомирецька, О., 2020, с. 216-217). Проте, для організації освітнього процесу є доцільним поділ слухачів на групи за мовним принципом (рідна мова чи мова-посередник), наявність полілінгвокультурного середовища може суттєво ускладнити сприйняття нової мови усіма учасниками групи та сповільнити процес навчання. Прикладом є ситуація, в якій викладач перекладає слова і фрази однією з рідних мов слухачів групи, в той час, як інша частина здобувачів освіти не відразу розуміє, якою мовою перекладає викладач та думає, що це нова лексика мови, яку вони зараз вивчають. Потреба одночасного пояснення лексичних одиниць нової мови слухачам, які мають різні рівні мови, сповільнює роботу групи в цілому (Драгомирецька, О., 2020, с. 217). Головна відповідь на запитання про вирішення актуального завдання навчання іноземним мовам як засобу комунікації між представниками різних націй і культур полягає в тому, що мови варто вивчати в нерозривному зв'язку з картиною світу і культурою народів, що говорять цими мовами. Цю істину доводить у своїй праці «Мова і міжкультурна комунікація» С. Г. Тер-Мінасова. Ми бачимо, що ця теза корелює з нашим розумінням тетради мова-культура-людина-суспільство, і дозволяє простежити, що мова, мислення і культура взаємопов'язані настільки тісно, що практично складають єдине ціле, сформоване з цих компонентів, жоден з яких не може діяти (а, відтак, і існувати) без інших. На думку ученої, усі разом вони корелюють із реальним світом, протистоять йому, залежні від нього, відображають і одночасно формують його (Тер-Мінасова С. Г., 2000).

З метою покращення соціалізації іноземних слухачів на підготовчому відділенні Університету Ушинського нами було розроблено програму оптимальної соціалізації мовної особистості, яка передбачає наступні орієнтири:

1. Ознайомлювальна діяльність, яка сприяє соціальній адаптації та інтеграції іноземних слухачів в освітнє середовище Університету: бесіди

щодо порядку перебування іноземних громадян на території України, щодо правил проживання в гуртожитку; дотримання санітарних норм; ознайомлення з освітніми стандартами України та освітніми вимогами Університету Ушинського. Ця діяльність спрямована на взаємодію з представниками деканату підготовчого відділення, на входження іноземних слухачів у соціальну взаємодію в різних сферах життя, збагачення їх життєвого досвіду, засвоєння соціальної інформації, формування навичок мовленнєвого спілкування під час вивчення мови.

2. Ознайомлення іноземних слухачів із соціокультурним середовищем, у якому вони зараз знаходяться: проведення екскурсій в університеті (корпуси, бібліотека, аудиторії, актові зали, спортивний зал); знайомство з Одесою (торгові центри, банки, бібліотеки, театри, музеї, парки, заклади громадського харчування); гуртожиток. Ця діяльність спрямована на адаптацію іноземних слухачів до нових соціокультурних умов, на формування навичок взаємодії з різними соціальними інститутами, освоєння соціального простору.

3. Організація спілкування іноземних слухачів та українських студентів: реалізація соціокультурних проєктів, проведення заходів, спрямованих на міжкультурний діалог, взаємодію. Приміром, на святкування Масляної, організоване в гуртожитку № 4 Університету Ушинського, ще до запровадження карантину, було запрошено іноземних слухачів, громадян Туреччини, які із задоволенням ознайомилися з традиціями України, її національними стравами.

4. Організація заходів, спрямованих на залучення іноземних слухачів до українських традицій, на соціальну інтеграцію в освітньо-культурне середовище закладу вищої освіти: вечорів, днів української культури, бесід, круглих столів, тренінгів, майстер-класів, екскурсій, циклу заходів, присвячених національним традиціям, особливостям культури Південного регіону України.

5. Проведення іноземними слухачами заходів, спрямованих на ознайомлення з їх культурою, мовою, традиціями, освітніми системами, літературою. Цьому сприяє також і використання тематичної лексики під час занять з вивчення української мови.

Отже, вторинна мовна особистість – це особистість, яка формує в собі мовну свідомість і самосвідомість, на базі в неї вибудовується відповідність між іноземною та рідною мовами, фундаментом чого постають цінності мультикультуралізму і толерантності.

Сьогодні надзвичайно важливим завданням постає формування вторинної мовної особистості, зокрема іноземного слухача підготовчого відділення закладу вищої освіти. Ми визначили та сформувавши програму ефективної соціалізації іноземних слухачів в українське суспільство. Простежили та дослідили причини та фактори мовних невдач, які заважають ефективній комунікації. Завдяки синергетичному підходу, ми розглянули особливості мовної особистості як відкритої системи, що саморозвивається. Досліджено особливості освітнього середовища підготовчого відділення закладу вищої освіти в аспекті розвитку мовної особистості іноземного здобувача освіти.

3.2. Соціокомунікативний підхід до полілінгвізму як фактора формування мовної особистості у соціальній філософії

Мовне середовище в Україні потребує оновлення й удосконалення, постає результатом взаємодії таких факторів, як історична спадщина, державна мовна політика, побутова мовна поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів мовної діяльності. Важливою ознакою цього феномену є підвищений ступінь динамічності, схильність до змін та відхилень від попереднього стану, чутливість до зовнішніх впливів. Як зазначає О. В. Яковлева, мовне середовище автоматично відкидає будь-які зовнішні обмеження та заборони штучної природи, реагуючи й сприймаючи

лише ті, які воно створює саме в процесі своєї саморегуляції (Яковлева, О. В., 2013, с. 60). Українська мова покликана сприяти утриманню національного духовного та в цілому державного простору від дезінтеграції.

Глобалізація значною мірою зумовлює помітне ускладнення мовних проблем у сучасному світі. Проблема української мови постала в нашому суспільстві досить гостро. Багато людей не розуміють української мови, не вміють грамотно писати і розмовляти українською, мова українського народу потерпає від слів іноземного походження. Тому, нам слід відроджувати духовність через спадщину українського народу, і насамперед через мову.

Навчання мові – це важливий складник соціокультурної діяльності, тому мовна освіта потребує формувати навички спілкування на засадах діалогу культур, в якому явища мови й культури, які вивчаються, слід порівнювати з дотичними фактами рідної мови й культури. При цьому, необхідно враховувати інтенцію освітніх, соціальних, психологічних і інших факторів формування як окремої особистості, так і національності в цілому .

Смисловий вимір соціальної реальності, невідривний від його мовної оболонки, у суспільствах трансформаційного типу відіграє надзвичайно пріоритетну роль. В Україні одним з проявів цього виміру є мовний фактор, зокрема, така проблема, як державний статус української мови, його взаємодія зі складовими національного мовного середовища.

Про гуманітарну сферу й, зокрема, культуру, духовність, національну ідентичність у загальному контексті обговорення трансформаційних процесів та явищ згадувалося попервах меншою мірою, хоча ніби само собою було зрозуміло, що і тут мали б відбутися значні зрушення і зміни, хоча б тому, що притаманні суспільству зміни та вдосконалення, не кажучи вже про радикальні перетворення, на думку багатьох учених, зумовлюють відповідні як свідомі, так і спонтанні, корективи в соціальному механізмі формування особистості.

Як явище, походження якого пов'язують зі сферою мовознавства та яке передусім виявляється в цій сфері, полілінгвізм (багатомовність) на

позаіндивідуальному рівні (тобто груповому, суспільному, державному) полягає у співіснуванні в межах спільного мовного простору двох або більшої кількості мов та у взаємодії між цими мовами у процесі виконання кожної окремо й усіма ними разом їхніх функцій. На рівні індивідуальної мовної особистості полілінгвізм передбачає володіння, крім рідної, ще однією (білінгвізм) або кількома іншими мовами в такому обсязі, який уможливорює реалізацію повноцінної повсякденної комунікації, а також відносно вільне споживання іншомовного наукового, науково-популярного, культурного та інших продуктів (Яковлева, О. В., 2013, с. 63).

Однією із найважливіших проблем у визначенні білінгвізму є співвідношення понять «білінгвізм» і «двомовність». Якщо у більшості словників білінгвізм визначається через поняття двомовність, то ці терміни можуть використовуватися як синонімічні. Крім того, їх паралельне вживання є цілком правомірним ще й тому, що термін білінгвізм, запозичений із французької мови, в перекладі українською означає двомовність, відтак, їх можна вважати тотожними, про що зауважують у своїх працях С. Мацнева, К. Узбек.

В умовах інтенсифікації глобальних трансформацій світової спільноти жоден етнос не може існувати та розвиватися ізольовано. У світі практично не залишилося місць, де жителі стикаються протягом свого життя всього лише з одним – своєю рідною мовою. Глобальні трансформації призводять до значного посилення безпосередніх контактів як між спільнотами, так і між окремими індивідуумами. У сучасному світі посилюються процеси інтеграції, формується єдиний інформаційний простір, відбувається тісне взаємовідношення в політичній, економічній та культурній сферах, що спричиняє розвиток полілінгвізму, який виступає засобом об'єднання людей.

Політичний аспект проблеми полілінгвізму досліджує О. Яковлева. Багатомовність українського суспільства й української держави є продуктом історичного розвитку. В її основі полягає, з одного боку, «поліетнічний характер суспільного організму», з іншого – «наявність такого феномена, як

етнічні українці, які вважають своєю рідною мовою російську, а також реальної і повноцінної» (зважаючи на ступінь володіння кожною з мов) «українсько-російської двомовності частини української нації» (Яковлева О. В., 2010, с. 50).

Як зауважує Є. А. Мацнева, в контексті світових трансформацій Україна займає активне становище: вона інтегрується зі світовою спільнотою, творить ринкову економіку, реформує стратегії освіти, в якій на авансцену виходить особистість, яка володіє значно більшим ступенем свободи та соціальної відповідальності. Незважаючи на ті складні соціально-економічні умови, що склались сьогодні, освітній простір України формується у напрямках зростання диференційованості, варіативності, інтегрованості освітніх, професійних програм, гуманітаризації. «Відкриття потенціалу мовної освіти, забезпечення реалізації цим соціально-культурним інститутом своїх суспільних функцій повною мірою» і на фундаменті цілеспрямовано зорганізованої міжкультурної комунікації та сформованого міжкультурного середовища, натомість, уможливають пришвидшення економічних трансформацій, полегшить процес інтеграції нашої держави у світову спільноту (Мацнева Є. А., 2017, с. 46). Зокрема, вже сьогодні у вищій школі України триває упровадження індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів освіти, шляхом самостійного вибору здобувачем вищої освіти 25 відсотків навчальних дисциплін при здобутті освітнього ступеня бакалавра чи магістра. На нашу думку, це позитивно впливатиме на розвиток мовної особистості сучасного студента, спонукатиме до реалізації власних можливостей, ідей, намірів.

Соціокомунікативна природа мовної особистості передбачає розгляд дискурсу освіти як системи комунікації, взаємодії учасників освітнього процесу як форму соціалізації людини в контексті культури. У такій проекції освітній процес є сукупністю опосередкованих соціальним середовищем взаємодій індивіда та елементів культури, що трансформовані науково-педагогічним працівником у діяльнісно реалізовані освітньо-

професійні програми. Аналізуючи освіту з точки зору символічного інтеракціонізму, соціолінгвістики, значення, семіотики та інших сучасних напрямків соціальної думки, її можна досліджувати за допомогою терміна «соціокод», який дозволяє пояснити відношення трансляції накопиченого досвіду та форми освіти в різних цивілізаціях (Нечаєв В. Я., 1999, с. 85).

В умовах обмеженого мовного середовища полілінгвізм досліджують В. Китіна, Н. Рижова (Кытина В., Рыжова Н., 2017), які стверджують, що на теренах транскультурної світової спільноти полілінгвізм набув статусу соціальної норми, соціальної цінності. Це поняття включає в себе оволодіння новою культурою. Так відбувається становлення полікультурного суспільства. Завдяки цьому підходу з'являється людина нового типу, яка поєднує в собі декілька лінгвокультур.

Соціокомунікативний підхід до аналізу освіти передбачає її розгляд як складного культурно-історичного процесу, «в перебігу якого мозаїчно, тонкими нашаруваннями йшла еволюція культурних форм спадкоємності досвіду» (Нечаєв В. Я., 1999, с. 90). Вчений В. Нечаєв називає такий підхід соціокомунікативним, оскільки «перехід від одного етапу інституційного розвитку освіти до іншого відбувається щоразу засобами нових комунікацій та інформаційної взаємодії (мова, письмові тексти, інформаційні технології як засіб спілкування). Актуалізація в аналізі освіти як соціального інституту соціокомунікативного підходу значною мірою підсилює становище соціології освіти. У цілому, соціокомунікативний підхід здатен сприяти суттєвому збагаченню теоретичних контекстів соціології освіти» (Нечаєв В. Я., 1999, с. 90).

Як зазначає І. Кучера (Кучера І., 2010, с. 141), «нова парадигма освіти» представляє багатокомпонентний складний феномен, у якому «традиційна освіта взаємодіє з інноваційною». Водночас, ця взаємодія реалізується завдяки розвиткові аксіологічного потенціалу особистості, спрямованого на гуманістичний орієнтир. У відповідності до окреслених векторів

реформування системи освіти, визначається загальна ціль професійної підготовки – особистісно-орієнтований напрям навчання, оптимізація освітнього процесу, підготовка конкурентоспроможних фахівців.

Одним із важливих завдань соціальної комунікації є виявлення глибинних принципів спілкування, що має як теоретичне, так і яскраво виражене прикладне значення. Розуміння взаємодії під час комунікації дає змогу свідомо регулювати її перебіг: підтримувати конструктивні, позитивні тенденції і стримувати негативні явища. Нині зростає роль інтернету, соціальних мереж як засобів соціальної комунікації. Веб-сервер-комунікацію пов'язують з такими справжніми загрозами, як психологічна залежність, руйнування культури мови тощо. Інтернет неймовірно збільшує кількість взаємодій і саму кількість соціальних сфер, де відбувається взаємодія, в результаті чого сукупна дія колективізується та інтенсифікується.

Інтернет перетворився у надзвичайно важливий фактор індивідуального та суспільного розвитку вторинної мовної особистості. Зокрема П. Тейяр де Шарден зауважив, що «ноосфера прагне стати замкненою системою, де кожен складник окремо бачить, відчуває, страждає так само, як і всі інші, й одночасно із ними» (Тейяр де Шарден, 1987, с. 199). Ця система чи не найбільше властива синхронізації процесів перцептивної, мотиваційної та емоційної регуляції діяльності у багатьох спільно діючих суб'єктів, яку визначає вчений.

Дедалі більше значення полілінгвізму полягає в тому, що він сприяє безпосередньому безбар'єрному спілкуванню, а значить сприяє розвитку взаєморозуміння, зближення та співпраці народів. Завдяки стабільному зростанню кількості людей, які володіють кількома мовами, полілінгвізм став поширеним і повсюдним явищем у сучасному світові. Сьогодні цей феномен широко досліджується фахівцями різних наукових галузей, в тому числі в галузі соціальної філософії.

В умовах глобалізації суспільство як цілісна система набуває нових системних якостей, що дозволяють розглядати його як єдиний організм,

цілісність якого забезпечують комунікативні зв'язки. Така комунікація уможлиблює маніпулювання індивідуальною свідомістю як елементом соціальної системи. Формується інфосфера, що є не просто сукупністю інформаційних засобів, а є реальністю, що залежить від людини, створює світ навколо неї.

Процесу комунікації відповідає феномен транскультурації, пов'язаний з міграціями, культурними та політичними взаємодіями. Транскультурація розглядається нами як принцип організації суспільства і як епістема, що відповідає глобалізації та існує у різних сферах життєдіяльності. Переосмислення проблеми взаємодії культур та культурного розмаїття у світовому масштабі не обов'язково означає народження нової епістемі. На думку Е. Тоффлера, майбутнє буде розгортатись як безкінечна послідовність примарних подій, сенсаційних відкриттів, неймовірних конфліктів та протиріч (Тоффлер Е, 2002, с. 208). Сучасність ніяк не обмежує індивіда, а навпаки, відкриває нові можливості для освіти, персонального зростання.

Пріоритетним напрямком на сучасному етапі, для якого характерні глобалізаційні процеси, є міжкультурна комунікація. Вивчення однієї або декількох нерідних мов відкриває людині доступ до культури, що лежить за межами її безпосереднього досвіду, сприяє здійсненню міжкультурної комунікації як сукупності специфічних процесів взаємодії партнерів по спілкуванню, що належать до різних культур і мов (тобто усвідомлюють той факт, що кожен з них є «іншим» і розуміють якусь чужорідність свого партнера по спілкуванню).

Полікультурність суспільства представлена, перш за все, особистісною культурою, їх множиною, що проявляється у смисловій діяльності людини. Людина намагається перетворити свою культуру в субкультуру громади, в до якої вона входить, і одночасно, субкультуру спільноти в особистісну культуру. Поляризація декількох культур провокує їх протистояння в рамках суспільства та разом з тим стимулює полілог між позначеними полюсами.

Такий полілог утілює якісні зміни соціуму, є важливим фактором цивілізаційного розвитку.

ЗВО виступає одним з основних соціальних інститутів, що здійснюють процес етнокультурної соціалізації особистості студента у навколишньому середовищі. Він призначений для формування особистості, що володіє високим ступенем міжкультурної компетенції, відкрита для взаємодії з навколишнім світом. Але, в той же час, одна з задач вищої освіти – формування національного менталітету студента, відродження етнічних традицій і цінностей.

Актуальність навчання на полілінгвальній основі визначається передусім загальною тенденцією до інтеграції предметного знання, спрямованістю на пізнання цілісної картини світу. Таке навчання дає здобувачам освіти доступ до інформації в різних предметних галузях, отримання нової інформації відповідно до індивідуальних потреб, можливості безперервної освіти, а також підвищує конкурентоспроможність фахівців на загальноєвропейському і світовому ринку.

У сучасних процесах гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України особливо актуальним постає соціокультурний підхід. Заклади вищої освіти реалізують трансляцію культурних норм, які властиві суспільству, й цим визначають кордони для природних проявів людини, властивостей соціальних спільнот, які не відповідають певним нормам, і саме так виявляють вплив цього інституту на спосіб життя особистості. Окрім передачі норм, освіта – це шлях культурного унормування людської діяльності, що здійснюється завдяки системі цінностей. На підставі зазначеного, відмежовують добре від злого, правду від брехні, прекрасне від жахливого тощо. Звідси, освіта впливає на суспільство та особистість не тільки як система взаємопов'язаних складників або особливий тип діяльності, але також і як соціокультурний феномен.

Аналіз літератури з досліджуваної проблеми дозволив виокремити наступні основні критерії та показники сформованості етнокультурних

цінностей студента закладу вищої освіти у процесі полілінгвального навчання:

- оптимізація взаємодії з представниками іноземних культур (толерантне ставлення студентів до традицій, норм і цінностей представників інших етнічних груп);

- етнокультурна ідентифікація особистості (позитивне ставлення до представників рідної етнокультури, сформованість стійкого інтересу і позитивної мотивації здобувачів вищої освіти у вивченні традицій свого народу; постійна етнокультурна самоосвіта);

- спрямованість особистості з урахуванням її цінностей, ідеалів, потреб (оволодіння студентами досить глибокими та ґрунтовними знаннями про загальнолюдські та національні цінності; сформованість таких етнокультурних цінностей, як природа, сім'я, навчання, мова, праця, народні традиції, релігія).

Як зазначає О. Яковлева, природу багатомовності детермінують два фактори. Це, «по-перше, володіння – чи то вільне, чи то обмежене – певною мовною особистістю кількома іншими, крім рідної для неї, мовами, у просторі кожної з яких вона набуває характеру «вторинної» мовної особистості, тобто особи-«споживача» мов, котрі не є для неї рідними, які вона опанувала як іноземні та які систематично використовує під час своєї життєдіяльності. І це, по-друге, користування в певному середовищі для забезпечення належного рівня функціонування індивідуальної, колективної, національної свідомості та для задоволення потреб комунікації різних типів і рівнів більш, ніж однієї мови, які тільки в їх сукупності постають достатніми для нейтралізації комунікативної неоднорідності певного соціального середовища та для гармонізації ефекту його різновимірності» (Яковлева О. В., 2013, с. 100).

Навчання кількома мовами одночасно розширює межі мислення, вчить мистецтву аналізу, розвиває культуру мовлення, сприяє розвитку комунікативних здібностей і пам'яті мовної особистості. Знання декількох

мов розкриває перед здобувачем освіти можливості більш глибокої освіти, дозволяючи вивчати наукові досягнення учених мовою оригіналу. Кругозір полілінгвів значно ширше, ніж у ровесників-монолінгвів. Перемикаючись з однієї мови на іншу, вони здатні краще фокусуватися, виконувати кілька завдань одночасно. Завдяки цьому відбувається культурна дифузія – взаємопроникнення і накладання понять і уявлень про певні явища і предмети.

Особливості дослідження полілінгвізму залежать від складної соціальної природи цього явища. Як суспільне явище полілінгвізм тісно пов'язаний із такими суспільними процесами, як, приміром, міжетнічна інтеграція, мовне регулювання, мовна політика і законодавство. Джерела полілінгвізму як однієї з форм дискурсу і комунікативних здібностей важко переоцінити: він уможливорює міжмовні контакти, формує когнітивно-комунікативну діяльність, забезпечує соціалізацію особистості, формує толерантне ставлення до представників інших культур, легітимізує у свідомості носія полілінгвізму образ «іншого» і категорію «інакшості мислення», сприяє інтеграції різних інформаційних сфер, розширює когнітивні параметри мовців і разом із тим є умовою для здійснення процесів формування й реалізації етнічної, соціальної ідентичностей. Цю низку чинників, що визначають соціальну сутність феномену полілінгвізму, можна продовжувати, що, у свою чергу, зумовлено багатогранністю та актуальністю самого явища й залежністю від завдань наукового дослідження. Вивчення полілінгвізму з різних точок зору надає можливості розкриття й опису причин виникнення двомовності, розгляду результатів взаємодії мов, що контактують, точного прогнозування щодо подальшого розвитку двомовності у певному суспільстві, що є важливим завданням соціальної філософії на сучасному етапі розвитку суспільства.

На нашу думку, соціально-філософський аспект дослідження соціального полілінгвізму має багато спільного із соціологічним і соціолінгвістичним аспектами, оскільки основні проблеми, що

розв'язувались в їх межах, є дотичними, це проблеми, пов'язані із впливом суспільних умов на виникнення й функціонування полілінгвізму, розподілом суспільних функцій між рідною і нерідною мовами, подальшою долею рідної мови й культури, поведінкою і місцем в суспільстві; проблеми окреслення загальної мовної ситуації країни, визначення демографічної й комунікативної потужності поширених на її території мов, їх оцінних характеристик із боку мовців, виявлення характеру й закономірностей наслідків двомовності для подальшого суспільного розвитку.

Соціально-філософський підхід до дослідження цього феномена дозволяє більш точно визначити сутність полілінгвізму як суспільного явища; з'ясувати закономірності процесу полілінгвальної соціалізації особистості з метою вирішення проблеми формування мовної особистості й самобутності в конкретно-історичних умовах; сприяє впровадженню виваженої комунікативно-мовної політики, у тому числі, з урахуванням світових інформаційних процесів і соціальної організації сучасного суспільства.

Цінним для нас є підхід Л. Мацневої, яка зазначає, що в межах соціальної філософії полілінгвізм доцільно розглядати як специфічний стан суспільного життя, при якому в межах однієї держави співіснують і забезпечують суспільну комунікацію кілька мов. Проблематика дослідження масового полілінгвізму в межах цього контексту певним чином перетинається з проблемними сферами соціологічного та соціолінгвістичного аспектів, адже для кожного з них є значущим вирішення цілої низки прямо чи опосередковано дотичної проблематики. Якщо предметом соціолінгвістики є безпосередній вплив на мову (мови) екстралінгвістичних (соціальних) чинників, соціології – кількомовна комунікація соціуму, то предметом соціальної філософії є, навпаки, вплив мовної ситуації суспільства (не безпосередньо, а крізь комунікацію, культуру, мовну політику) на соціальні процеси, міжетнічні й національні відносини, громадське благополуччя тощо в межах цього суспільства. Отже, ці компоненти, маючи

аспектні розбіжності у предметній сфері, співпадають в об'єктній – це дослідження процесу соціальної взаємодії членів суспільств (Мацнева Є. А., 2017, с. 46).

Оскільки у сучасному полікультурному світі полілінгвізм є не тільки проблемою культурного розвитку суспільства, але й економічною і політичною, то досить часто, поряд із безперечними позитивними моментами, він характеризується духом соціальних і, зокрема, національних протиріч. «Етнолінгвістичні конфлікти в поліетнічних державах виникають, переважно, не тільки внаслідок слухового неприйняття, а і в силу неспівпадіння комплексів етнокультурних норм» (Узбек К. М., 2012, с. 12), що спричиняє потребу в наступному розгортанні соціально-філософських досліджень феномена масового полілінгвізму.

Основним відправним постулатом в дослідженні полілінгвізму як соціального явища є утвердження залежності мови від суспільства і визнання специфічності її основної ролі – слугувати засобом спілкування між особистостями, адже з яких би позицій не аналізувалося явище полілінгвізму, в основі його полягає мовний факт, зумовлений екстралінгвістичними факторами та потребою виконання суспільних функцій кількома мовами у визначених умовах спілкування.

На нашу думку, в межах здійснюваного соціально-філософського аналізу полілінгвізму потребує дослідження процедура його системного розгляду в трьох аспектах: структурному, функціональному, динамічному, до того ж на трьох взаємопов'язаних щаблях узагальнення: соціально-філософському – рівні дослідження загальних суттєвих ознак і властивостей; історико-типологічному – рівні аналізу історично конкретних різновидів; конкретно-соціологічному – щаблі вивчення своєрідності об'єкта в окремому суспільстві. Такі дослідження повинні базуватися на засадах методологічних

принципів системно-структурного аналізу – історичності, соціальної направленості, об'єктивності, аргументації.

Отже, проблема мовної освіти постала у нашому суспільстві досить гостро. Світ ми бачимо таким, яким ми пізнаємо його та освоюємо під час власного розвитку. Сьогодні відкриває нові перспективи для особистісного зростання, фактором якого є мовна освіта.

У системі освіти потрібно створити умови формування розвитку полікультурної мовної особистості, здатної до співпраці з носіями різних етнокультурних цінностей. Такі умови можуть повинні охоплювати:

1) пізнавальні умови – спрямовані на формування активного пізнавального інтересу до рідної, української та зарубіжної культур;

2) культурологічні умови – спрямовані на формування етнічної свідомості особистості як складника глобальної свідомості, подолання небезпек замкнутого, вузьконаціонального мислення, негативних стереотипів щодо інших етнічних спільнот;

3) етичні умови – сприяють полікультурному міжнаціональному спілкуванню, відображають культурний досвід в його конкретних етнонаціональних формах;

Поширеність полілінгвізму в сучасному світі постійно зростає, і різноманіття його варіацій визначають величезний науковий і практичний інтерес до феномену полілінгвізму. У ряді конкретних наукових дисциплін, які апелюють у тому чи іншому аспекті до його дослідження, накопичено значний фактичний матеріал: виявлено соціокультурні фактори, що призводять до поширення полілінгвізму, описано різні варіанти його формування, вивчені прояви полілінгвізму та багатомовності в різних регіонах, розроблена типологія полілінгвізму.

Н. С. Автономова розглядає способи передачі одних і тих же смислів за допомогою різних мов передусім з точки зору можливості перекладу. На думку дослідниці, сутність перекладу з мови на мову полягає в переході від однієї форми зв'язку між словом і думкою до іншої форми зв'язку, відповідно, не можна вважати ті чи інші зв'язки форми і змісту в різних конкретних мовах єдино можливими. Учена зауважує, що немає і не може бути повної взаємної відповідності між словом і поняттям, між судженням і висловлюванням, між формами мислення та мови (Автономова Н. С., 2008, с. 532). Розгляд полілінгвізму у філософському аспекті охоплює визначення гносеологічних факторів формування полілінгвального простору, з'ясування його впливу на особистість, простеження усвідомлених і неусвідомлених компонентів.

Нам імпонує думка Є. Мацневої, яка зазначає, що у межах соціальної філософії феномен полілінгвізму розглядається як важливий складник єдиного цілісного потоку життя суспільства. Вона пропонує визначати полілінгвізм як специфічний стан суспільного життя, при якому фактично співіснують і поперемінно використовуються кілька мов у межах однієї мовної спільноти з метою спілкування у різних комунікативних сферах залежно від детермінуючих факторів (Мацнева Є, 2016а, с. 42). У соціально-філософському аспекті полілінгвізм відображає певний стан свідомості й соціокультурних комунікацій, який виникає на основі потреб соціальної взаємодії.

В аспекті розгляду зазначеного питання не можемо оминати протиріччя між двома системами ціннісних орієнтацій мовних особистостей-білінгвів, що може породжувати таке складне соціальне явище як диглосія. Для цього феномена характерним є функціональне поширення мов, при якому одна з них використовується в інституціональному дискурсі, а інша – переважно в повсякденному. Диглосія нерідко спричинена фактором

престижності однієї мови, а інша при цьому сприймається як засіб зниженого спілкування. Оволодіння іншою мовою дозволяє мовній особистості більш вільно та різноманітно проявляти свою суб'єктність, розширювати свій менталітет. Цікаво, що білінгви в глобальній семіосфері, – це люди, які живуть одночасно в двох або більше культурах, адаптуються до них і втілюють їх у власній діяльності, світогляді, системі життєвих цінностей. Позиція білінгвів у міжкультурній комунікації може бути визначена через три ключові ролі, які вони виконують. У міжкультурному спілкуванні білінгв виступає як «провідник», людина, яка орієнтується в світі однієї культури з використанням досвіду перебування в іншій, що дозволяє йому помічати і, в перспективі, представляти жителям одного культурного світу інший. У міжкультурній комунікації білінгви є підставою стійкості і об'єктивним фактором необхідності відновлення, неможливості уникнення діалогу між культурами. Білінгви – це той міст, матеріальний і духовний символ поєднаності різних культурних просторів, фактор формування єдиного культурного світу.

А. В. Hackett-Jones (Hackett-Jones, A. V., 2016) справедливо зауважує, що на кожному етапі розвитку концепцій мовної особистості справедливим було зауваження про те, що нове суспільство обумовлює новий тип мовної особистості. Звісно ж, що у другому десятилітті ХХІ століття, ми знову маємо право говорити про необхідності виявлення і вивчення характеристик мовної особистості нового типу, яка інкорпорує багато параметрів, сформульованих раніше, але яка відрізняється новими рисами, зумовленими новою реальністю.

Поняття мовної та культурної картин світу відіграє важливу роль у вивченні іноземних мов. Дійсно, інтерференція рідної культури ускладнює комунікацію нітрохи не менше рідної мови. Той, хто вивчає іншу мову, входить у культуру носіїв цієї мови та піддається впливам її культури. На первинну картину світу рідної мови і рідної культури накладається вторинна

картина світу, що вивчається. О. Рябцева визначає такі типи мовних особистостей-білінгвів:

- 1) «перебіжчик» (відмова від власної культури заради чужої);
- 2) «шовініст» (протилежний варіант);
- 3) «маргінал» (коливання між двома культурами);
- 4) «посередник» (синтезує дві культури, будучи їх сполучною ланкою)

(Рябцева О. М., 2011).

Учена зазначає, що білінгвізм сприяє досягненню адекватної картини світу в свідомості особистості. З усією справедливістю потрібно зазначити, що білінгвізм, по-перше, допомагає спілкуванню, співпраці, зближенню та взаємодопомозі в суспільно-політичному житті; по-друге, сприяє поширенню культурного обміну між народами; по-третє, може звести до мінімуму мовні бар'єри в спілкуванні людей різних національностей, сприяє значному поширенню мови міжнаціонального спілкування; сприяє взаємному збагаченню і взаємовпливу, поповненню та розширенню лексичного запасу кожної з мов, що беруть участь в загальному і єдиному процесі (Рябцева О. М., 2011).

Порушуючи питання про те, яким чином полілінгви оперують різними мовами, психологи і нейролінгвісти використовують термін «перемикання кодів», що описує процес спонтанного переходу з однієї мови на іншу в залежності від комунікативної ситуації. Ф. Грожан вживає цей вираз в більш специфічному сенсі для позначення поведінки полілінгвів, коли в спілкуванні між собою на основній мові вони вживають слова і фрази з іншої спільної для них мови. У працях О. García розглянуто два варіанти пояснення взаємодії мов полілінгвальної особистості: перший заснований на припущенні, що в свідомості полілінгвів співіснують різні мовні системи, до яких їх носії можуть звертатися по черзі; другий варіант передбачає існування в свідомості індивідуума однієї інтегрованої лінгвістичної системи, і в цьому разі найбільший інтерес дослідників викликають динамічні ментальні процеси, пов'язані з використанням мови (García O., Lin

А.М.У.,2017, pp. 117-130). Отже, однією з найважливіших теоретичних проблем є функціонування мозку полілінгвів, зокрема те, як влаштовані системи зберігання мовної інформації і способи оперування нею. Дослідження нейролінгвістів і нейропсихології дозволили виявити відмінності фізичних характеристик мозку полілінгвів і монолінгвів: експериментальні дані свідчать, що у полілінгвів вище показники нейропластичності, щільності сірої речовини і цілісності білої речовини, що забезпечує взаємодію обох півкуль. О. Таскаєва (Таскаева Е., 2017, с. 55) вважає, що для мозку полілінгвів характерна пов'язана або спільна активація кількох мов, і для успішної комунікації мозок повинен адаптуватися до такої спільної активації шляхом контролю над вибором мовних засобів, щоб уникнути втручання небажаного в поточній комунікативній ситуації мови.

На думку Є. Верещагіна (Верещагин Е., 2014, с. 22-25), в психологічному аспекті полілінгвізм можна трактувати з різних точок зору. Перша класифікація – за кількістю мовленнєвих дій. Відповідно до першого критерія, полілінгвізм оцінюється по кількості дій, виконуваних на основі цього вміння. Справді, обов'язковими компонентами ситуації спілкування є, як відомо, той, хто говорить і той, хто слухає. Якщо у визначенні було сказано, що полілінгв спроможний брати участь у ситуаціях спілкування, використовуючи різні мовні системи, то це твердження не означає з необхідністю, що полілінгв завжди є тим, хто говорить і слухає. Отже, учений на підставі цих ознак виділяє рецептивний полілінгвізм, під час якого полілінгв розуміє мовленнєві висловлювання, які належать вторинній мовній системі. Таке вміння виробляється, приміром, у результаті вивчення мертвих або традиційних (наприклад, літургійних) мов, в результаті якого при читанні (або, можливо, при слуховому сприйнятті) досягається розуміння тексту, але породження мовних висловлювань не спостерігається.

Другим типом полілінгвізму, який виділяє учений, є репродуктивний полілінгвізм – здатність відтворювати тексти, у внутрішніх монологіях або ж у діалогічному спілкуванні. Прикладом репродуктивного полілінгвізму є

самостійне вивчення іншої мови як засобу для отримання інформації. При цьому, текст розуміється правильно, але часто вимова неправильна.

Третій тип – продуктивний полілінгвізм. Основною умовою, коли полілінгва можна назвати продуктивним, є те, що він повинен творчо будувати свої висловлювання, які належать вторинній мовній системі. Це є єдиною умовою, яка відрізняє репродуктивний тип від продуктивного.

Друга класифікація, яку пропонує Є. Верещагін (Верещагин Е., 2014, с. 28) – це співвіднесеність двох мовленнєвих механізмів між собою. Залежно від цього критерія, виділено два типи полілінгвізму – чистий та змішаний. Чистий полілінгвізм спостерігається в тих випадках, коли в родині використовується одна мова, а мовою навчання є інша мова. В цьому разі здобувач освіти не може, приміром, розповісти про те, що він засвоїв у закладі освіти мовою сім'ї, так що аналогія з монолінгвізмом в принципі виявляється дуже вдалою. Психологічні спостереження, які стосуються іноземних здобувачів вищої освіти, які навчаються українською (російською) мовою, показують, що українська (російська) мова стає засобом абстрактного мислення, в той час як рідна мова залишається основною і першою стадією індивідуального досвіду мовної особистості.

Чистому полілінгвізму протиставляється полілінгвізм змішаний, що виникає в тому разі, якщо той, хто вивчає вторинну мовну систему з комунікативними цілями в одній і тій же ситуації користується двома і більше мовами (наприклад, і вдома, і на роботі). При змішаному полілінгвізмі між двома мовними механізмами, що належать до породження різномовного мовлення, виникає зв'язок. Тут у жодному разі не можна говорити про монолінгвізм, тому що мови вільно замінюють одна одну.

Слушною вважаємо класифікацію ученого щодо співвіднесеності полілінгвізму з певним соціальним колективом (Верещагин Е., 2014, с. 40-42). На основі цього критерія виділено три типи полілінгвізму:

- індивідуальний полілінгвізм – співвіднесений із одним членом мовної спільноти, або ж декількома членами спільноти, які не пов'язані між собою.
- груповий полілінгвізм – певна кількість членів мовної спільноти, що входять за будь-якою ознакою до однієї соціальної групи, здатна використовувати у спілкуванні не тільки первинну мовну систему, але й вторинну.

Груповий полілінгвізм зазвичай буває пов'язаний з культурним впливом певної соціальної групи однієї мовної групи на відповідну соціальну групу іншої мовної спільноти. Приміром, вплив французького дворянства на російський клас у першій половині XIX ст. спричинив російсько-французький полілінгвізм російського дворянства.

Зважаючи на те, що полілінгвізм є наслідком уживання індивідом або ж суспільством кількох мов, а диглосія – це розподіл мов за сферами вживання, слід зауважити, що ці явища доповнюють одне одного. Дж. Фішман (Fishman J., 1975) описує чотири мовні ситуації, в яких полілінгвізм і диглосія можуть існувати разом або окремо.

Перший тип – коли в суспільстві співіснують індивідуальний полілінгвізм і диглосія, населення є двомовним, проте функції цих мов чітко відмінні. Приміром, так званою «високою» мовою спілкуються в галузі освіти, у юридичній сфері, а «низькою» – у домашньому колі.

Другий тип – диглосія без полілінгвізму. За такої ситуації одна група мовних особистостей говорить однією мовою, а інша – іншою. Мови не перетинаються, а функціонують окремо.

Третій тип – тільки полілінгвізм (мови вживаються на одному рівні). Така ситуація є нестабільною, виникає загроза зникнення слабшої мови.

Четвертий тип – не існує полілінгвізму чи диглосії, суспільство є одномовним.

Мовна особистість – це особистість, яка проявляє себе в мовній діяльності, особистість у всій сукупності вироблених і споживаних нею

текстів. Вона володіє складною багаторівневою і багатокomпонентною структурою, є парадигмою мовних особистостей. У процесі вивчення іноземної мови і культури формується вторинна мовна особистість, здатна опанувати картину світу, систему цінностей, комунікативні поведінкові норми суспільства.

Соціокультурну полілінгвальну мовну особистість у соціально-філософському аспекті ми розуміємо як сукупність мовних здібностей, що забезпечують готовність до створення та сприйняття мовних висловлювань іншою мовою. Оскільки комунікація включена в соціальні відносини, то білінгв, уходячи в спілкування з іншою людиною, виявляється включеним у систему соціальних відносин іншого суспільства. З цього моменту він повинен оформляти свою діяльність за правилами, які регулюють ці соціальні відносини. В умовах міжкультурної комунікації білінгви, представники різних соціальних спільнот, прагнуть терпимо ставитися до культури один одного, засвоїти соціокультурний досвід співрозмовника з метою уникнення протиріч і конфліктів та досягнення взаєморозуміння. Проте, на перших етапах спілкування полілінгвів можливі різні бар'єри, нерозуміння та комунікативні перешкоди, тому мовна поведінка полілінгва може проявлятися по-різному.

3.3. Мовна особистість персонажа сучасної української літератури та її цінності в сучасному суспільстві (на прикладі творів Ліни Костенко, Ірен Роздобудько, Ірени Карпи, Марини Гримич, Євгенії Кононенко)

Художня картина світу сьогодні створює важливу ланку концептуального образу дійсності. Під час вивчення художнього тексту доречно використовувати поняття мовної особистості, адже кожен автор художнього твору втілює в ньому свій ідіостиль, сформоване власне бачення світу, мотиваційно-прагматичні установки. Особливо значущим для соціальної філософії постає прагматичний рівень у структурі мовної

особистості (за Ю. Карауловим). Вивченням та дослідженням мовної особистості персонажа художнього твору займалися насамперед представники філологічної науки (Т. А. Давлетова, В. В. Корольова, Т. М. Корольова, В. І. Ницполь, А. А. Смирнова, А. С. Шаповал, Т. Шуліченко). Проте, сьогодні немає філософських наукових розвідок із зазначеного питання, хоча воно є актуальним, важливим, передусім тому, що це є стратегічним завданням розвитку нашої культури, нашого суспільства. Сьогодні важливо не просто залучати здобувачів освіти до читання, а й дбати про те, щоб сучасна література дійсно формувала правильні цінності, переконання. Тому, маємо на меті дослідити мовну особистість персонажа сучасної української літератури.

Ми виявили, що в художньому творі першочергово втілюється авторське бачення картини світу. Це бачення, на нашу думку, охоплює наступні критерії:

- мотиви, їх градація;
- ключові слова;
- увага до філософських і літературно-естетичних пошуків епохи;
- мова твору;
- емоційний тон художнього твору.

Ці критерії можна застосувати й до мовної особистості персонажа художнього твору. С. І. Єрмоленко слушно зазначає, що оскільки вплив мови на постмодерністську літературу очевидний і широкий, то питання зворотного впливу – постмодерністської літератури на мову – є відкритим. Наразі немає таких підходів, які б уможливили простеження впливів соціокультурних факторів на формування, розвиток і адаптацію мовної особистості. Приміром, ми не цілком усвідомлюємо, наскільки той світ, який людина творить навколо себе, визначений її фізичними і психічними можливостями. А соціокультурні можливості особистості настільки різняться, тому щораз при їхньому аналізі породжують питань більше, ніж відповідей. До таких, до прикладу, входить проблема впливу

соціокультурних факторів на зміни мовного середовища, мовної ситуації в сучасному українському суспільстві. Як постмодерністська література впливає на мову через особистість, так і мова завжди впливає на літературні твори крізь діяльність особистості, сприяє налагодженню соціальних зв'язків (Єрмоленко С. І., 2013 с. 18). Учені зауважують, що постмодерністська література «має не тільки позитивний, але й негативний вплив на формування сучасної мовної особистості; плюралізм як багатоплановість робить твори постмодерністів безсистемними, позачасовими, безсюжетними, некласичними, тому їх часто важко сприймають читачі; відповідно, мовлення цих художніх творів перенасичене різного роду ускладненнями, як на межі простого ускладненого речення, так і – багатокомпонентних складних конструкцій (вставні та вставлені конструкції, пряма мова, синонімічні ряди, повтори, ряди метафор, звертань, слів-речень тощо); твори переобтяжені неологізмами, жаргонізмами, діалектизмами, тобто різними маловживаними словами, які часто знаходяться поза літературною нормою; однак твори відображають сучасний стан мовної культури суспільства в цілому і зокрема, який вимагає якомога швидшого реанімаційного впливу як з боку інтелігенції, так і політиків, можновладців, як прийнято зараз говорити, зв'язків» (Єрмоленко С. І., 2013 с. 23).

Жіноча література являє собою складний культурний феномен, який об'єднує автора-жінку і читача-жінку, а також репрезентує специфіку мовної картини світу жінки. «Жіночий» художній текст відтворює своєрідний зліпок епохи, демонструє народжену відповідно до гендерних канонів і буденних стереотипів модель особистості нового століття. Як слушно зазначає М. П. Бліхар, єдиної класифікації цінностей не існує. Одні вчені характеризують цінність як об'єктивну суть речей, інші – «як власне цінність, грошову вартість предмета», треті – ототожнюють із поняттям блага, значущості для особистості, четверті – пов'язують із суб'єктивною важливістю цього предмета для життєдіяльності людини, «п'яті – з його

властивостями задовольняти потреби, інтереси, бажання» (Бліхар М. П., 2011, с. 119-120).

Аналізуючи цінності персонажів сучасної української літератури, ми дотримуємося класифікації М. П. Бліхара, який визначає такі групи цінностей:

1) абсолютні – доброта, любов, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність;

2) національні – патріотизм, національна свобода, гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності;

3) громадянські – права та свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага права;

4) сімейно-родинні – подружня вірність, турбота про дітей, відносини в сім'ї, пам'ять предків;

5) особистісні – риси характеру, поведінка, стиль життя (Бліхар М. П., 2011, с. 120).

Український мовознавець А. П. Загнітко зазначає, що модель мовної особистості можна кваліфікувати як «сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування й розуміння особистістю текстів, що відрізняються між собою»:

- за ступенем мовно-структурної складності;
- за глибиною, послідовністю й точністю вияву дійсності;
- комунікативною настановою;
- естетичним навантаженням;
- психологічним ефектом (Загнітко А. П., 2017, с. 14).

Отже, мовна особистість є сукупністю мовної компетентності, гармонійного існування у мовній спільноті, намагань творчого самовиявлення, вільної, автоматичної реалізації всебічної мовленнєвої діяльності, самоідентифікації особистості. Мовна особистість цілком усвідомлено й відповідально ставиться до своєї мовної практики, є втіленням

соціально-корпоративного, суспільно-культурного, територіального середовища, традицій виховання українського суспільства.

Слід розпочати з поняття персонажа, яке у Словнику української мови (Словник української мови: в 11 томах. Том 6, 1975. С. 331.) описано як «дійова особа в художньому творі». Яскравими у контексті нашого дослідження є персонажі романів Ірен Роздобудько: «Гудзик», «Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері» (2005), «Ескорт у смерть» (2002). У психологічному романі «Гудзик» бачимо вдале змалювання образів Єлизавети Тенецької, Дениса, Ліки – своєрідного любовного трикутника, жертвою якого стала Ліка. Не вдаючись у переповідання сюжету, зазначимо лише ті моменти, які є важливими для нашого філософського аналізу. Юнацьке кохання Дениса, Єлизавета Тенецька – мати Ліки, яка тепер зустрічається з Денисом. Проте, весь трагізм ситуації в тому, що Денис досі кохає Єлизавету, про що й дізнається Ліка, зникає і лише через кілька років пише йому листа з підписом «Енжі Маклейн». За типологією Ю. Караулова, проаналізуємо лінгвокогнітивний та прагматичний складники мовної структури особистості зазначених персонажів. Денис іронічно описує ситуацію в суспільстві, розповідаючи про свою участь у шоу «Чекай мене»: *«Мене завжди дивувало, що навіть іронічно налаштовані поважні громадяни сприймають телевізійників, як небожителів, самі рвуться на телеекрани й наступного ж дня після зйомок у якому-небудь ток-шоу все гордо поглядають навсібіч: чи впізнають їх перехожі? Я досить добре знав цей світ, як і те, що згодом усе поволі перетворюється на профанацію. Для мене важливим було одне: відверто зізнатися в цьому. Я, наприклад, міг заявити прямо: те, чим займаюся всі ці роки, і є профанацією, достатньо талановитою (цього в мене не віднімеш), але все ж таки – профанацією. Я майстерно агітував людство розкуповувати мюочі засоби, жувальні гумки від карієсу, йогурти, шини та інше. Мені необхідно впарити цю продукцію якнайбільшій кількості громадян – від цього залежить, чи зможу я сам купувати все це»* (Роздобудько І., Гудзик 2005). Думки героя дозволяють нам

дослідити його мовну особистість, для нього важливими є поняття кохання, свободи, незалежності, ніжності, правди. Це яскраво втілено у всіх його репліках. За нашою типологією, він є представником кооперативного типу мовної особистості. Серед індивідуалістських цінностей, які характерні для цього персонажа, провідними є морально-духовні, естетичні, сімейно-родинні, цінності соціальної гармонії.

Персонаж Ліки змальовано більш детально, глибоко, завдяки введенню автором прийому листування в романі. Не позбавлена драма й прецедентних феноменів, що є підтвердженням того, що роман є постмодерністським (*«Колись давно я читала нудний роман Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта», «Таке обличчя могло бути в Медеї, Медузи Горгони»*). Ліка – образ, сповнений протиріч: спочатку її цінності – сім'я, кохання, побут, друзі, після зради – втеча, робота, художнє ремесло. Вся філософія роману – саме в репліках Ліки: *«Кохання – це боляче. Коли воно минає – залишається пам'ять тіла й вона унеможлиблює інші, нові стосунки. Ось чому тепер я думаю, що людина має жити сама. Нав'язувати комусь іншому свою волю, звички, смаки, комплекси, незадоволеність, настрої, спосіб життя – неприродної Жадати від іншого покори, підпорядкування та максимальної відвертості – підступно. Якби я розуміла це раніше...»* (Роздобудько І., Гудзик 2005). Саме Ліка надихає читачів жити сьогодні, мотивує думати, не зупинятися на досягнутому (*«Життя завжди здавалося мені випадковістю. Я й зараз вважаю, що треба благословляти лише один день, який розпочинається за вікном, і не замислюватися про два найближчих!»*) (Роздобудько І., Гудзик 2005). Чуттєва філософська ідея цінності людини і природи та їх органічної єдності втілюється в романі саме в образі Ліки (*«Я зайшла у сквер, заглибилася в найдальший кут і сіла на лаву. Звідусіль мене обступили дерева із маленьким зеленим листячком, що вже рвалося на волю, а з-під коричневого шару землі із шурхотом пробивалася трава. Я задрімала, а коли розплющила очі, був уже ранок, а навколо лави земля і справді була прошита тоненькими зеленими ниточками»*) (Роздобудько І., Гудзик 2005)).

Персонаж роману Ірени Карпи «Добро і зло» (як вважають критики, це – автобіографічний роман) є високоінтелектуальною особистістю, про що свідчить неодноразове використання прецедентних феноменів – прецедентних імен, прецедентних висловлювань, прецедентних ситуацій («*Все своє дитяче життя я була Гобсеком*», «*Хто чубиться, той любиться!*», «*Я не сильно переймалася тоді заповідями Лесі Українки і не слідувала принципу «Щоб не плакати, я сміялась»*», «*Найважче переживалося те, що коли вже навіть в тебе в будинку з'являлася електрика, на ретрансляторі її ще не було, так що сидиш, бувало, як рогуль, при світлі, але без вечірнього кіна по 1+1*») (Карпа І., Добро і зло, 2008). Проте, є в романі і персонажі, мова яких відрізняється наявністю суржику, русизмами, як от Василь: «*Девушка, шота я у вас здесь нічево нормальнава не віжу. Давайте мне эту сьомгу-гріль. Дарагая, значіт, свежая*» (Карпа І., Добро і зло, 2008). Ціннісний складник визначається меркантильністю, зарозумілістю, про що свідчить його діалог з Карпою:

– *А де працюєш? Закінчив свій інститут тоді...*

– *Академію, сонечко, академію... Потім ще аспірантуру. Ти зараз сидиш поруч із кандидатом наук! Вася відхилився на спинку крісла, щоби з більшим обзором зацінити, яке він на нас справив враження* (Карпа І., Добро і зло, 2008).

Це свідчить про те, що персонаж Василя має низький рівень відображеності в мовленні всього різноманіття, багатства виразних засобів мови (фонетичних, граматичних, лексичних). Карпа ж має адекватний рівень синтезу, що враховує відповідність породженого нею тексту (висловлювання) усьому комплексу змістових і комунікативних задач, що покладені в його основу. Проте, на рівні адекватного вибору, щодо використання мовленнєвих засобів відповідно до сфери спілкування, слід зазначити, що оскільки роман є постмодерністським, у лексиці персонажів наявні лайливі слова, жаргонізми («*придуркувати добермани*», «*насцяв*», «*повну фігну*») (Карпа І., Добро і зло, 2008).

Як слушно зазначає О. Підскальна, доктрина мультикультуралізму сформувалась як своєрідна відповідь на реальність, яка трансформувалась унаслідок певних історичних подій. Учені звертають увагу на взаємозв'язок мультикультуралізму та сучасної епохи постмодернізму (Підскальна О., 2016, с. 110). Як модель культури й тип ідеології мультикультуралізм співзвучний до естетичних і філософських засад постмодернізму. Фрагментація й нелінійність організації тексту, на нашу думку, являє собою «вираження культурної калейдоскопічності переважно західноєвропейської цивілізації та не висвітлює реального стану справ в інших історико-культурних зонах. Культура постмодернізму, легітимізувавши множинність як субстантивний початок, визначила мультикультуралізм і як світоглядну позицію, в якій толерантність, терпимість щодо культурної «інакшості» є також вираженням особливого (Мамонова В. А., 2007). Під мультикультурною толерантністю в широкому значенні ми розуміємо інтегративну особистісну властивість, яка втілюється в повазі до своєї і інших культур, у співпереживанні, взаємодії людей, незалежності суджень, подоланні стереотипів щодо несхожих спільнот. Це характеризується переходом від емоційно-позитивної оцінки до ціннісних толерантних суджень і ставлення, відображається в адекватно-реальній толерантній поведінці і вчинках.

Прагматичний рівень мовної особистості персонажа роману Марини Гримич «Варфоломієва ніч» – Павла Івановича Печеніга, політолога, учасника місцевих виборів, – визначається майстерністю самопрезентації, умінням виголошувати палкі промови, чесністю, бажанням змінити ситуацію в країні на краще: *«А наостанок наш молодий герой виголошував палку промову про аморальність політики, про те, що туди треба час від часу вливати свіжу кров. Поки молодий політик не спаскудиться, він може щось зробити путнє в державі. Про те, як хочеться позитивних змін...»* (Гримич М. Варфоломієва ніч). Його цінності не дозволяють йому грати не за правилами, як роблять це інші кандидати, тому фрази героя сповнені

переживань і хвилювань, адже політика – це зовсім не легко, вона потребує усіх сил і знань. Тому, не випадково Павло говорить: *«Що я роблю? Куди я пхаюся? Хіба воно моє? Який з мене політик? Я хочу жити нормальним життям. Не боротися ні з разіними, ні з мразіними. Не розігравати роль спасителя! Я хочу любити, жити в маленькому провінційному містечку, виховувати дітей, вирощувати груші і щороку робити консервації»* (Гримич М. Варфоломієва ніч). Мовна особистість Павла Печеніга є кооперативною, бо він в досить короткий термін зумів згуртувати навколо себе багато талановитих, розумних жителів району, серед яких і Варфоломійович – герой СРСР, який допомагає молодому політику, ціною власного здоров'я доводить, що ні в'язниця, ні Сталінські репресії не стали на заваді його ідеям – правди, честі, гідності. Принагідно, слід зазначити, що Teun A. van Dijk, аналізуючи мовну особистість політика (Teun A. van Dijk, 1998), стверджує, що політик повинен якісно спілкуватися спеціальною фаховою термінологією, яка виражається в таких категоріях:

- 1) Основна сфера – політика
- 2) Реалізація владних повноважень
- 3) Спільне оточення
- 4) Локальні політичні акти
- 5) Політичні ролі учасників комунікації
- 6) Політична свідомість учасників комунікації.

Так, ми бачимо, що Павло Печеніг як мовна особистість володіє спеціальною термінологією, його сфера діяльності – політика. Поки що він не реалізує владні повноваження, бо є тільки кандидатом на місцевих виборах. Він має команду однодумців, реалізує локальні політичні акти – це збори громади, перед якою він виступає зі своїми промовами. Політична роль Печеніга – кандидат на місцевих виборах, а його політична свідомість – це бажання змін у державі, прагнення приносити користь громаді. Ми погоджуємося з думкою І. Жеребятнікової, що не усі цінності є політичними, такими їх формують три характеристики: можливість реалізації цінностей

тільки як результату спільних колективних дій особистостей; вплив їх на всі аспекти існування державної влади; зв'язок цінностей з єдиним інтересом соціальної спільноти (Жеребятнікова І, 2012, с. 203).

В романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» перед нами постає образ 35-річного комп'ютерного програміста, який наче веде щоденник свого життя, описуючи враження від подій у суспільстві, які його хвилюють навіть більше, ніж власна сім'я. Такий внутрішній монолог героя дозволяє виявити ключові особливості його мовної особистості – замкнутість, інтерес до політики, проблем національної мови, літератури, журналістики. Неодноразово герой описує враження від ситуації з убивством Георгія Гонгадзе, касетним скандалом, закриттям ЧАЕС. Усі свої переживання герой висвітлює у репліках, які характеризують його важкий психологічний стан: *«Я системний програміст. У мене в голові добрий процесор. Люди, як правило, бачать світ у діапазоні своїх проблем. Ну, ще в радіусі родини, країни, свого фаху, своїх інтересів. А якщо подивитися на світ у комплексі різних подій і явищ, виникає зовсім інша картина. Бачиш критичну масу катастроф. До того ж при такій глобальній оптиці корегуються пропорції власних проблем»* (Костенко Л., Записки українського самашедшого). Звичайно, оскільки це своєрідний щоденник, у ньому бачимо багато прикладів інтертекстуальності, герой увечь час описує ситуацію в світі, події Помаранчевої революції. Він критикує сучасне телебачення, сферу шоу-бізнесу, і такий комунікативний акт є навіть агресивним: *«Жертви бездарних рیمейків і адаптацій, підсіли на серіали, як на наркотики, – щовечора прагнуть дізнатися, хто з ким спав і хто кого вбив. Йде якась планомірна лярвизація країни. У нас уже п'ятилітні дівчатка співають «Попитку № 5» з репертуару «Віатри». Тепер як не увернеш блатне словечко, то ти вже й не інтелектуал. Преса рясніє світською хронікою. Одній поп-зірці подарували «Мерседес» на Великдень, іншій — сіре щеня кавказької породи. Той носить куртку з памперсів, той від Юдашкіна, тому на антазьському березі дві туркені п'яти чухали»* (Костенко Л., Записки

українського самашедшого). Як слушно зауважує О. Семеног, аналізуючи мовну особистість ученої Л. Мацько, типовими рисами мовного стилю науковця є гармонійне поєднання загальнонаукової, лінгвістичної, філологічної, експресивно-забарвленої лексики, індивідуальна семантизація термінів, смислова специфіка яких виявляється в межах цілісної культуромовної концепції (Семеног О., 2009, с. 197). Ці риси ми можемо простежити і в мовній особистості персонажа роману Л. Костенко, який багато розмірковує про вічність, час, одвічні філософські проблеми, метафорично описує своє повсякденне життя: *«Час неосяжний, коли він категорія Вічності. А звичайний наш час, повсякденний, мигтить-мигтить, його завжди не вистачає. Він летить, мов експрес, не встигнеш озирнутися, а ти вже вчорашній. Пролітаємо крізь події, підбиваємо підсумки на льоту. Скільки нас, людства, вже є на планеті? Мільярдів шість? І серед них українці, дивна-предивна нація, яка живе тут з правіку, а свою незалежну державу будує оце аж тепер»* (Костенко Л., Записки українського самашедшого).

Філософічність особистості героя можемо простежити в його внутрішніх монологів, коли він розмірковує про категорії вічності та часу: *«Час неосяжний, коли він категорія Вічності. А звичайний наш час, повсякденний, мигтить-мигтить, його завжди не вистачає. Він летить, мов експрес, не встигнеш озирнутися, а ти вже вчорашній. Пролітаємо крізь події, підбиваємо підсумки на льоту. Скільки нас, людства, вже є на планеті? Мільярдів шість? І серед них українці, дивна-предивна нація, яка живе тут з правіку, а свою незалежну державу будує оце аж тепер»* (Костенко Л., Записки українського самашедшого). Його цікавлять вічні проблеми людства, проблема формування української нації, що підтверджує його повагу до цінностей українського народу.

Яскраво проаналізувала роман «Записки українського самашедшого» О. Ковацька. Вона зазначає, що фрагментована свідомість українського інтелігента просочується крізь історію, конструюється його життєпис та

переописуються події нового тисячоліття (Ковацька О, 2015, с. 293). Увесь український політичний «вертеп» початку 2000-их у романі представлено іронічно карикатурно, карнавальню (еліта зображена як низ), бо ж «нація лікується сміхом». Під метафорами «рептилій» чи «головноногих молюсків», «ропух» і «мавп, які бігають коридорами влади» (тваринна топика при зображенні узагальненого українського політикуму переважає, недвозначно підводить до візії болота) фігурують дон Янукович; його попередник «гарант», що «як завжди» тягне до Москви; газова принцеса, леді Ю; нетиповий прем'єр, «батько гривні»; «інтелектуал від боксу» Віталій Кличко (Ковацька О, 2015, с. 299).

Євгенія Кононенко у «Новелах для нецілованих дівчат» показує нам зовсім інші типи мовних особистостей, приміром, у новелі «На ліву ногу» йдеться про стосунки сімейної пари, яка втратила взаєморозуміння, повагу, і взагалі не цікавиться подіями в суспільстві. Чоловік, який є головним персонажем новели, – яскравий приклад «демагога», він прагне домінувати, нав'язує свої думки, його тактика – у пріоритеті власних думок і наказів. Персонаж є конфліктною мовною особистістю, адже навіть банальне питання сніданку у вихідний день викликає в нього роздратування, злість:

- Будеш снідати?

- Доки ти матимеш мене за ідіота? Так, я встав уранці, а снідати не буду. Танцюватиму гопака.

- Сосиски їстимеш?

- А ти можеш запропонувати смажених рябчиків? (Кононенко Є. На ліву ногу, 18).

Дружина героя достойно поводить себе в такій ситуації, не дозволяє собі піддаватися конфлікту, вона налаштована на комунікацію, навіть у таких складних ситуаціях. І така тактика допомагає їй зберегти сім'ю, яка для неї є найвищою цінністю. Чоловік повертається додому зовсім з іншим настроєм, налаштований на комунікацію:

- А поїсти щось є? Ага, сосиски!

- Та вони ж від ранку на плиті! Я забула заховати...

- Нічого! Ми ж не князі! Я можу їсти й смажені гвіздки, ти це прекрасно знаєш... Ти бачиш, який сьогодні вдалий день! Скільки я усього припер!... Утомився! Ну, то завтра вистимося! Ти чого кривишся? Ти чимось незадоволена? Тобі мало?

- Я усім задоволена, - тихо відповіла вона.

- Ні, ти диви, яка індичка! - не вгавав чоловік. - Хоч на стіл до короля! Мене за це поцілують? Бодай у щічку? (Кононенко Є. На ліву ногу, 20).

З точки зору дискурсивної персонології, В. І. Карасик (Карасик В. І., 2009, с. 320-322) пропонує виокремлювати типи комунікативних особистостей, які реалізують свої переконання в тому чи іншому стилі поведінки з урахуванням їх участі в певному типі дискурсу. Особистість, яка надає перевагу прямолінійному спілкуванню – це одновимірний дискурсивний суб'єкт. Такі особистості почувають себе комфортно, не прагнуть шифрувати свої інтенції. Людина, яка використовує непрямую комунікацію, схильна до шифрувань своїх висловлювань, користується натяками, іронізує – це багатовимірний суб'єкт спілкування. Сценарна мовна особистість – поводиться активно, відповідно до сценарію певної комунікативної дії, часто претендує на лідерство, її дії є вчинками. Несценарний суб'єкт – прагне залишатися в тіні, часто мовчить. Проаналізуємо ці типи на прикладах новел сучасної української письменниці Є. Кононенко. Приміром, у новелі «Нові колготи» авторка описує ситуацію сімейної драми – захворіла свекруха, яка вважає свою невістку непорядною жінкою, потребує операції, і її син просить дружину піти до лікаря, послуги якого коштують дуже дорого. В цій новелі можемо побачити кілька типів мовних особистостей. По-перше, одновимірний дискурсивний суб'єкт – це свекруха, яка жодним чином не приховує своєї нелюбові до невістки, вважає її непорядною жінкою, що й постійно говорить своєму синові: *«Якби ще в тебе була порядна дружина... на кого я покину єдиного сина?»*, *«Боже мій, Боже мій, мені мука, а їй задоволення»*, *«Господи, коли ж вона буде? Скажи,*

вона хоча б нові колготи одягла? А то ж село було, село й осталося...». Наступний тип – багатовимірний суб’єкт спілкування. Таким у зазначеній новелі є невістка, а також лікар Зеленович, який проводитиме операцію. Зеленович підтримав жінку, зрозумів, у якій складній ситуації вона знаходилась, на шальках терезів – сімейне щастя і власна гордість. Уся його філософія – це життєва настанова для невістки Клименко: *«Все буде чудово. А вам я хочу дати одну невеличку пораду. Ніколи, навіть у смертну годину, якщо, не дай Боже, помиратимете раніше за свого чоловіка, не зізнавайтесь, що між нами, як кажуть обивателі, нічого не було. Він того не вартий».* Несценарним суб’єктом у контексті цієї новели постає син, який постійно знаходиться під впливом матері, не має власної думки (*«Головне – це мати. Мати і тільки мати. Жінок і дружин може бути багато. Дітей по світу теж можна наробити багато. А мати на землі одна! Її тобі ніхто не замінить»*) (Кононенко Є., 2004, с. 130-145). У контексті зазначеного питання принагідно застосувати положення теорії А. П. Загнітка, який пише, що моделювання мовної особистості повинно ґрунтуватися на усіх її дискурсивних практиках, звуковому чи письмовому реальному наповненні останніх, що уможливорює встановлення найбільш значущих модусів реалізації мовної особистості. Вочевидь, цей зразок студювання дозволяє діагностувати співвідношення модусів лінгвоперсони з її потребами, етапом лінгвоіндивідуації та розкриттям активного, напівактивного, пасивного чи прямого, опосередкованого впливу лінгвосередовища на мовну особистість. Лінгвоіндивідуації мають внутрішню і зовнішню мотивацію, серед яких перша завжди корелює з тим первинним середовищем, у котрому відбувається становлення первинної лінгвоперсони. Зовнішні мотиви співвіднесені із тим впливом, який здійснює мовне середовище на лінгвоперсону, зумовлюючи необхідність формування відповідного зразка маскуванню, диференціювання Еґо як самовияву (Загнітко А. П., 2017, с. 6).

Лінгвістичні маркери мовної особистості в художньому тексті – це художній діалог та монолог персонажа, що представляє зовнішню

(екстер'єровану) мову персонажа. Крім цього, мова персонажа може бути представлена внутрішнім монологом, який служить формою мислення та відображає внутрішній психологічний стан персонажа. Внутрішня мовна персонажа представлена у репрезентованій мові, яка синтезує мовлення автора та персонажа. Суттєва роль у розкритті авторської та персонажної мовної особистості відводиться також графічним засобам, які слугують метою акцентуації авторської та мовної характеристики персонажа. Тому мовна особистість персонажа є одним із засобів вираження антропоцентризму в літературному процесі. Це є ознакою того, що відмінна риса мовної особистості персонажа в літературному творі, зокрема, постмодерністському, є вираженням авторської модальності в явній чи неявній формі. Відтак, можна зробити висновок, що мовна особистість персонажа є складною багаторівневою функціональною системою, що включає лінгвістичну компетентність (структурно-семантичні та семантико-стилістичні особливості мовлення персонажа), комунікативна компетентність (прагматичні установки, соціальні, етичні та індивідуальні особливості), когнітивна компетентність (світові знання, тезаурус) та культурна компетентність (особливості національного мислення та сприйняття).

Отже, у творах сучасних українських письменників Ірени Карпи, Ірен Роздобудько, Марини Гримич, Євгенії Кононенко, Ліни Костенко є різні типи мовних особистостей, для яких характерне розгортання мовленнєвої взаємодії в умовах художньої репрезентації. Персонажі аналізованих прозових творів налаштовані на комунікацію, їх мовлення (часто, внутрішні монологи, що зумовлено специфікою художньої літератури) насичене виразними лексичними засобами мови (прислів'ями, прецедентними феноменами, метафорами). Герої поважають цінності мови, народу, держави, сім'ї, не залишаються осторонь світових подій, їх мотиви чітко простежуються у кожній конкретній ситуації. Ціннісними орієнтаціями персонажа сучасної української літератури є: свобода; незалежність; братерство; мультикультуралізм, який проявляється у прагненні до

комунікації «Я-інший»; схильність до філософічності; соціокультурна перцепція.

Висновки до третього розділу. Сьогодні надзвичайно важливим завданням постає формування мовної особистості іноземного слухача підготовчого відділення закладу вищої освіти. Ми визначили та сформували програму ефективної соціалізації іноземних слухачів в українське суспільство. Простежили та дослідили причини та фактори мовних невдач, які заважають ефективній комунікації. Завдяки синергетичному підходу, ми розглянули особливості мовної особистості як відкритої системи, що саморозвивається. Досліджено особливості освітнього середовища підготовчого відділення закладу вищої освіти в аспекті розвитку мовної особистості іноземного здобувача освіти.

Заклад вищої освіти виступає одним з основних соціальних інститутів, що здійснюють процес етнокультурної соціалізації особистості студента у навколишньому середовищі. Він призначений для формування особистості, що володіє високим ступенем міжкультурної компетенції, відкрита для взаємодії з навколишнім світом. Але, в той же час, одна з задач вищої освіти – формування національного менталітету студента, відродження етнічних традицій і цінностей.

Оволодіння іншою мовою дозволяє мовній особистості більш вільно та різноманітно проявляти свою суб'єктність, розширювати свій менталітет. Позиція білінгвів у міжкультурній комунікації може бути визначена через три ключові ролі, які вони виконують. У міжкультурному спілкуванні полілінгв виступає як «провідник», людина, яка орієнтується в світі однієї культури з використанням досвіду перебування в іншій, що дозволяє йому помічати і, в перспективі, представляти жителям одного культурного світу інший. У міжкультурній комунікації полілінгви є підставою стійкості і об'єктивним фактором необхідності відновлення, неможливості уникнення

діалогу між культурами. Полілінгви – це фактор формування єдиного культурного світу.

У творах сучасних українських письменників нами визначено різні типи мовних особистостей, для яких характерне розгортання мовленнєвої взаємодії в умовах художньої репрезентації. Персонажі аналізованих прозових творів переважно належать до кооперативного типу мовної особистості, налаштовані на комунікацію, їх мовлення (часто, внутрішні монологи, що зумовлено специфікою художньої літератури) насичене виразними лексичними засобами мови (прислів'ями, прецедентними феноменами, метафорами). Герої поважають цінності мови, народу, держави, сім'ї, не залишаються осторонь світових подій, їх мотиви чітко простежуються у кожній конкретній ситуації.

Основні положення першого розділу відображені в наступних авторських публікаціях:

1. Самчук Л. С. Соціокультурна парадигма та її вплив на освітній простір // Наукове пізнання: методологія та технологія. 2016. Вип. 2 (37). С. 82-89.
2. Балашенко І. В., Самчук Л. С. Соціокультурна діяльність мовної особистості в освітньому просторі закладу вищої освіти // Перспективи. № 1. 2020. С. 72-77.
3. Самчук Л. С. Соціально-філософський аналіз тенденцій мовної підготовки іноземних громадян на підготовчому відділенні закладу вищої освіти // *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M. A. Zhurba* – March №42, 2020. P. 20-23.
4. Самчук Л. С. Особливості полілінгвізму як фактора формування мовної особистості у філософії освіти // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (25 травня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський). Частина 2. С. 106-108.

5. Самчук Л. С. Філософсько-освітній підхід до багатомовності в українському мовному середовищі // Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності глобальних світових процесів у XXI ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1-2 квітня 2016 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація». 2016. С. 92-94.

6. Самчук Л. С. Мовна особистість у міжкультурній комунікації (соціально-філософський аспект) // Освітні стратегії розвитку духовної та світоглядної культури особистості громадянського суспільства. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 20-21 квітня 2017 р. Дніпро-Одеса. С. 202-203.

7. Самчук Л. С. Освітнє середовище підготовчого відділення закладу вищої освіти: соціально-філософський аспект. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього». Львів, 27-28 березня 2020 року. С. 23-26.

8. Самчук Л. С. Мовна підготовка іноземних громадян на підготовчому відділенні закладу вищої освіти: соціокомунікативний підхід // Сучасні тенденції іншомовної професійної підготовки майбутніх фахівців немовних спеціальностей в полікультурному просторі 5 червня 2020 р./ За заг. ред Ю. О. Волошина, Н. В. Гончаренко-Закревської, Н. М. Василюшиної. К.: ФМВ, НАУ, 2020. С. 195-198.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізувавши міждисциплінарні підходи до розуміння мовної особистості як об'єкта соціогуманітарного знання, ми сформулювали дефініцію мовної особистості як ідеального образу носія культурних знань, який вільно володіє стратегіями і тактиками комунікації, цінностями, нормами поведінки, так і окремий суб'єкт, який володіє власним досвідом мовної комунікації. Формування мовної особистості відбувається в процесі сприйняття, переробки та творення різноманітних текстів, як усних, так і письмових. Гносеологічні можливості категорії мовна особистість набагато ширші і не можуть обмежуватися сферою мовознавства, педагогіки, психології та лінгвоперсонології. Важливим аспектом у розвитку мовної особистості є поняття мовленнєвого середовища, яке може мати як позитивний, так і негативний вплив на неї. Мовленнєве середовище нами визначено як соціально-побутові умови реалізації стратегій у системах «Я – інший».

2. Причиною зростання інтересу вчених до проблеми комунікації в освіті є усвідомлення ролі комунікації як важливого чинника розвитку особистості та суспільства. Трансформація поглядів на онтологічні засади людського буття зумовила також процес зміни педагогічних парадигм у напрямі подолання монологічної парадигми комунікації, усвідомлення цінності «Іншого», посилення акценту на ціннісних аспектах освітнього процесу, повернення до питання розвитку духовності особистості. Актуальність навчання на полілінгвальній основі визначається передусім загальною тенденцією до інтеграції предметного знання, спрямованістю на пізнання цілісної картини світу. Таке навчання дає здобувачам освіти доступ до інформації в різних предметних галузях, отримання нової інформації відповідно до індивідуальних потреб, можливості безперервної освіти, а також підвищує конкурентоспроможність фахівців на загальноєвропейському і світовому ринку.

3. Важливо відзначити, що мовна особистість формується і проявляється саме у спілкуванні. Це дає можливість розглядати її в межах того або іншого виду дискурсу, де мовна особистість є серединною ланкою між мовною свідомістю – колективним і індивідуальним активним відображенням досвіду, зафіксованого в мовній семантиці, з одного боку, і мовною поведінкою – свідомою чи несвідомою системою комунікативних вчинків, розкриває характер і спосіб життя людини. Коли ми досліджуємо мовну особистість як елемент соціокультурного дискурсу, йдеться про соціокультурну динаміку мовної особистості й особливості мовної особистості, які продукують її комунікацію у суспільстві, а саме: детерміноване сприйняття «іншого»; міжособистісну мовну атракцію; соціокультурну мовну атрибуцію.

4. Комунікативна природа мовної особистості передбачає розгляд соціокультурного дискурсу як системи комунікації, взаємодії учасників освітнього процесу як форму соціалізації людини в контексті культури. У такій проєкції освітній процес є сукупністю опосередкованих соціальним середовищем взаємодій індивіда та елементів культури, що трансформовані науково-педагогічним працівником у діяльнісно реалізовані освітньо-професійні програми. Комунікація, будучи комплексним видом людської діяльності, може розглядатися одночасно як діяльність, канал, інструмент і засіб передачі інформації та має свої мотиви і цілі. Виявлення та характеристика цілей і мотивів, що керують розвитком, поведінкою особистості та її текстотворенням, визначають ієрархію смислів і цінностей у мовній моделі світу особистості, входять до другого рівня організації мовної особистості.

5. Діалог відіграє важливу роль у розвитку суб'єктності та становленні індивідуального «голосу», власного «Я», усвідомленні свого ставлення до іншого, відповідно, є одним із головних факторів формування мовної особистості. У процесі діалогічного спілкування відбувається постійне «переключення» зі слухання на говоріння, зі сприйняття, розуміння, на

планування та породження власного висловлювання. В соціально-філософському аспекті діалог є ефективним засобом самореалізації мовної особистості, що сприяє формуванню системи ціннісних орієнтацій, прояву власного потенціалу, досягнення взаєморозуміння. Визначальною є роль діалогу у сфері освіти, адже саме в діалозі проявляється критична рефлексія, здатність до прогнозування, реалізація досвіду особистості. Комунікативна культура особистості сприяє взаєморозумінню та продуктивній взаємодії, що є необхідним елементом самореалізації особистості.

6. Мовна особистість бере участь у всіх типах комунікації, тому при її описі необхідно враховувати не тільки індивідуальні характеристики, а й норми мовної діяльності тієї чи іншої соціальної групи. В зв'язку з цим виникло протиставлення таких понять, як індивідуальна мовна особистість (що базується на індивідуальних характеристиках), і колективна мовна особистість (базується на характеристиці індивіда як члена колективу, малої групи). Останнє поняття може бути прийнятим лише умовно, оскільки сутність мовної особистості в основі своїй залишається стабільною за головними параметрами, хоча, безсумнівно, індивідуальні характеристики вдосконалюються під час соціалізації індивідуума та варіюються відповідно до комунікативної сфери, соціальної ситуації та типу комунікації.

7. Світоглядно-формуючі орієнтири соціокомунікативного підходу відображають єдність онтологічного, гносеологічного, герменевтичного, соціологічного, аксіологічного, соціально-психологічного, комунікативного, лінгвокультурологічного аспектів у дослідженні мовної особистості як категорії соціальної філософії. Першим вектором ми деталізуємо спрямованість на визначення ролі, структури мовної особистості, концепції вторинної мовної особистості у суспільстві (у тому числі, сучасному українському). Другим орієнтиром постає дослідження соціалізації мовної особистості. Третім – визначаємо аналіз функціонування мовної особистості в комунікативному просторі спілкування.

8. Вторинна мовна особистість – це особистість, яка формує в собі мовну свідомість і самосвідомість, на базі чого у неї вибудовується відповідність між іноземною та рідною мовами, фундаментом якої постають цінності мультикультуралізму і толерантності. Процес входження іноземних громадян, слухачів підготовчого відділення, в інший соціокультурний простір, об'єктивно породжує ряд проблем різного характеру. Якщо однією з цілей навчання є підготовка іноземних слухачів до комунікації з носіями мови, до міжкультурного діалогу, то поряд з мовною і комунікативною постає завдання формування культурознавчої компетентності.

З метою покращення соціалізації іноземних слухачів на підготовчому відділенні Університету Ушинського нами було розроблено програму оптимальної соціалізації мовної особистості, яка передбачає наступні орієнтири: 1. Ознайомлювальна діяльність, яка сприяє соціальній адаптації та інтеграції іноземних слухачів в освітнє середовище Університету. 2. Ознайомлення іноземних слухачів із соціокультурним середовищем, у якому вони зараз знаходяться; знайомство з Одесою; гуртожиток. Ця діяльність спрямована на адаптацію іноземних слухачів до нових соціокультурних умов, на формування навичок взаємодії з різними соціальними інститутами, освоєння соціального простору. 3. Організація спілкування іноземних слухачів та українських студентів: реалізація соціокультурних проєктів, проведення заходів, спрямованих на міжкультурний діалог, взаємодію. 4. Організація заходів, спрямованих на залучення іноземних слухачів до українських традицій, на соціальну інтеграцію в освітньо-культурне середовище закладу вищої освіти: днів української культури, бесід, циклу заходів, присвячених національним традиціям, особливостям культури Південного регіону України тощо. 5. Проведення іноземними слухачами заходів, спрямованих на ознайомлення з їх культурою, мовою, традиціями, освітніми системами, літературою.

9. Досліджуючи полілінгвізм як фактор формування мовної особистості, ми встановили велике значення формування розумного

інтелекту у процесі соціалізації мовної особистості. Врахування соціокультурного у контексті аналізу полілінгвізму надало можливість висвітлити соціокультурну полілінгвальну мовну особистість у соціально-філософському аспекті, яку ми розуміємо як сукупність мовних здібностей, що забезпечують готовність до створення та сприйняття мовних висловлювань іншою мовою. Оскільки комунікація включена в соціальні відносини, то мовна особистість, уходячи в спілкування з іншою людиною, виявляється включеною в систему соціальних відносин іншого суспільства. З цього моменту вона повинна оформляти свою діяльність за правилами, які регулюють ці соціальні відносини. В умовах міжкультурної комунікації полілінгви, представники різних соціальних спільнот, прагнуть терпимо ставитися до культури один одного, засвоїти соціокультурний досвід співрозмовника з метою уникнення протиріч і конфліктів та досягнення взаєморозуміння. Проте, на перших етапах їх спілкування можливі різні бар'єри, нерозуміння та комунікативні перешкоди, тому мовна поведінка полілінгва може проявлятися по-різному.

10. У творах сучасних українських письменників Ірени Карпи, Ірен Роздобудько, Марини Гримич, Євгенії Кононенко, Ліни Костенко є різні типи мовних особистостей, для яких характерне розгортання мовленнєвої взаємодії в умовах художньої репрезентації. Персонажі аналізованих прозових творів налаштовані на комунікацію, у тому числі й міжкультурну, їх мовлення (часто, внутрішні монологи, що зумовлено специфікою художньої літератури) насичене виразними лексичними засобами мови (прислів'ями, прецедентними феноменами, метафорами). Герої поважають цінності мови, народу, держави, сім'ї, не залишаються осторонь світових подій, їх мотиви чітко простежуються у кожній конкретній ситуації. Ціннісними орієнтаціями персонажа сучасної української літератури є: свобода; незалежність; братерство; мультикультуралізм, який проявляється у прагненні до комунікації «Я-інший»; схильність до філософичності; соціокультурна перцепція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономова, Н. С. (2008) *Познание и перевод. Опыт философии языка*. Москва: Российская политическая энциклопедия. 704 с.
2. Азарова, Л. *Понятие языковой личности в лингвистике*. 2017. URL:https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjK_u64htLfAhVvtIsKHcJgCAYQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fcejsh.icm.edu.pl%2Fcejsh%2Felement%2Fbwmeta1.element.ojs-doi10_17951_ff_2017_35_1_169%2Fc%2F4252-4693.pdf&usg=AOvVaw1D-yPSCwUr7baB-NR8уну1 (дата звернення: 07.02.2019).
3. Аксьонова, В. І. (2012) *Формування комунікативної особистості в умовах глобалізації суспільства*. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Вип. 49. С. 63-77.
4. Ананьєва, О. П. (2016) *Мультикультуралізм і толерантність як соціально-філософські концепції соціокультурного простору*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. наук: спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії». Одеса. 39 с.
5. Андрейчик, Н. И. (2012) *К вопросу о формировании вторичной языковой личности*. Этносоц. и конфессиональные процессы в совр. Обществе. Гродно. С. 384-387. URL: <https://elib.grsu.by/katalog/169916-381308.pdf> (дата звернення: 05.09.2018).
6. Арташкина, Т. (2004) *Философия образования: современный дискурс // Высшее образование. № 12*.
7. Байдак, А. В. (2011) *Лингвокультурная репрезентация селькупской диады «жизнь – смерть»*: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Томск, 45 с.
8. Балашенко, И. В. (2006) *Этнокультура в контексте развития языкового пространства*. Культура народов Причерноморья. № 89. С. 95-99.
9. Балл, Г. О. (2008) *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*: Видання друге, доповнене. Житомир: ПП «Рута», Видавництво «Волинь». 232 с.

10. Бахтин, М. М. (1974) *Автор и герой в эстетической деятельности* / В сб.: Бахтин М.М. Работы 20-х годов. Киев: «NexT», С. 81.
11. Бацевич, Ф. С. (2009) *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Академія. 376 с.
12. Беспалова, Г. В. (2017) *Основні характеристики мовної особистості в мережі інтернет*. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства. 2017. С. 90-92.
13. Бідзіля, Ю. (2012) *Філософія комунікації постмодернізму в «Записках українського самашедшого» Ліни Костенко* // Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 27. С. 151-156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2012_27_33 (дата звернення 10.10.2016).
14. Білик, О. М., Брагіна, Т. М., Сухорукова, О. М. (2014) *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі: міжпредметні зв'язки: тези XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 червня 2014 р.* Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Центр міжнар. освіти. Харків. С. 16–18.
15. Білик О. М. (2014) *Центр міжкультурної комунікації та соціальної інтеграції іноземних студентів як складова освітньо-культурного середовища їх соціалізації* // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. № 3. С. 18-25. URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2014_3_5. (дата звернення: 11.12.2017).
16. Бліхар, М. П. (2011) *Ціннісні орієнтації студентської молоді України: соціологічний аналіз проблеми*. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2011. Випуск 5. С. 116-125.
17. Богин, Г. И. *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов*: автореф. дис... докт. филол. наук. Ленинград, 1984.

18. Богуш, А. М. (2007) *Розвиток мовленнєвої особистості дитини в полікультурному середовищі: теоретичний аспект* // Наука і освіта: наук.-практ. журнал. № 1-2. С. 59-62.
19. Богуш, А. М. (2008) *Формування мовної особистості на різних вікових етапах*: Монографія. Одеса: ПНЦ АПН України. 272 с.
20. Боринштейн, Е. Р., Кавалеров, А. А. (2001) *Личность: ее языковые и ценностные ориентации*. Одесса: Астропринт, 163 с.
21. Боринштейн, Е. Р. (2014а) *Социокультурные пролегомены языковой личности* // Перспективы 1(59). С. 24.
22. Боринштейн, Е. Р. (2014b) *Особенности самореализации личности в современном украинском обществе*. Актуальні проблеми філософії та соціології. Серія: Філософія. С. 29-35.
23. Братко, М. В. (2015) *Освітнє середовище вищого навчального закладу: функціональний аспект*. Педагогічний процес: теорія і практика. Вип. 1-2. С.11-18.
24. Бурдейна, І. В. (2018) *Діалогічна взаємодія як передумова конституювання особистості фахівця: ретроспектива та перспектива*. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11393/Burdeina%20I%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 13.04.2020).
25. Вайсгербер, Й. Л. (2004) *Родной язык и формирование духа*. Москва: Едиториал УРСС. 232 с.
26. Верещагин, Е. М. (1990) *Язык и культура: Страноведение в преподавании русского языка как иностранного*. Москва: Язык. 246 с.
27. Верещагин, Е. М. (2014) *Психологическая и методическая характеристика двуязычия (Билингвизма)*. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 162 с.
28. Водянова, Н. В. (2009) *Самореализация личности в пространстве интернета: философско-антропологический аспект*: диссерт. на соиск науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.13.

«Религиоведение, философская антропология, и философия культуры». Челябинск. 167 с.

29. Гадамер, Х. Г. (1988) *Истина и метод. Основы философской герменевтики*. Москва: Прогресс. 704 с.

30. Гетманская, М. К. (2018). *О роли языковой личности в межкультурном общении*. Казанский педагогический журнал.

31. Гримич, М. (2002) *Варфоломієва ніч*. Кальварія. 160 с.

32. Губарь, О. Г. (2015) *Феномен мовної особистості в сучасному освітньому просторі: теоретичний аспект*. Актуальні питання корекційної освіти. Вип. 6(1). С. 84-95.

33. Гумбольдт, В. (1985) *Язык и философия культуры*. М.: Прогресс, 1985. 452 с.

34. Даниліна, О. В., Єрмоленко, С. І. (2013) *Мовна особистість у контексті сучасної літератури: монографія*. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні. 211 с.

35. Дика, Н. (2015) *Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці*. Педагогічний процес: теорія і практика. Вип. 2. С. 32-36.

36. Дмитриев, Д. В. (2016) *Интерактивная развивающая среда как фактор эффективности формирования коммуникативной культуры иностранных студентов в процессе языкового образования*. Международный научно-исследовательский журнал. №12 (54) Часть 4. С. 22-24.

37. Домніч, С. П. (2015) *Соціокультурна комунікація: філософсько-антропологічний аналіз мовленнєвих практик у міжкультурній взаємодії*: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Харків, 20 с.

38. Донских, О. А. (1984) *Происхождение языка как философская проблема*. Новосибирск: Наука. 128 с.

39. Драгомирецька, О. О. (2020) *Використання фактору іншої культури у процесі формування соціокультурної та комунікативної*

компетентностей у студентів-іноземців. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. № 70. С. 215-219.

40. Іванова, Н. В. (2016) *Мислення як фактор розвитку новоєвропейської культури і науки. Гуманітарний вісник ЗДІА. № 65. С. 127-134.*

41. Жеребятнікова, І. В. (2012) *Політичні цінності як чинники демократизації сучасного українського суспільства. Вісник Дніпропетровського університету. Соціологія. №9/2. С. 199-205.*

42. Жигалкіна, Ю. М. (2017) *Вторинна мовна особистість у контексті міжкультурної комунікації. Наукові праці. Філологія. Мовознавство. Випуск 282. Том 294. С. 36-39.*

43. Загнітко, А. П. (2017) *Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-Лтд. 136 с.*

44. Загорулько, Л. П. (2012) *Языковое образование в современных условиях (социально-философский анализ): монографія. Новосибирск: Со-Ран, 2012. 118 с.*

45. Звегинцев, В. А. (1973) *Язык и лингвистическая теория. Москва: Изд-во МГУ. 248 с.*

46. Ішук, С. М. (2010) *Філософія комунікації: основні парадигми // Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. № 2. С. 95-99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2010_2_22 (дата звернення: 03.05.2017).*

47. Кадієвська, І. А. (2009) *Філософія освіти в умовах глобалізації суспільства. Культура народів Причорномор'я. № 155. С. 146-148*

48. Кант, І. (1994) *Религия в пределах только разума // Кант І. Соч.: в 8 т. Т. 6. Москва: ЧОРО, С. 5-222.*

49. Карасик, В. І. (2002) *Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена.*

50. Карасик, В. І. (2007) *Дискурсивная персонология. Язык, коммуникация и социальная среда. Випуск 7. Воронеж: ВГУ. С.78-86.*

51. Карасик, В. И. (2009) *Языковые ключи*. Москва. Гнозис. 406 с.
52. Караулов, Ю. Н. (2010). *Русский язык и языковая личность*. Изд. 7-е. Москва: ЛКИ. 264 с.
53. Карпа, І. (2008) *Добро і зло*. URL: <http://e-bookua.org.ua/proza/439-karpa-dobro-zlo.html> (дата звернення: 15.02.2020).
54. Карякина, К. А. *Актуальные формы и модели новых медиа: от понимания аудитории к созданию контента*. URL: <http://www.mediascope.ru/node/524> (дата звернення: 15.09.2016).
55. Кастельс, М. (2004) *Галактика Интернет: размышления об Интернете, бизнесе и обществе*. Екатеринбург: У-Фактория. 328 с.
56. Кинцанс, В. (2016) *Визуальная культура: анализ и пути формирования*. International scientific and practical conference world science. №7
57. Кытина, В. В., Рыжова, Н. В. (2017) *Феномен полилингвизма в условиях ограниченной языковой среды*. Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. №14. С. 611-620.
58. Ковацька, О. (2015) «Записки українського самашедшого» Л. Костенко у світлі постколоніальної реценції. Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри. Збірник наукових праць. Вип.12. Гол. ред. Н.О. Висоцька. К.: Вид. центр КНЛУ. 674 с.
59. Козырев, В. А., Черняк, В. Д. (2008) *Языковое образование и языковая личность*. Universum: Вестник Герценовского университета. URL: https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/2/2008_1/kozyrev_chernyak_01_08_30_36.pdf (дата звернення 14.05.2019).
60. Колядич, Ю. (2014) *Мовна особистість перекладача: генеза та еволюція*. Зіставне вивчення мов. Проблеми перекладознавства та міжкультурної комунікації. URL: http://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/ilovepdf_com-244-248.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 14.04.2018).

61. Конецкая, В. (1997) *Социология коммуникации* URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/koneck/04.php (дата звернення 20.05.2019).
62. Кононенко, Є. (2004) *Повії теж виходять заміж*. Харків. Кальварія. 166 с.
63. Корольова, В. (2015) *Мовна особистість персонажа сучасної української драми абсурду*. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія», п. 73, р. 44-47.
64. Корольова, Т. М., Шаповал, А. С. (2015) *Мовна особистість в художньому творі*. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. № 20. С. 46-52.
65. Костенко, Л. (2011) *Записки українського самашедшого*. А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га. 416 с.
66. Крочук, Ю. В. (2015) *Мовна особистість як об'єкт дослідження антропоцентричних лінгвістичних студій* // Молодий вчений. 2015. № 2(1). С. 202-204.
67. Кубрякова, Е. С. (2012) *В поисках сущности языка: Когнитивные исследования*. Москва: Знак. 208 с.
68. Кучера, І. В. (2010) *Ціннісні виміри освіти в сучасному соціумі* // Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства : матеріали доповідей та виступів Всеукр. наук.-практ. конф., 10–11 травня 2010 р. Івано-Франківськ: Симфонія форте, С. 141–143.
69. Леонтьев, А. Н. (2000) *Лекции по общей психологии* / Под ред. Д. А. Леонтьева, Е.Е. Соколовой. Москва: Смысл, С. 47.
70. Лунь, Лі (2020) *Язык и культура: аспекты взаимосвязи и взаимовлияния*. Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. Т. 65, № 1. С. 71–77

71. Лютикова, В. Д. (1999) *Языковая личность и идиолект*. Тюмень. 187 с.
72. Мазур, О. В. (2011) *Дослідження творчої особистості перекладача у світлі теорії контекстів*. Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. № 6. Ч. 2. С. 65–71.
73. Малькова, Т. П. (1993) *Субъекты культуры. Культурология*. Москва: Знание. С. 110.
74. Мамонова В. А. (2007) *Мультикультурализм: разнообразие и множество* *CREDO NEW*: теоретический журнал. URL: <http://www.credonew.ru/content/view/606/32/> (дата звернення: 29.06.2019).
75. Мамонтова, Е. (2011) Мовний фактор у формуванні національної концептосфери: державотворчий аспект. Політичний менеджмент. Вип. 4. С. 27-36
76. Маслова, В. А. (2001) *Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Издательский центр «Академия», 208 с.
77. Мацнева, Є. А. (2016а) *Проблема дефініції терміна «білінгвізм»*. Інтелект, особистість, цивілізація. Вип. 12. С. 36-44.
78. Мацнева, Є. А. (2016b) *Полілінгвізм у суспільстві: діахронічний аспект*. Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. №2. С.126-137.
79. Мацнева, Є. А. (2017) *Специфіка соціально-філософського аналізу білінгвізму як феномену соціальної дійсності*. Молодий вчений. № 3. С. 45-49.
80. Мацько, Л. І. (2013) *Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен національного виховання у світлі лінгвофілософії* // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. Вип. 20. С. 141-146.
81. Мечковская, Н. Б. (2000) *Социальная лингвистика*. Москва: Аспект Пресс.
82. Миронов, В. В. (2005) *Философия и метаморфозы культуры (монография)*. Москва: Современные тетради. 424 с.

83. Мирошников, Ю. И. (2002) *Социокультурный смысл коммуникации*. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. Екатеринбург. Вып.3. С.29-54.

84. Митусова, О. А. (2014) *Характеристики обучения иностранным языкам как основа языкового образования инофона в процессе идентификации*. Вестник евразийской науки. URL: <https://cyberleninka.ru/journal/n/vestnik-evraziyskoj-nauki?i=1045758> (дата звернення: 02.03.2020).

85. Момотова, Ю. Г. (2011) *Понятие и структура языковой и вторичной языковой личности*. Психология. С. 109-114.

86. Моторина, Л. Е., Сытник, В. М. (2017) *Фундаментальные отношения человека к миру*. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1733&Itemid=52 (дата звернення: 04.05.2018).

87. Назарчук, А. В. (2011) *Идея коммуникации и новые философские понятия XX века* // Вопросы философии. № 5. С. 157-165.

88. Немчинова, А. Л. (2007) *Творчество как диалог*: автореф. дис...канд. филос. наук. Волгоград. 25 с.

89. Нечаев, В. Я. (1999) *Новые подходы в социологии образования* // Социс. №11. С. 84-91.

90. Осипова, Е. А. (2015) *Коммуникативное пространство современного социума: научные подходы к пониманию актуальные проблемы функционирования*. Вестник АГУ. Вып. 4. С. 128-136.

91. Паниткова, Э. Ю. (2012) *Понятие «языковая личность» и проблема социального конструирования реальности*: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Архангельск, С. 14.

92. Панфілов, О. Ю. (2013) *Комунікативний дискурс у стратегії цивілізаційного діалогу* // Вісник Національної юридичної академії України

імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 2. С. 9-17.: URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_2013_2_4.pdf

(дата звернення: 07.06.2017).

93. Пахомова, Е. П. *Человек говорящий как субъект языка, культуры и коммуникации*. URL: <http://www.philol.msu.ru/~discours/images/stories/krasnyh/Pahomova.doc> (дата звернення: 12.10.2019).

94. Петриченко, Н. С. (2012) *Полілінгвізм як фактор модернізації сучасної освіти в Україні*. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Київ: Міленіум. № 4. с. 27-30.

95. Підскальна, О. (2016) *Мультикультуралізм як феномен постсучасного світу*. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 3-4. С. 108-120.

96. Погасій, Л. П. (2017) *Мова як предмет філософської рефлексії: особливості й закономірності* // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Вип. 69(1). С. 136-140.

97. Прищак, М. Д. (2013) До питання комунікативного підходу в освіті // Вісник Вінницького політехнічного інституту. № 1. С. 133-136.

98. *Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік/ за заг. ред. проф. Сергія Квіта*. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. 244 с.

99. Роздобудько, І. (2005) *Гудзик* URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=174439> (дата звернення: 10.10.2019 р.)

100. Романченко, А. П. (2018) *Елітарна мовна особистість: критерії виокремлення*. Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. №3. С. 219-222.

101. Руденко, Л. А. (2012) *Фахове спілкування в контексті виховання особистості професіонала*. Wartości drogą ku wzrastaniu : praca zbiorowa / pod redakcją ks. prof. dr hab. Jana Zimnego dra Romana Krola. Stalowa Wola ;

Kijow ; Ružomberok: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie. С. 288-302.

102. Рябцева, О. М. (2011) *Билингвизм в современном мире*. Известия ЮФУ. Технические науки. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bilingvizm-v-sovremennom-mire> (дата звернення: 21.12.2020).

103. Сайфудінова, О. В. (2019) *Професійна мобільність молоді в умовах формування гнучкого суспільства в Україні: соціально-філософський аналіз*: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Одеса. 18 с.

104. Селіванова, О. О. (2008) *Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми*: Підручник. Полтава: Довкілля-К. 712 с.

105. Семенов, О. М. (2009) *Мовна індивідуальність науковця*. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Збірник наукових праць. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 3. С. 195-199.

106. Сепир, Э. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1993. 656 с.

107. Седов, К. Ф. (2008) *Онтопсихолінгвістика: становление коммуникативной компетенции человека*. Москва: Лабиринт, 320 с.

108. Славова, Л. Л. (2010) *Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект*. Житомир. Вид. ЖДУ ім. І. Франка. 358 с.

109. Славова, Л. Л. (2000) *Типология коммуникативных неудач: на материале соврем. англ. речи*: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 18 с.

110. Словник української мови: в 11 томах. Том 6, 1975. С. 331.

111. Солощук, Л. В. (2015) *Дискурсивна особистість у світлі теорії полікодовості комунікативного процесу*. Записки з романо-германської філології. Вип. 1 (34). С. 167-174.

112. Сухенко, В. (2016) *Мова і суспільство: взаємодія і розвиток*. Лексикографія в началото на ХХІ в. Доклади от Седмата межд. конф. по

лексикография и лексикология (София, 15-16 октомври 2015 г.). София: Изд. на БАН «Проф. Марин Дринов». С. 732–740.

113. Сухих, С. А. (1997) *Репрезентативная сущность личности в коммуникативном аспекте реализаций*. Краснодар, 1997. 164 с.

114. Тарасов, Е. Ф. (2000) *Язык как средство трансляции культуры*. Язык как средство трансляции культуры. Москва: Наука, 2000. С. 45–53.

115. Таскаева, Е. Б. (2017) *Многоязычие в современном мире: культурные традиции и направления исследования* // Вестник Сибирского государственного университета путей сообщения: Гуманитарные исследования. № 2. С. 50–57.

116. Тейяр де Шарден, П. (1987) *Феномен человека*. 2-е изд. Москва: Наука, 240 с.

117. Тер-Минасова, С. Г. (2000) *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва: Слово. 624 с.

118. Тоффлер, Э. (2002) *Шок будущего*. Москва: АСТ, 2002. 557 с.

119. Узбек, К. М. (2012) *Прагмалингвистические особенности межэтнического дискурса (историко-философский анализ)*: монография. Донецк: ДонНУЭТ, 2012. 150 с.

120. Уорф, Б. Л. (1960) *Отношение норм поведения и мышления к языку*. Новое в лингвистике. Москва. Вып. 1. С. 135–168.

121. Фарман, И. П. (2005) *Коммуникативная парадигма в социальном познании* / Наука глазами гуманитария. Отв. ред. В. А. Лекторский. Москва: Прогресс-Традиция. С.229-261.

122. Халеева, И. И. (1989) *Основы теории обучения пониманию иноязычной речи: Подготовка переводчика*. Москва. 238 с.

123. Ченбай, Н. А. (2016) *Міжкультурна комунікація в освіті*. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/18825?mode=full> (дата звернення: 20.12.2016)

124. Чепак, В. В. (2012) *Предметне поле соціології освіти: множинність теоретичних інтерпретацій* // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Т. 201, Вип. 189. С. 7-12.

125. Шабанова, Ю. О. (2019) *Філософія культури*. Дніпро: ЛІРА. 240 с.
126. Шакун, Н. В. (2016) Феномен комунікації як подія в українському соціально-філософському дискурсі // Проблеми соціальної роботи. Чернігів. С. 13-18.
127. Шашкова, Л. О., Злочевська, М. В. (2011) *Діалогічний вимір гуманітарного знання*. Монографія. Київ: Професіонал. 175 с.
128. Шмерліна, І. А. (2006) *Сеmiotическа концепція соціальності: постановка проблеми*. Соціологічний журнал. № 3/4. С. 25-45.
129. Яковлева, О. В. (2010) *Багатомовність в Україні та її специфіка*. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К. Вип. 21. С. 48-57.
130. Яковлева, О. В. (2013) *Мовне середовище у контексті процесів трансформації та глобалізації* // Гуманітарний вісник ЗДІА. № 54. С. 57-68.
131. Яскевич, Я. С. (2018) *Професійна комунікативна особистість в інституціональних дискурсах*. Мінськ: БГУ. С. 122-125.
132. Ясперс, К. (2005) *Техніки мислення* // Філософська думка. №2. С. 95-103.
133. Austin, J. L. (1962) *How to do things with words*. Oxford, 174 p.
134. Bates, E., Devescovi, A., D'Amico S. (1999) *Processing complex sentences: A cross-linguistic study*. Language and Cognitive Processes, № 14 (1), pp. 69-123. DOI:10.1080/016909699386383.
135. Bernstein, B. (1979) *Social Class, Language and Socialization*. Language and Social Context: Selected Readings. –Harmonds worth: Penguin. P. 157–178.
136. Bourdieu, P. (1991) *Language and Symbolic Power: The Economy of Linguistic Exchanges*. Harvard University Press, 1991. 291 p.
137. Buber, M. (1971) *I and Thou*. N. Y.: Scribner's.

138. Dalby, D. (2000) *Linguasphere register of the world's languages and speech communities (Introduction and index)*. Hebron (Wales). Vol. 1.
139. Davidovitch, N., Khyzhniak, K. (2018) *Language Personality in the Conditions of Cross-Cultural Communication: Case-Study Experience*. International Education Studies; Vol. 11, No. 2. P. 13-26.
140. Dijk, van T. A. *Political discourse and political cognition*. URL: <http://discourses.org/OldArticles/Political%20discourse%20and%20political%20cognition.pdf> (дата звернення: 06.05.2018).
141. Dijk, van. T. A. (1997) *The Study of Discourse*. Discourse Studies: A Multydisciplinary Introduction. London; Thousand Oaks; New Dehli. Vol. 1: Discourse as Structure and Process. P. 1–34.
142. Issabekova, G. B. (2020) *Self-realization of future specialists in multicultural education in Kazakhstan*. URL: http://www.rusnauka.com/5_NITS_2015/Pedagogica/2_187314.doc.htm (дата звернення: 08.10.2020).
143. Fishman, J. A (1975) *Sociolinguistic census of a bilingual neighborhood*. Ed. Fishman et al., Pp. 157-176.
144. Fishman, J. A. (1975) *The sociology of language (An interdisciplinary social science approach to language in society)*. Rowley, Newbury House, 250 p.
145. Habermas, J. (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge (Mass.). 326 p.
146. Harré R., Gillett G. (1994) *The Discursive Min*. London: Sage, 196 p.
147. Hackett-Jones, A. V. (2016) *FROM BILINGUALISM TO POLYLINGUALISM: CONCEPTS OF MULTIPLE LANGUAGE COMPETENCES IN THE MODERN EDUCATIONAL PARADIGM*. URL: <https://research-journal.org/languages/ot-bilingvizma-k-polilingvizmu-konceptcii-mnogoyazychiya-v-usloviyax-novoj-obrazovatelnoj-realnosti/> (дата звернення: 20.12.2020).

148. Hartley, P. (1993) *Interpersonal communication*. London; New York: Routledge. 215 p.
149. Haugen E. (1972) *The Ecology of language*. Essays by Einar Haugen Einar. Haugen. Standford, CA.:Standford University Press, 336 pp
150. García, O., Lin, A.M.Y. (2017) *Translanguaging in bilingual education*. *Bilingual and Multilingual Education*. Encyclopedia of Language and Education. García O., Lin A.M.Y. (eds.). 3rd ed. Cham, Switzerland, Springer, pp. 117–130.
151. Gryshchenko, O. (2017). *Linguistic personality multiplicity and fake*. *Studia Philologica*, (2). URL: <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/188/180> (дата звернення: 30.06.2018)
152. Gumperz, J. J. (1982) *Discourse Strategies* (Studies in Interactional Sociolinguistics). Cambridge: Cambridge University Press, 249 pp
153. Kharkhurin, A.V. (2007) *The role of cross-linguistic and cross-cultural experiences in bilinguals' divergent thinking*. *Cognitive aspects of bilingualism*. p. 175-210.
154. Leung A., Maddux W., Galinsky A., Chiu C. Toward (2009) *More Complete Understanding of the Link Between Multicultural Experience and Creativity*. *American Psychologist*. 64 (2). P.156-158.
155. Sartre, J.-P. (2010) *Critique of Dialectical Reason*. Quintin Hoare. 2ed. N.Y.: Verso Books.1364p.
156. Searle, J. R. (1969) *Speech acts: An essay in philosophy of language*. L.: Cambridge Univ. Press. 203 p.
157. Sidorova, T., Kornienko, E., Akimova, E., Petrova, N. *The role of cognitive style in the formation of a professional discursive personality of journalist N. I. Novikov* .Volume 9. Issue 29. May, 2020. P. 307-315
158. Shara Mazhitayeva, Zhanat D. Rapisheva, Yeldos Y. Tuite, Nurgul T. Nygmetova, Sholpan Zhetpisbay, Saule B. Karmanova (2019) *The Theory of Linguistic Personality, Its Structural and System Characteristics*. URL:

<https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/viewFile/27466/28137>

(дата звернення: 05.05.2020 р.)

159. Schutz, A. (1982) *Life Forms and Meaning Structure*. London. 231 p.
160. Schutz, A. (1973) *Collected Papers*. V.1-3. Martinus Nijhoff, The Hague, 361 p.
161. Schutz, A. (1996) *Collected Papers V. 4*. Dordrecht, Boston. 287 p.
162. Schiffrin, D. (1998) *Approaches to Discourse*. N.Y.: Blackwell Publishers Inc. 470 p.
163. Trager, G. (1954) *Culture as Communication: A Model and Analysis*. N.Y., 1954. No3. Pp.149-176.
164. Using CMM (The Coordinated Management of Meaning). A Pearce Associated Seminar. San Mateo. – California, 1999. – August 4. – 71 p.
165. Valeeva, N. Sh., Pivkin, S. D. (2013) *Self-realization of technical interpreter as a linguistic personality in further engineering education*. International Journal Of Applied And Fundamental Research. № 2. URL: www.science-sd.com/455-24154 (15.03.2020).
166. Grosjean, F. (1982) *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 384 p.
167. Waldenfels, Bernhard (1990). *Der Stachel des Fremden*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 278 p.
168. Ricoeur P. (1973) *The model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text // New Literary History*. Vol. 5. № 1. P. 92.
169. Wittgenstein, L. (1978) *Remarks on the Foundation of Mathematics*. Oxford: Blackwell. 444 p.
170. Wolfson, N. (1988) *The Bulge: A Theory of Speech Behavior and Social Distance Second Language Discourse: A Textbook of Current Research*. Norwood: N.J., 1988. P. 55-83.